A. COWELL

Džungli südames

N
W
O
S

ADRIAN COWELL

Džungli südames

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT" • TALLINN 1968

91 (T)
C 84

Originaali tiitel:

THE HEART OF THE FOREST
by
Adrian Cowell
London
Victor Gollancz Ltd
1960

Tõlkinud K. T o r p a n

Sarja kujundanud A. R a j a

Illustratsioon kaanel O. S u b b i

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Pühendan oma
vanematele

AUTORILT

See raamat jutustab ühest Amasoonase metsade seniuurimata osast, ja kõik järgnevad peatükid kannavad selle maa omapärast pitserit. Xingu piirkondades esineb üle tosina indiaani keele, suhtlemisel lepitatud suguharud kasutavad aga äärmiselt moonutatud portugali keelt. Alati polegi seda nii hõlbus tõlkida: sõnadel ja fraasidel on oma erilised lokaaltähendused ja -mõte. Kõik nimetavad oma kodulinna või -küla Cuiabáks, sest tsiviliseeritud esiktulnukad neis paigus olid pärit Mato Grosso pealinnast Cuiabást; brasiillasi ja kõiki välismaalasi kutsutakse karaiibadeks — k a r a i b a on indiaani sõna, mis tähendab kariibi, anastajat; portugali omadussõna „sitke" läheneb taoti mõistele „hea", kuna tugevus ning visadus on metsaindiaanlasele väga olulised; kogu pärismaalaste juttu saadab ohjeldamatu, reibas žestikuleerimine, milleta on võimatu kõnelust mõista. Näiteks ei osata kellaaega teisiti öelda kui näidatakse taevakaarel päikese asukohta, emotsiooni astet aga väljendatakse üksnes intonatsiooni tugevusega. „Hea", „heeaa" ja „heeeeaaaa" tähendavad erinevaid mõisteid. Nii on primitiivne indiaani rahvas, kes loomupäraselt kasutab lühidaid, algelisi lauseid, loonud omapärase, väänatud portugali keele, mis mingil määral iseloomustab nende oma kõneviisi. Mõnest kamajura suguharu sõjamehest on vaid teatud piirides hõlbus aru saada, ent nende sõnad kujutavad endast tsiviliseeritud kesta mahutatud mõisteid, mille tähenduse taipamiseks on vaja vilumust. Tahumatu ning tsivilisatsiooniga hiljaaegu kokkupuutunud tšuka-amae suguharuga vesteldes nõuab mõne üksiku mõiste selgekstegemine kuni viis minutit. „Sulg ära, kui haige. Teine. Seal. Naine töötab laps. Tapa kalkun. Naine piin, piin. Tapa veel kalkun. Mees. Kalkun raske. Laps surema" oli üks raskemini arusaadavaid seletusi kombe tähendusele, mille ma tolle suguharu liikmetelt sain.

Kahtlemata veeretab see algeline keel raamatule suuri

probleeme ette. Dialoog tuleb muuta kõnekeelseks, ent ometi pühiks iga põhjalikum tõlgendus ära viimase kui ühe võimaluse indiaani kõneviiside ja arusaamade edasiandmiseks. Kuna need on võtmeks kogu mõttelõngale, siis seisin valiku ees — kas pakkuda loetavat teksti või esitada pärisrahva ütelusi täht-tähelt. Lahenduseks sai kompromiss. Jätsin seoseta ning segased kohad välja ja säilitasin muu dialoogi — nii tahumatuna ja konarlikuna, nagu see tegelikult oli. Tulemus on võib-olla küll näotu, ent siiski keelelt täpne ja annab lugejale võimaluse omapoolseks tõlgendamiseks.

Teiseks probleemiks on ebausk, mille abil indiaanlased absoluutselt kõike seletavad. Paljusid sündmusi käsitatakse müstiliselt ja nii on neid fakte omapoolsest vaatevinklist tõestades edasi andnud ka autor. Muidugi on tegemist kogenematu asjaarmastajaga, aga kuna autor on ise kohal viibinud, siis võiks seegi „kirvetöö" teatud määral usaldust äratada.

Oma teekonnal kasutasin olulisel määral nonde brasiillaste ja indiaanlaste ääretut heatahtlikkust, kellest alljärgnevalt juttu, ja ehkki vähesed neist saavad raamatut lugeda, seda meeldivam võiks neile kuulda olla, et mu tänu on kuhugi jäädvustatud. Siirast tänu võlgnen veel Indiaani Protektsiooniametile, Kesk-Brasiilia Sihtfondi presidendile ja fondi ametkonnale, Brasiilia Õhujõududele, mister Calladole Correio da Manhast, mister Jose de Meira Penale Brasiilia Välisministeeriumist, Briti saatkonnale Rio de Janeiros ja mister Desmond Cole'ile. Loetletuist olid kõige vastutulelikumad brasiillased ja mõned nendest võiksid koguni solvuda, et nende kaasmaalasi ning valitsust igakord soodsas valguses ei näidata. Kuid Brasiilia progressiivsetest saavutustest kirjutades ei tohi varjata tõtt ega raskusi, mida tuli ületada. Jutustus on kirja pandud ausalt, esinenud kriitika on surnuks vaikimata. Tegemist on brasiillaste eneste märkustega ning need on esitatud üksnes heasoovlikult.

Väärtusliku abi eest käsikirja ettevalmistamisel ei saa ma jätta tänu avaldamata mister John Elsomile, mister Patrick Allenile, miss Elinor Murphyle ning Oxfordi ja Cambridge'i Lõuna-Ameerika ekspeditsiooni liikmeile. Enamik ülesvõtteid — kõik paremad — on ekspeditsiooni fotograafilt John Moore'ilt tema kahenädalase viibimise ajast Capitao Vasconceloses.

Esimene Xingu piirkonna kaart on joonestatud „The American Geographical Society" kaardilõigult mastaabis 1 : 5 000 000. Teised kaks on joonestatud USAF-i õhusõidukaartide sektoritelt, mastaabis 1 : 1 000 000. Kaartide paljundamine sai üldse teoks tänu asjaomaste asutuste vastutulekule, katkend Bertrand Flornoy raamatust „Jivaro" aga tuuakse ära „Elek Books Ltd." loal.

A. C.

EESSÕNA

Enamik matku algab pisiseigast ning sama lugu oli ka käesolevas raamatus kirjeldatava ekspeditsiooniga. Kuid eks Amasoonase metsad ole ikka olnud huupi ettevõetud uurimisreiside sihtkohaks. Nelisada aastat tagasi alustasid konkistadoorid kuldsete, ent üksnes kujuteldavate El Dorado linnade otsinguid, ja tänapäevalgi tungivad inimesed uurimata padrikuisse, et otsida teemandimaardlaid ja Atlantise kadunud tsivilisatsiooni. Alates söör Walter Raleigh' legendaarsest „Guajaana impeeriumist" kuni kolonel Percy Harrison Fawcettini ta punapäise, „kahvanäolise" rahvaga on Amasoonase-ala olnud täisealise maailmale Peter Pani maa. Inimesed, kes sinna tungivad, kuulevad hämmastavaid lugusid, näevad uskumatuid asju ja neid peetakse alati fantaasiarikasteks petturiteks. See on ürgmets ise, salapärane ja tundmatu, mis paelub ja ligi tõmbab. Seepärast algavadki kirjeldused retkest Amasoonasemaale enamasti ajast ja paigast, mitte põhjusest.

Detsembris 1957 võtsid kaks sõpra mind kaasa Amasoonase džungli põhjapiirile. Olime Oxfordi ja Cambridge'i ekspeditsioonide koosseisus tulnud Lõuna-Ameerikasse, kui John Moore ja Stanley Jeeves panid ette, et kolm meist eralduksid kuuks ajaks kesksalgast ja võtaksid ette rännaku salapärasele Roraima mäele. Tollest metsaga kaetud mäemassiivist oli kirjutanud ränduurija Robert Schomburgk, kujutades seda kui tohutut kirstukujulist kõrglava laugjate kõrgendikkude taustal. Hiljem märkisid Carl Appun ja Barrington Brown nende 2000 jala kõrguste kaljude kohta, nood olnud pinnalt niivõrd pehmed, et neid oleks võinud suure juustunoaga lõigata. Niiviisi hakkas Roraima ümber juba avastamisest peale levima salapära kui ka erakliku kuulsuse oreool — kõrgeimast kivikantsist ümbritsetud looduslik hiigelkindlus keset läbipääsematut džunglit.

Appuni ja Schomburgki aegu, XIX sajandi keskel, puhusid geograafiateaduses iga aasta värsked tuuled, ning tolle muust maailmast eelajaloolistest aegadest saadik äralõi-

gatud platoo ootamatu avastamine erutas uurijaid. Darwini evolutsiooniteooriat arendavad zooloogid ihkasid teada, kas Roraima pakub näidiseid erisuguse evolutsiooni kohta või esineb siin erilisi eelajaloolisi loomaliike, fauna toppamajäänud arengu tunnistajaid. Teised kõnelesid teemantidest ja kadunud linnadest, kuni lõpuks söör Arthur Conan Doyle kõik need teooriad ja oletused kokku võttis oma romaanis „Kadunud Maailm". Selles avastab professor Challenger kõrgel kiltmaal pterodaktülosed, dinosaurused ja ahvinimesed. Eriti mõjuv on raamatus mäe enese kirjeldus. Doyle kujutas seda kui kõigist kaitsevahenditest ümbritsetud looduse viimast redupaika. Salapära ja ka ligipääsematus otsekui sisiseksid teile selle raamatu lehekülgedelt vastu. Ja koguni mäest enesest näib hoovavat vaenulikku hõngu.

Meile kolmele, kes me retkeks valmistusime, oli raamatu lugemine jätnud väga erisuguseid muljeid. „Ma ei usu," ütles John, „et mõni mägi üldse saaks nii võimas ja õel olla kui see. Mäed pole ju muud midagi kui kalju, ja kaljul pole mingit iseloomu." Aga Stanleyl olid seljataga ekspeditsioonid Alpides ja Himaalajal. „Mägedel on rohkem iseloomu kui inimestel," väitis ta salatsevalt. „Ronimisel võid isegi kuulda, kuidas mägi su saabastega juttu vestab."

Vaevalt küll, et eesmärk tol hetkel mõnus tundus olevat, aga meie retkelt võis sellele arvamuste lahkuminekule mõneti lahendust oodata.

Sünge nimega lahke hiinlase Ng Fooki piiriäärsest kauplusest asusime kolmekesi teele. Sõitsime veoautoga karjaostulinna Boa Vistasse, lennukiga Suapi teemandikaevandusse ja siis härjarakendiga indiaanlaste onnini, mida ihaldatud mäest lahutas 60 miili laiune org. Pärast kaks päeva väldanud lõputuid kauplemisi, mille vältel üllatavalt tsiviliseeritud indiaanlased väitsid, et meie tuleku puhul on kandjad seletamatul kombel kalliks läinud ja arvestavad ka kuivpiima traditsioonilise toidumoona hulka, jõuti tasus kokkuleppele. Lisaks kogesime, et suguharu kuulub tundmatusse kristlikku „inglisekti". Mõned aastad tagasi oli keegi džungli põhjapoolsest osast saabunud neegerjutlustaja siit läbi läinud, ja nüüd, kus need savannide indiaanlased „õigesse usku olid pööratud", ei tohtinud nad laupäeviti enam töötada. Kuna ei meie ega nemad polnud kalendrit jälginud, pakkus probleem loen-

damatuid võimalusi vaidlusteks. Pudelkõrvits maniokimärjukesega käis käest kätte; kauplemine jätkus veel hilja öösel.

Viimaks hakkasime teise päeva lõunal liikuma. Ekspeditsiooni kuulusime meie kolm — John, Stanley ja mina, viis kandjat, kuus naist, kolm poissi ja kaks rinnalast. Mineku ajal lasksid indiaanlased kuuldavale pika, venitatud läbitungiva hüüu, mis mägedelt vastu kajas, — „Roraaaaaaaiiima". Sellele vastasid teised „Haaaaaiiiieaaede" ja „Aaaaaaiiiieeede" ning mäe nime venitava kordamisega, nõnda et kui me silmapiirilt paistva massiivse kiltmaa suunas edasi loivasime, olime isegi nagu sunnitud sukelduma „Ununenud maailma" ja Amasoonase võimsate legendide romantilise idealismi atmosfääri.

Linnakultuuri tiiva all olime kolmekesi tihtigi imeks pannud, miks nii paljud inimesed lasevad end unistustest või kumust eksiteele viia ning Amasoonase aladele meelitada. Miks olid varanduseotsijad uskunud El Doradot, miks Fawcett oli taga otsinud Atlantise linna ja miks võis mäes näha küll kõike muud, mitte aga settekivimi hiigelkuhjatist? Kui Roraimale lähemale jõudsime, muutusid me arusaamad teiseks. Nüüd olime oma jaanalinnupead tsivilisatsiooniliivast välja tõmmanud. Polnudki inimene enam looduse kuningas, nüüd valitses loodus inimest. Silmitsesime mäge aukartusega. Hoomasime, et jõed, millest üle läksime, olid ohtlikud sellepärast, et neis voolas tema kaljude vesi; pilved taevas moodustasid õukonna Roraima lausladvale, ja meie jalge all ägavate paljaste küngaste agoonia näis nagu tunnustavat tolle mäemonstrumi ülemvalitsust.

Esimestel päevadel varjasid mäge Atlandi ookeanilt ülespuhutud pilvehanged. Kuid siis ühel hommikul taevas selgines ja tabloo sai hästi nähtavaks. Madalamate mäekinkude kohalt, umbes 5000 jala kõrguselt, kerkis Roraima järgmised 2000 jalga normaalselt, siis aga, üsna äkki, lõppes kumerus ja kaheksamiilise mäe esikülg muutus järsuks kaljuseinaks, mis ulatus veel 2000 jalga ülespoole. Ülal kroonis mäge ootusvastaselt lame, kaljusämpudest läbilõigatud hari. Mäe seinad olid tumedad, siin-seal paljandunud liivakivikihtidest punaseks ning valgeks viirutatud, ja kolmandiku tõusu tegi kaasa „lõhesüvik", poole miili laiune kuristik, mis jaotas kiltmaa kaheks.

Mida kaugemale jõudsime, seda enam kasvas me res-

pekt ümbritseva looduse vastu. Viiendal päeval alustasime viimast tõusu. Hahetas ja tipp oli pilvedest lage, nii et võisime näha ühtainsat etteulatuvat kaljupanka kui tõstetavat kaldujäänud silda ja allpool kaljulõhes pilvemoodustist, niisama võõrastavat nagu too mägi ise. Mingi tuulte vemp oli pilved põiminud pikaks katkematuks auruköieks; sisalikukeelena limpsas see orukurgust sisse ja välja, pahvides perioodiliselt tupsakuid nagu rõngaid puhuv suitsetaja. Siis kui hakkasime lähenema mäge ümbritsevatele valgetele puuroietele, langes maha tuhm ja hall udu nagu mürkgaas lahinguväljaks muutunud kalmistu kohale. Udu keerles loendamatute Kristuse okaskrooniks nimetatud okkaliste taimede ümber, varjates veidraid ämblikke, kes taimede vahel oma võrke kudusid.

Ronisime vahepeatusteta edasi. Hakkas tibama imepeent uduvihma. Veel tund, ja me olime jõudnud kaljuseina alla vihmasesse metsa. Tihe, armetu sammal kattis kogu pinnast; kortsunud, ähvardavaid mürkseeni tolknes igal puul. Veelombid olid mustad, järsust seinast väljavarisenud kaljude asemel haigutasid koopad, kus isegi ussidele oli liiga rõske; puud-põõsad olid nagu agoonias näotuiks värdjaiks kõverdunud. Olime õnnelikud, kui poolteist tundi hiljem mäkkeronimist jätkata võisime.

Uttu mähituina suutsime vaevu näha meist paremale jäävat kaljuseina ja vasakul asuvat nõlva. Nägime kaljuseinast purskavat tugevat veejuga, seejärel liikusime läbi joa alt, kus vesi paiskus nii kaugele, et meid piserdas üksnes õrn uduvihm. Ronisime, ronisime ja ronisime, ning pisut üle keskpäeva jätsime kuruserva selja taha ja rühkisime edasi Roraima tipu poole.

Seal polnud midagi vaadata. Ainuüksi mustad kaljupangad kord tihenevais, siis haihtuvais pilvedes ja vihmas. Mägi oli kadunud, ja kuna ilm läks öö tuleku ning vihmaga külmemaks, püstitasime telgi, tõmbasime sviitrid selga ja pugesime magamiskottidesse. Ent koidu ajal oli õhk taas soe ning taevas pilvitu.

Ronisime rohkete kaljupankade vahelt lähimale kiltmaalagendikule. Tundus, et Roraima on kogu Amasoonasemaa kõrgeim tipp. „Võiks arvata, et ärkasime unest kuskil väljamõeldud ruumis," lausus John, kui vaatlesime endi ees laiuvat kuumaastikku kogu ta täiuses, seda lahmakat liuda, mis näis voolitud olevat ilmetust tumedast kägarikkaljust. Miilide kaugusel oli kõik igas suunas

kivine ning kive jätkus nikerdatud rüngasteks, nagu oleks musttuhat deemonlikku mäekunstnikku loonud dekoratsiooni titaani piinakambrile. Kõik need gigantsed ladestused seisid siin mäe ümber lõõtsuvate tuulte pureda. Nägime kontuure, mis meenutasid pöidlakruvi, soerdlikku kaamelit, peata kilpkonna ja harjaslooma, kelle selja külge on end imenud kaan. Üht kaljusse tahutud galeriid ehtisid gooti kiriku külgkaared ja piilarid; oma renninokkadega, tõsisematega kui Notre Dame'i kirikul, nägi see välja sobiva raamistusena keskaegsele leinamissale. „Satuks see kõik Inglismaal meile ette," tähendas Stanley, „võiks kena hulga raha teha: kasseerida väravas rahva käest kuus penni nina pealt." Tegemist oli tõepoolest ehtsa looduse enda õudustekambriga. Midagi Amasoonia põhiolemusest hoovas meile vastu nii noist kaljude hiiglaslikest mõõtmetest kui ka võika maastiku õelusest.

Samal päeval avastasime hiljem, et kaks oja, mis, teine teiselt poolt, liua tsentrit kuivatavad, ühinevad ja söövastavad keskel kaljuprakku. Seal kaovad nad sügavate uurete reastikku, kuni — nagu arvata võib — moonduvad uuesti veejoaks, mida nägime kaljuseinas sajad jalad allpool. Stanley, kes tervelt viisteist aastat oli uurinud Inglismaa uurdenõgusid, väitis, et kui tuuled ja vihm võisid niimoodi kaljuharja uhta, siis pidi määratu veehulk aegade algusest lugedes mäe keskosas olema suuri koopaid uuristanud. Olime näinud ojasid mäe sisse ja sealt välja voolamas ning järeldasime, et mõned mäelõhed peavad kujutama endast sissevarisenud lagedega koopaid. Oli loogiline oletada, et osa mäge moodustab kurudest, piludest ja katedraalsetest koobastest labürindi. Keegi Brasiilia geoloog rääkis meile, et teemandid, mida on läbi sajandite Briti Guajaana, Venetsueela ja Brasiilia jõgesid pidi alla uhutud, pärinevat kõik ühe mäe koorest kuskil Roraima ruumis. Polnud võimatu, et just see mäekoobastik annabki meile teemandilademe saladuse võtme või näitab kätte koha, kust voolav vesi mõned rasked kivid lahti kangutas.

Istudes selle üliloomulikult sünge kuumaailma värelevas rippuvas udus, oli raske vältida fantaasia mõju ning hoiduda kujutlemast pidada ennastki tegelaseks saagas, milles esinevad Amasoonase tagamaade uurijad, kes on püüdnud võtta džunglilt saladusi ja varandust. Põhjalikuks uurimiseks puudus meil varustus ja vajalik toiduhulk. Ning ometi seisis avastus meie ees.

Järgmisel hommikul sooritasime sissejuhatava luureretke; tagajärg oli see, et Stanley, meie mäeronimise ekspert, libises köie kinnitamisel, kukkus kolmkümmend jalga allapoole kaljudele ning murdis jala. Tõime ta ohutusse kohta ja kaalusime olukorda. Valitses ärev meeleolu. Ees seisis vaevarikas laskumine, toit oli lõpukorral, lennukite ja arstiabi juurde oli enam kui nädalane teekond — tagasimatk tõotas tulla ohtlik. „Jään kindlasti lolli olukorda," ütles Stanley mornilt, „kui sõbrad alpinismiklubist Inglismaal seda teada saavad. No need lõhverdaksid sellest kahjurõõmuga kõigis Yorkshire'i soppides."

Järgmisel päeval roomas Stanley püksitagumikku kulutades 3000 jalga allpool asuvasse peatuskohta mäe jalamil. Mügerikud kaljud ja tihe džunglivõsa tegid nii raamikasutamise kui ka seljas kandmise võimatuks. Laskumiseks, milleks normaalses olukorras oleks kulunud kaks ja pool tundi, kulus temal kümme, pealegi võttis see mehe nii läbi, et ta käpukil midagi nägemata mürgisest ussist üle roomas, enne kui meie seda märkasime ja roomajale otsa peale tegime. Igal teisel mäel oleksime sõbra paigale jätnud ja luumurde paranemiseks nädala aega andnud, et tuua mäejalalt hobune appi. Roraimal aga tundus see plaan meile kõigile absoluutselt võimatu. „See on üks õelamaid paiku," ütles Stanley, „aina nukid ja kõvad kandid. Ei puid ega loomi. Ainult kisulised põõsatihnikud, tumedad putukad, vihm, külm ja pime. Midagi see veel tähendab . . ."

Järgnevatel näljapäevadel, kui istusime laagripaigas ning jälgisime suitsumärke, mis tähistasid meie indiaanlaste minekut toidu ja hobuste järele, eriti aga tol hommikul, kui viimse toidupala nahka panime, oli meile enam kui selge, et „midagi see veel tähendab". Olime küll juba mäelt lahkunud ja seljagi sinnapoole pööranud, ent ikka rõhus too hiiglane meie meeli. Tõsi küll — mägi polnud veel ühte sulanud Amasoonia hõnguga, samuti polnud meil oodata kättemaksu metsalt, sest olime üritanud uurida vaid üht tema äärmist salapaika, ometi oli Roraima meie üle nii tugevasti võimust võtnud, et niisugustest asjadest rääkimine ei tundunud üldse naeruväärsena. Istusime mäe nõlval, näoga Amasoonase jõevete põhjalahkme poole, ja silmitsesime keskendunult tohutute mõõtmetega metsamassiivi, mis laius 2000 miili ulatuses üle Lõuna-Ameerika. Metsa suurus ja vägevus olid lausa lämmatavad. „Kui see siin on džungli serv," sõnas Stanley, „siis

peab keskpaik küll õige tihe olema." Sellest me mõtteid mõlgutasimegi. Leidub seal teemante? On seal peidus mõni Amasoonasemaa tundmatu droog? Ons säärasel ürgsel „metsamassiivimonstrumil" ta südames ka oma eriline olemus — hing või vaim? Leppisime kokku, et keegi meist võtab ühel ilusal päeval kätte ja selgitab selle välja. „See peab küll põnev paik olema," ütlesin mina. „Arvan, et peaksime džungli südame üles otsima."

„Südametest ei tea ma mitte mõhkugi," nähvas Stanley, „aga ühte asja küll. Floorat peaks seal leiduma. Ligast ja nõrguvat. Nagu hapukapsas," lisas ta tõsiselt, „mis parajasti potist võetud."

Oletuse kohta oli Stanley märkus hämmastavalt tabav.

ESIMENE OSA

ORLANDO CUIABÁ

1. PEATÜKK

HOMMIK LENNUKIGA

Kui veider on jälle lennukit kuulda!

See oli mõni nädal pärast minu tagasijõudmist Capitao Vasconcelose forti, kui lennuk äkki taeva idaservale ilmus. Mulle polnud see muud kui tibatilluke liikuv täpp džungli kohal, teistele aga oli see kindlasti meie lennuk. Nad ütlesid, et pärast kõiki näguripäevi ei saagi see muud olla, see lihtsalt pidi olema nii kaua oodatud lennuk. Ja esmakordselt kõikide nende kuude kestel, mis mul džunglis tuli veeta, hakkasin mõtlema, kas nad selle enesekindlusega ei varja oma salajasemat ja isegi pahaendelisemat kõhklemist.

Lennuki müra valjenes. Juan ja Orlando kargasid rippmattidest välja.

Peagi tõttasime kolmekesi lennuraja poole.

Liikusime kõrbenud ja kuivanud puude all paksus tolmus. See pöörles keerisena meie jalgade ümber ja tegi kuumuse veelgi lämmatavamaks. Päike seisis seniidis, Brasiilia suvi oli haripunktis.

Kõige ees tormas läbi lehestiku väike jässakas Orlando, täiesti palja kehaga, kui mitte arvestada ta pudelrohelisi, kaitsevärvi langevarjusiidist rohmakalt kokkuõmmeldud niudepükse. „Ma ju ütlesin teile," heitis ta üle õla, „kui ootate, siis lennukid tulevad."

Juan tema selja taga kandis meie silmis viisakamaid khakivärvilisi kehakatteid — särki ja pükse. „Meil on siin ennegi lennukeid käinud," pomises ta.

Mina liikusin hanerea lõpus, mõtlikult vait.

Kui me viimaks puude vahelt välja jõudsime, tegi lennuk meie ees äkilise viraaži, sirutas tiiba alla lennuraja poole, nagu kinnitades, et sihtkoht on viimaks leitud. Rio de Janeirost on Lõuna-Ameerika südamikuni tuhat miili ja iga reisitunniga oli piloot sattunud aina tihedama ning

vähem asustatud džungli kohale. Viimased kaks tundi polnud ta näinud muud kui päratult laiuvat troostitut metsikut maad. Ometi avanes nüüd all džungli rüpes äkki lennurada. Lennuk tegi lagendiku kohal tiiru, sööstis üle puulatvade ja maandus siis punasesse tolmupilve, mis taeva poole paiskus.

Juan, Orlando ja mina läksime lähemale. Jõudsime näha, et lennuk meie ees oli vana sõjaaegne „Dakota", kerel maalitud kiri „Forca Aerea do Brasil", ja siis avanes tagumine uks ning sellele ilmus üks meeskonnaliige.

Hetkeks põrkas ta veidra valgushelgi ja kompromissitu kuumuse tõttu tagasi. Siis aga püüdis pilguga tungida läbi tiheda tolmu, mis keset põuavinet oli lennurajale sadestumas. Aeglaselt uuris mees nokatsi alt määrdunud kolletavat rohtu, džungliserva ja lõpuks meid — kolme esiletükkivat tolmust meest. Sõnagi lausumata toetus ta paremale uksepiidale, haakis kanderihmal rippuva kaamera lahti ja tegi ühe võtte. Seejärel keeras ta hooletult filmiriba edasi.

„Tõin kraami," sõnas lendur. „See saadeti Capitao Vasconcelose fordile."

Juan pöördus ja saatis mulle tähendusrikka pilgu, Orlando aga astus edasi pagasiruumi juurde. Jälgisime, kuidas ta otsivalt lennukisse vaatas. Äkki vajusid mehe õlad longu, nagu oleks kuumus momentaanselt talumatuks muutunud.

„Toit," tähendas ta kibestunult, „bensiini ei ole."

Lendurile näis asi huvi pakkuvat. „Kas te joote seda või?" küsis ta. „Viimati saatsime terve paagi."

„Jah," vastas Orlando, „siis bensiini oli. Aga toitu polnud. Ja mul tuli paadid saata allavett kalale. Nüüd toitu on, aga pole bensiini. Ta vaatas lennukit ja lisas: „Seda on varemgi juhtunud."

Jah, tõsi. Niipalju kui mina teadsin, jätkus see juba seitse kuud, alates päevast, mil Juan ja Orlando — need mu kaks kaaslast — olid jaanuaris 1958 hakanud ekspeditsioonile varustust ootama. Iga nädal pidid mehed käima lennuväljal toitu nõudmas, kui oli bensiini, ja bensiini tahtmas, kui oli toitu. Iga nädal lootsid nad, et saavad järgmisel nädalal teele asuda.

Orlando läks rääkima piloodiga varustamisvõimalustest, kui too ühe lisareisi teeks, mina aga aitaksin fordile toodud kaste välja kanda.

Kui viimane kast maha prantsatas, pakkus üks meeskonnaliige mulle sigaretti; samas asus ta selgitama, mida see inglane siin keset Brasiilia džungleid otsib. Ah nii, mina olevat siis kah ekspeditsioonile minejaid? Lendur muutus äärmiselt hoolitsevaks. „Kõik aetakse joonde. Meie sõna selle peale! Teil pole muud muret kui ainult istuda ja ära oodata. Toimetame varustuse kohale nii ruttu kui saame." Nähtavasti sigitas see mõte mehe peas mingi kujutluse, loiult vaatas ta lennuraja-praepanni lagendikku ümbritsevaid norguvajunud puid. „Miks te siis ei rõõmusta — asi ju susiseb?" jätkas lendur osavõtlikult. „Miks te maha ei istu ja aru ei pea?" Selle abistava vihjega ronis ta lennukisse ja tõmbas ukse paugatusega kinni.

Mõni hetk hiljem tõusis lennuk õhku ning mina lonkisin koos Juani ja Orlandoga tagasi fordi poole. Järgmine lennuk pidi tulema nädala pärast, aga oli muidugi ka võimalik, et lennuk jääb tulemata.

Juan sammus minu kõrval. „Ah, see kupatus käib mul peas ringi," ütles ta, „aina ringiratast!" Ta silmalaud võbisesid närviliselt ja kord tõusis üks, kord teine käsi vurrusid ning lüheldast kitsehabet siluma. Mehel olid Lõuna-Ameerika aristokraadi viisakad ja laitmatud maneerid, kuid pinge oli siiski liiga suureks kasvanud. „Küll mu pea pööritab," kordas ta jälle. „Vaevalt saan rääkida."

Kõndisin Juani kõrval ja vaagisin endamisi väljavaadet jääda teab mis ajaks džunglisse maapakku. Teised inimesed võisid ehk tunda ülevat rõõmu sellest toredast, peaaegu kiplinglikust üritusest, kuid meie seda antud juhul küll ei jaganud. Süda oli mul saapasäärde vajunud ja meel must.

Raja teisest servast jälgis meid Orlando, paljajalu lohiseval sammul tolmus sumades. „Lennuk tuleb tuleval nädalal," kinnitas ta jonnakalt. „Küll te näete, Adriano, lennuk tuleb kindlasti." Ühtekokku moodustasime küll kummalise, kui mitte üpris kentsaka trio: igaüks targutas ühisel „Dakota" teemal omamoodi. Tolm kerkis teerajalt kõrgele taeva alla ja langes metsamüüride vahel jälle alla, et muuta meie marssimist päikeselõõsas veelgi vaevasemaks. Sõnad, hõiked ja žestid vehklesid kollases tolmupilves nagu isevärvi amööbvärdjad Capitao Vasconcelosesse kulgeval teerajal.

Mida kaugemale jõudsime, seda rohkem kippusid puud, mis seni mõlemalt poolt teerajale peale olid rõhunud,

kängu jääma, muutudes armetuiks lageda maa kasvudeks. Jäi mulje, nagu oleks tegemist mahajäetud viljapuuaiaga Inglismaal. Aga nendest kedervartest üle ulatus me pilk armetute varjude taha, sinna, kus kerkisid kõrged puud — pikad metsamastid, mis kandsid liaanide ja lehestiku suurejoonelist pealisehitist. Need metsahiiglased olid väljaspool igasugust euroopalikku kujutlusvõimet. Nemad valitsesid maad. Nad piirasid ja isegi ängistasid meid. Sirged nagu kõrgepingeliini mastid tööstuslinna lähistel, sümboliseerisid nad nähtamatut vägevust. Ja kõik me olime täiesti teadlikud, et nende puude taga on miljoneid teisi, mis moodustavad inimesele vaenuliku jõu. Tegemist oli piiritu asustamata džungliga, milles esines üksikuid hõredaid võsaalasid.

„See on näru koht," ütles Juan. „Ei toitu. Ei peavarju. Ei transporti. Ei inimesi. Loomi vähe. Oleme siin ihuüksi."

Ainuke grupp, kes selle ala kunagi jalgsi oli läbinud, oli teinud seda Orlando Villas Boase, sama mehe juhtimisel, kes mu kõrval parajasti ägedasti žestikuleeris.

„Kui ei saa lennukile lootma jääda," rääkis Orlando, „millele siis üldse loota, Adriano? Džungel võideti ju ainult taevast. Saab seda siis tõsiselt eitada?"

Meie kolmikus kõige pikem, astusin ma veidi vimmas, pea maas ja üldse lontis olemisega. Peas oli mul laiaäärene kauboikübar, lõua all vohav habe. Orlando vaatas neid toredusi ükskõikselt, just nagu oleks keegi ehtinud imiku lõvitaltsutaja vurrude ja mütsiga. Siin oli ilmselt veel julgustamist tarvis. Ta hakkas kõnelema, vehkides ühe käega paljutähendavalt, teisega allalibisevaid rohelisi pükse rebadel hoides.

„Nelisada aastat tagasi," alustas ta teatraalselt, „hakkasid indiaani suguharud valge mehe eest põgenema. Seda ei tohi unustada, Adriano. Kui seda meeles ei peeta, siis tehakse lennukile ülekohut. Meie metsaindiaanlased pagesid igalt poolt üle kogu Lõuna-Ameerika kokku ja ilmusid siia, kus ma rajasin oma fordi. Ja siin hakkasid nad võitlema. Ida pool olid šavanted. Saatananahk, missugused sõjamehed! Ligemale saja aasta jooksul tappis see suguharu iga valge mehe, kes ületas Surmajõe; kord olevat jõgi kaks päeva verest paksult punane olnud. Põhja pool asusid kajapod. Need nottisid kõiki, nii indiaanlasi kui valgeid. Aga lääne pool kõneldi legende kajabidest — inimkassidest, kes maalisid näole musta triibu iga tapetud

mehe puhul. Ei tohi unustada, et see koht oli nagu kindlus, enne kui ilmus lennuk . . ."

Kuulsin enda kõrval Juani ikka veel omaette midagi pomisemas. „Pea käib ringi," kordas ta, „muudkui tiirutab." Paistis, et mees kuulab Orlandot vaevalise kannatlikkusega, nagu inimene, kes seda kõike juba ammu on kuulnud.

Igatahes oli üldiselt teada, et samal ajal, kui mujal Amasoonasemaad juba uuriti, jäi siinne ala aastasadade jooksul ohtlikuks vastupanukoldeks. Asetsedes ligi 2000 jala kõrgusel platool, on ta idast piiratud Surmajõe, läänest Sao Manueli jõe, lõunast mäeaheliku, põhjast aga Amasoonase basseini uhtmaa järsu servaga. Maa-ala südamikule annab Xingu jõgi oma harudega skeleti, mis seob kõik üheks Xingu üldnime kandvaks territooriumiks.

Teadsime, et enne Orlandot olid paljud uurijad püüdnud nendest piiridest üle minna. 1941. aastal leiti seitsmemeheline grupp, keda juhtis Pimental Barbosa, surnutena, sõjanuiad alasti laipade all; enne neid leiti kaks tapetud misjonäri, veelgi varem — mees rippasemelt moskiitovõrgus, varb sisse tõugatud suust, nii et ots kuklast välja oli tunginud, ja nii edasi, kui ajalukku tagasi vaadata. Ja kuigi nii mõnedki uurijad olid retkelnud Surmajõel, polnud kellelgi võimalik olnud edasi sisemaale tungida. Lõuna poolt olid mõningad ekspeditsioonid Xingu jõge pidi alla liikunud; nii jõudis 1885. aastal siia suur saksa teadlane von den Steinen. Tema eeskuju oli järginud Dyott ja mõned teised uurijad, kelle eesmärgiks oli põhiliselt jõe lähtele jõuda. Kõigist neist tulid tagasi umbes pooled. Nad olid küll kogunud andmeid jõgede kaldailt, ent keegi polnud suutnud veeteilt sisemaale pääseda ega kestvamat peatuspaika luua. Nad olid nii-öelda skitseerinud tsitadelli, aga mis seal sees peitus, seda ei teadnud keegi. Nagu linntabu või Kadunud Maailm oli piirkond Surmajõe ja Sao Manueli vahel jäänud mõistatuste ja legendide allikaks. Inglise maadeuurija kolonel Fawcett mainis koguni, et kuigi mujalgi Amasoonasemaal leidus niisama sõjakaid suguharusid, siis polnud need kuskil nõnda hoolikalt valmistunud oma kaitsepositsiooni hoidma. Ta väitis, et indiaanlased olevat satelliidid, kes on pandud piirivalvureina kaitsma tolle antiiklinna tsivilisatsiooni, mille loojaks on inkad ja mis pärineb kadunud Atlantise mandrilt.

Tema teooriat ei saadud kummutada, sest keegi ei teadnud, mis pesakastis peitub; 1925. aastal oli see maakera ainuke uurimata ala küllaltki suur varjama endas tervet tsivilisatsiooni. Seetõttu läks Fawcett oma kaaslastega seda maad vaatama ning kadus jäljetult. Salkadest, kes neid otsima läksid, kadusid niisamuti Albert de Wintoni grupp ja üks itaalia ekspeditsioon. 1943. aastaks polnud Kolumbuse-järgsed võimsad avastuste sajandid rohkem saavutanud kui vaid korduvalt toonitanud selle tundmatu metsatsitadelli salapära ning ligipääsematust.

„Ja siis," müristas Orlando, „tõi lennuk meid kohale: esindasime valitsuse loodud Kesk-Brasiilia Sihtfondi. Puh! Uurimine algas. Rajasime õhuteed kaudu baasi selle ala kagunurka. Saatsime meeskonna džunglisse lennuraja sihti põletama. Ja džungel siin oligi enam-vähem võidetud. Ent pidage silmas, Adriano, lennuki abil."

Tõsi, õhu kaudu varustamine rajas esimese võimaluse pikaajaliseks uurimisretkeks. Nii kaua ligipääsematuna püsinud džungel oli peaaegu alistatud ja vallutusekspeditsioonide eelväega tulid luurele ka vennad Orlando, Claudio ja Leonardo Villas Boased.

Kõik need viisteist aastat, mis sellele esimesele sammule järgnesid, oli valitsuse taotlus alistada uurimata maa-alasid peaaegu ainuisikuliseks ürituseks muutunud, ja 1946. aastast alates juhtiski kõiki ekspeditsioone ikka üks Villas Boaste kolmikust. Nüüd oli Claudio lõpetamas viimast abilennurada Cururus: senised kuus rada paiknesid džunglis suunaga kagust loodesse. Üldine olukord oli umbes järgmine: kui kujutada Briti saari siinse puutumata džunglina, siis oleksid lennuväljad paiknenud Doveris, Londonis, Birminghamis, Glasgow's, Aberdeenis ja Belfastis, lähim tsiviliseeritud punkt aga asunud Pariisi kohal. Risti-põiki üle kogu maa-ala, mis võrdub Inglismaale, Iirimaale, Walesile ja Šotimaale ühtekokku, oli üle paarikümne suguharu, kellest pooled sõbrunesid küll Villastega, ent tapsid ikkagi teisi tsiviliseerituid, kui neid oma ääremail avastasid, teise poole aga moodustasid lepitamatud, kes tapsid vahet tegemata võõraid indiaanlasi kui ka valgeid.

Selle maa keskosas oli Capitao Vasconcelose fort Villas Boaste staabiks džunglis. Nüüd oligi see meie sihtpunktiks ning mootorimüra soikudes ülal hõivas üha enam kõiki meie mõtteid.

„„Dakotad" on nagu tuvid," arutas Orlando optimistlikult. „Ikka tulevad nad tagasi, kui sind armastavad."

Juan ja mina vaikisime. Loivasime aina edasi.

Maa jalge all tolmas juba vähem ja puud mõlemal pool teed tõmbusid kaugemale. Lõpuks laius meie ees lagendik — olimegi jõudnud Capitao Vasconcelosesse. Nukras ümbruses avanes siin meie ees kõle, troostitu perspektiiv edasisteks kuudeks.

Esimene mulje oli avarus. Mets, mis kõikjal mujal vohas, oli siin raidega tagasi tõrjutud, et anda maad lagendikule siia-sinna pillatud puudega. Mõnda brasiillast oleks see ehk võinud rahuldada, kuid inglasele, kes oli üles kasvanud Hudsoni „Haljasalal" ning loonud enesele kujutlusi troopikaparadiisist, valmistas siinne ümbrus täieliku pettumuse. Polnud ilusaid lilli, rohi oli pruun ja elutu. Langetatud puud olid jäetud vaevlema sinna, kuhu kirves nad maha oli paisanud ning kus tuli nende koore ja lehistu ära oli nilbanud. Üksnes mõned olid metsa servale lohistatud ja üksikud kännud pinnase lähedalt maha saetud, muus osas oli paik nagu rusukoppel — pilla-palla laiali paisatud jäänustega. Enamik kõrgeid kände torknes jäikade kujudena kalgistunud maal, julma päikese käes kõdunedes. Näis, nagu oleks džunglis pomm lõhkenud.

Kolmest küljest kujundas lehestik lagendikule pika müüri, armutu ja halastamatu nagu koonduslaagri piirdetara, lõuna suunas aga ulatus mitme miili taha troostitu rabadik. Paraku keeldus džungel siin meile vaatevälja pakkumast. Kõrge võsa varjutas silmapiiri, rõhutades omaltki poolt vangimaja-meeleolu.

„Sõbrad," ümahtas Orlando, „oleme jälle kodus." Ja teda tervitas kolm või neli paljast indiaanlast, kes liikusid oma onni poole lagendiku lääneserval. Nad astusid rühikaina, pingul nagu nende kuuejalased vibud; need sitked kuivetanud mehed otsekui lisasid vaprust meid ümbritsevale miljööle. Nende suguharu mehed olid enamasti maha notitud. Ründajaks oli metsik tšikao hõim, kes asus siit kõigest viie minuti lennutee kaugusel. Nood pääsenud olid pagenud Orlando kaitsva tiiva alla.

Meie ees ilutses fort lagedal maalapil nagu vistrik hallikal kiilaspeal. Need olid onnid, arvult pool tosinat ühe suurema ümber, mida ei saa võrrelda muuga kui ainult tüvedest rajatud kaitsepalissaadiga palmiraagudest põimitud katuse all. Üksnes laohooned andsid natukenegi

tunnistust tsivilisatsioonist. Nende katused olid okste asemel kaetud rihvelplekiga.

Keskpäevane päikeselõõm voogas alla. Fort oli see, mis ta oli, — kurb redupaik laastatud tihnikus. Kiiruga üles löödud ja lohakalt remonditud laager oli nüüd eluasemeks kümnetele koduloomadele, kes pusklesid, tuhnisid, magasid, sõid ja soristasid onnides kui ka ümbruskonnas.

Üks väike siga ilmus nähtavale peaonnist, kuhu me parajasti tahtsime sisse astuda. Ta vaatas targu vasakule ja paremale, kargas lagedale ning põikas meile jalgade vahele. Mõni sekund hiljem sööstis välja pool tosinat koera. Kasinas ukseavas põrkasid nad kokku, kukkusid üksteisele otsa ja — nagu kesik ilmselt oli arvestanud — kargasid üle meie jalgade. Siis panid penid verejanuliste ja kärsitute kihuhaugetega ajama.

Pöördusime pahuralt ja jälgisime, kuidas koerakari padrikusse kadus.

„Ühel ilusal päeval saavad krantsid selle sigudiku kätte," tähendas Juan, kehitas loiult õlgu ja astus osmiku hämarast uksest sisse.

Järsuks kontrastiks välisele päevavalgele oli fordi sisemus pime ja vastikult rõske nagu loomaurg. Aknaid polnud ja puutüved olid laotud suurte vahedega, et valgust sisse lasta. Raagkatust hoidis ülal kolm hiigeltüve ja see kerkis kõrgele me pea kohal musta, salapärase tühjusena, mida sarikad vahedeks soonisid. Muldpõrand oli pruun. Ruum sarnanes anglosaksi paruni koja — vestibüüliga ning oli laetud müstilise hämarusega, mis näis täitvat kogu ehitist.

„Suurejooneline palee," viipas Orlando käega ja siirdus põiki üle põranda onni lõunakülge. Mees vajus oma rippmatti ja laskis kuuldavale sügava mõnuohke. „Äh, kui joovastav!"

Suundusime Juaniga teisele poole. „Tõmmake oma ase üles," soovitas Juan. „Nüüd on aeg siruli visata."

Minu tavalise magamiskoha onni põhjapoolse seina ääres olid seekord hõivanud kodustatud rähn ja üks fordi džunglikana. Peletasin linnud vabandust paludes minema, raputasin aseme nöörid puhtaks ja ronisin matti. Oli ju aeg siruli visata, nagu Juan tähendas.

Vaikisime. Rähn tuli ja jäi otse mu nina all suikuma.

Horisontaalasendist võisin näha vagusid, mida mu matinöörid tugipakkudesse olid sooninud. Kaalutlesin pahu-

ralt, millal need ükskord läbi kuluvad, kas praod katuses vihma peavad, kui siin üldse kunagi vihma sajab. Mõtisklesin järgmise söömaaja menüüst. Kahe nädala kestel oli pakutud meile riisi ja ube, ja kui üks mõlemast vahetevahel ära jäi, piirdusidki vaheldusvõimalused vaid sellega. Võis olla riis. Võisid olla oad. Võisid olla mõlemad. See oli mõnus vahelduselement üksildases džunglielus.

Teise seina ääres kiikus onnihämaruses oma matis Orlando. Katust sihtides õõtsutas ta end tasa. Üks jalg lohises tal mööda maad ning andis aeg-ajalt hoogu. Lõppude lõpuks oli minul tegemist vaid mõnenädalase viivitusega, pealegi poleks ma jõudnud selle ajaga midagi nii väga olulist džunglis ära teha. Orlando aga ei saanud leppida olukorraga, et vajalikud tööd olid tegemata, ja eks Brasiiliaski ole seitse kuud ootamist tüütult pikk aeg.

Painavas mõtiskluses püüdsin vaagida ja analüüsida meie viivituse põhjusi.

Teoreetiliselt oli ekspeditsioon üsnagi lihtne.

Samal ajal, kui meie džunglis ootasime, pani Brasiilia president oma karjääri mängu ja pingutas riigi finantse, et rajada sisemaal uut pealinna. Brasiiliast, nagu president seda linna nimetas, pidi saama meistriteos, mis kujutab maa tulevikku, asetab pealinna riigi strateegilisse keskpunkti, Brasiilia tohutute ressursside väljaarendamise võtmepositsioonile. See pidi tõmbama rahvusliku vaimujõu Rio de Janeirost ja Atlandi rannikult ära ning suunama selle Amasoonasemaa metsaalade kultiveerimise üritusse, ja meie ekspeditsioon oligi osake sellest programmist. Pidime sõitma kanuudel Xingu jõest alla ja põletama lennuraja Brasiilia geograafilisse tsentrisse.

Selle asukoht teati olevat kuskil tolle legendaarse džunglitsitadelli keskel, milles Orlando oli veetnud viimased viisteist aastat. Sinna oli küll juba ehitatud kuus forti, ent vahepealses osas ning mõlemalt poolt oli maa ikka veel enamasti läbi uurimata, ja ekspeditsiooni mõte oli viia Villas Boaste töö nagu kõrgpunkti. Juba aastaid olid Boased võidelnud džungli lõpliku alistamise eest, aga too maa-ala oli ebamäärane — polnud siin mingit magnetpoolust ega Everesti tippu edu sümboliseeriva lipu heiskamiseks, seetõttu oli kõrvalseisjal raske hinnata seda, mida mehed tegid. Igatahes olid mõned valitsuse ametiisikud visandanud plaani rajada tule abil lennuväli Brasiilia täpsesse geograafilisse tsentrisse. Küllap nad arutlesid, et

kui ekspeditsioon suudaks rajada tee geograafiliste avastuste järgi väljamõõdetud punkti, siis demonstreeriks see kogu maailmale, et brasiillased on võimelised tungima Amasoonasemaa kõige ohtlikumasse ruumi, igasse meelevaldselt valitud punkti. Ja kui too ekspeditsioon suudaks sinna ehitada lennuvälja, kuhu president Kubitschek võiks maanduda, siis sümboliseeriks see otseselt inimese võitu loodusjõudude üle. Sel juhul oleks Brasiilia alistanud kolossaalseima metsa kogu maakeral.

Selline oli plaan. Ent Capitao Vasconcelose fordis oodates kogesin meelehärmiga, et projekti peensused ja isikkoosseisu probleem olid kaugelt komplitseeritumad kui teooria.

Küllap mu enda juhtum oli kogu selles loos kõige lihtsam.

Cambridge'ist lahkudes ühinesin Oxfordi ja Cambridge'i Kaug-Ida ekspeditsiooniga, mis nõudis ühe aasta. Siis võtsin osa Oxfordi ja Cambridge'i Lõuna-Ameerika ekspeditsioonist. Jälle kulus aasta. Ja tollesama reisi viimane etapp tõi meid Capitao Vasconcelosesse ning ma palusin, et mind võetaks Orlando uurimisgruppi. Seisin närvitsedes selle mehe ees, lootes, et habe annab mulle maadeuurija välimuse.

„Kas teil džunglist aimu on?" küsis Orlando.

„Väga vähe."

„Kuidas te püssi lasete ja kas teist jahimeest on?"

„Ei ole."

„Aga kas teate midagi indiaanlastest, uurimistööst, kanuudest, kärestikest või kaardistamisest?"

„Ei."

„Noh, siis võite küll kaasa tulla," kostis Orlando ootamatult. „Kui me kasutame kõige arenematumaid indiaanlasi maa peal, miks ei peaks me niisama hästi hakkama saama ühe inglasega."

Läksin nendega kaasa, sest brasiillased olid mulle sümpaatsed ja ma tahtsin nende ürgmetsa näha.

Teiselt poolt aga olid Juaniga hoopis keerulisemad lood. See lahke ja armastusväärne mees oli ohverdanud palju oma ajast, et abistada Orlandot töös indiaanlastega, kuid õnnetul kombel oli ta tervis kogu aja suures ohus. „Ainult rohud hoiavad mul hinge sees," kurtis ta mulle mitmel korral. „Pealtnäha paistan ehk südi mehena, aga tegelikult, Adriano, piinavad mu sisikonda malaariahood. Te ei oska

seda ette kujutada. See on röövinud mult isegi kõnevõime."

„Siin lõikab nagu noaga, Adriano," pihtis ta teinekord, käsi nimmel. „Tervis võib varsti üles öelda ja siis on kõik mokas."

Just oma halva tervise pärast oli Juan minuga hiljuti kaasa teinud lühiajalise reisi Vasconcelosest Rio de Janeirosse. Mina käisin relvi ja rõivaid ostmas, Juan aga arsti juures. Lendasime koos juhuslikult fordis maandunud lennukiga ja kuulsime reisi ajal ekspeditsioonist nii mõndagi, mida Vasconceloses tuimal ja mõnevõrra reserveeritud jutuajamisel iialgi ei puudutatud.

Toimus ootamatu tähtsusega veider vahejuhtum.

Süüdi selles olid alligaatorid. Kohe pärast seda, kui „Dakota" õhku oli tõusnud, istusime Juaniga kõrvuti lihtsale metallpingile. Juan hoidis põlvedel suurt plekknõu, mille kaas oli auguliseks puuritud. Sealt immitses tähendusrikast lõhna.

„Mis seal on?" küsis meeskonnaliige meist möödudes.

„Alligaatorid," vastas Juan.

Kaane paotamisel võisime rohelises kobrutavas vees näha limaseid väänlevaid kehi. „Need on alligaatori pojad minu maja tiigi jaoks," selgitas Juan. Meeskonnaliige kordas: „Ah viite alligaatoreid koju Riosse," ning kadus ukse taha, millel ilutses silt „Ainult meeskonnale".

Mõne minuti pärast tuli mees tagasi ja teatas: valvekorra major ütlevat, et Brasiilia Õhujõudude lennukeil ei lubata alligaatoreid vedada. Seda oli Juan oodanudki. Ta nägu ja jutt väljendasid arusaamatust, üllatust, üleolevat armulikkust, kavalust, meelepaha ja põlastust. Siis käidi välja trump. Kui alligaatoreid ei tohi vedada, kuidas siis võib lasti hulgas olla kast, millele on kirjutatud „Lõgismadu".

Meeskonnaliige kadus jälle ukse taha, kus ilutses silt „Ainult meeskonnale". Kuid mõne hetke pärast oli ta tagasi.

Maod olid määrustikuga lubatud, alligaatorid mitte.

Hakkasin juba uskuma, et meie jänestsõitjad tõstetakse järgmises peatuses välja, samas aga pillas meeskonnaliige suunurgast, et kui majoril oleks endal ka üks alligaator pardal, siis ta vist ei keelaks nende vedamist teistelegi. Oli tegemist koomilise väljapressimisega. Pane üks krokubeebi mängu ja kõik on korras!

Kui mees oli läinud, sai Juan ägedaks.

„Teie, inglased, ei usu ilmaski, et niisuguseid asju võib juhtuda. Ise on ta lennuväe major. Küll ma teda tunnen — kõik on tingitud sellest, et too mees on teisest parteist. Miks siis teie arvates täna nii raske oli lennukile pääseda ja mispärast möödunud nädalal, kui oli antud korraldus meid peale võtta, lennuk üldse ei maandunud?"

Ütlesin jahmunult, et ma tõesti ei tea.

„Kõik sellepärast, et teises parteis Orlandot ei sallita."

„Mis partei see niisugune on?"

„Meie vastaste oma muidugi.* See töötab minu, Orlando ja teiste lennuväe ohvitseride vastu, kes Vasconceloses peatuvad. Mis te arvate, miks me juba terve kuu ainult ube sööme? Piloodid kuuluvad presidendi parteisse. Nad viivad Brasiilia pankrotti selle uue pealinna Brasiilia rajamisega. Ja milleks me peaksime seda tahtma? Rio de Janeiro on maailma kõige ilusam pealinn. Kui tahame sisemaad arendada, siis peame raha teede peale kulutama. Seevastu hakkame aga kõigepealt džunglisse uut pealinna ehitama. Kes seda enne on kuulnud! Ütelge mulle, kas nii tohib?"

Vaatasin Juanile otsa ja püüdsin varjata haigutamist. Oli ju õige, et Brasiilia ja uue pealinna poliitika olid tihedasti tsentriekspeditsiooniga seotud. Sama ekspeditsiooniga, millega nüüd minagi äsja olin ühinenud.

„Tsentriekspeditsioon!" Juani toon kõlas süngelt ja küüniliselt. „Riskida eludega, selleks et rajada lennuvälja keset eikellegimaad. Kas see on siis progress? Ja üldse see progressi bisness. Paksmaod saadikutekojas targutavad Brasiilia triumfaalsest sammust maailma suurejoonelisse tulevikku. Ei tule keegi siia maad tahtma, olgu või viiekümne aasta pärast. Võib-olla isegi saja aasta pärast mitte. Nad ainult ostavad ja müüvad seda maad sahkerdajate kontorites, kust varale vara juurde tuleb. Claudio viis kord presidendi ette mõned indiaanlased kahvanägudelt saadud värskete haavadega. President ütles: igaüks teab, et tema, president, on indiaanlaste sõber ja et ta esitab selle kohta memorandumi saadikutekojale. Indiaanlased on suremas! Tema esitab memorandumi. President! Häh! Sellest tuleb üks ilus ekspeditsioon, Adriano, et teha

---

* Tol ajal oli uue pealinna rajamine ägeda poliitilise poleemika objektiks.

midagi, millel polegi mõtet. Küllap see toob indiaanlastele surma, aga nende päästmine on ju ainus asi, mis vaeva tasub.

Võib-olla ei tule sellest midagi välja," jäi ta rahulikumaks. „Tõenäoliselt ei võta asi üldse vedu."

Lootsin tol korral, et tegemist on haige inimese meelepahaga, ja pidasin majori väljapressimiskatset peent sorti naljaks. Teadagi jõudis meie krokubeebidest jänestekolmik üksteist krapsates St. Dumonti lennujaama Rio de Janeiros. Ent nüüd olin juba üsna mitu nädalat Vasconceloses tagasi ja Juani sõnad näisid kinnitust leidvat. Ekspeditsioon polnud teeleminekuga kaugemal kui siis, kui ma sellega olin ühinenud.

Imelik küll, aga rippmatis lamades jõudsin järeldusele, et oli Juan mulle nii sümpaatne kui oli, ei suuda tema vaated iial kedagi probleemi mõistma panna. Ekspeditsiooni tsiviliseeritutest ja mitteindiaanlastest algkoosseisust oli üks mees düsenteeria ja malaaria koosnähtudega juba ära lennanud, üks teine aga suunatud tagasi endisele tööle. Küllap Juangi teeb siit minekut. Oleks palju mõistlikum suunata mõtted meie ettevõtte püsivale ning juhtivale isikule — Orlandole.

Vaatasin onni hämaruses sinnapoole, kus ta oma rippasemel magas. Kui ma esmakordselt Villas Boasest kuulsin, kujutlesin teda sellisena, nagu maadeuurijat ikka kujutletakse. Lootsin näha energilist meest ilmatu suurte käte ning jalgadega, rooma nina ja sagris habemega. Tegelikult aga oli ta väikest kasvu — viis jalga ja kuus tolli —, paljajalu, palja ülakehaga, vatsakas, jalas ainult pudelrohelised püksid. Säärane võinuks olla türgi sauna teenija või mõni muusik Pariisi salongist. Omapära andis talle vaid mõjuv habemega haukanägu ohtrate murekurdudega. Selline nägu oleks sobinud mereröövlile või koguni pühakule, kes aastaid on liha suretanud. Aga nii nagu kogu välimus ei andnud ka nägu mingeid pidepunkte tema iseloomustamiseks. See oli niisama kinnine kui Orlando kogu olek.

Brasiilia linnades oli ta nimi köitnud publiku fantaasiat niisama hoogsalt nagu Livingstone'i kuulsus üheksateistkümnendal sajandil. „See mees on elanud džunglis viisteist aastat," kõneldi rahva hulgas. „Käitub oma indiaanlastega nagu pühak." Kui ma aga Juaniga sellest juttu tegin, rääkis ta mulle kolmest noorest antropoloogist — kahest

šveitslasest ja ühest sakslasest, kes Vasconcelosesse olid lennanud. Niipea kui Orlando sakslast oli kõnetanud, oli too Juani üllatuseks kohe püsti karanud ja kannad kokku löönud, vastates valveseisangus. Kuigi mehele püüti selgeks teha, et džunglis on see ülearune, jäi sakslane vankumatuks.

„Meie oma kodumaal seisame alati valvel, kui niisuguse mehega räägime," ütles ta.

„See aga ei anna Orlandost siiski õiget pilti," pani Juan jutule resoluutse punkti.

Teisest küljest oli minulgi teada, et Brasiilia džunglipioneeridel ning õnneküttidel on omad jutud ja lood kolme maakuulajast venna kohta, keda ühise nimega Villasteks hüüti. Räpaste baaride suitsuvingus oli sel nimel pahatihti sünkjas maik ja tähendus. „Xingu kant," pomisevad nad teise klaasi juures oma kostitajale salapäraselt. „Naa, see on vanakuradi urgas, kus ta oma tulehargist sohinaisi hoiab. Sinna ei pääse keegi muidu kui ainult õhu kaudu. Ja kuigi Villased said oma lennuväljad valmis, ei lasta sinna ilma valitsuse paberita keda kuraditki. Meiesugused vennad," seletavad nad juba õhinal edasi, „ei näe sihukest võimumeest, kes loapaberi annaks. Mõned rahamehed võtsid kätte ja üürisid teku-tekud (väikesed eralennukid), aga neid aeti taevas taga ja toosama ... lennuvägi nabis nad kinni. Nüüd meil enam lennukeid pole. Teised mehed said tööotsa ühte neist kuuest fordist, kuid ainult Villased söandavad džunglis liikuda ja oskavad indiaanlastega läbi saada. Xingu kant on nagu omaette riik. Seal on," ja hääled hakkavad erutusest kähisema, „seal on Kiusatuste Mäed. Kuld! Ai, sõber, kes sa mulle välja käristad, missugune kuld! Seda on nii laialt, et osta või kogu väike Briti impeerium ära. Bartholomeu Bueno avastas selle sadu aastaid tagasi, ja kui pojapoeg läks vanaisa juhatatud teed, said indiaanlased kamba kätte. Kõik notiti maha. Kullamäed jäid leidmata. Nüüd aga," ja koos joogiga tuleb jutule nukker lõpp, „nüüd nuhivad Villased ise kõike seda taga."

Ent mõnekuulise Brasiilias viibimise ajaga olin juba nii paljude pioneerimüütide ohvriks langenud, et seekordset juttu võis eksimatult pidada väga kahtlase väärtusega faktide kaalumatuks korrutamiseks. Bartholomeu Bueno oli muidugi kulda leidnud, kuid polnud ühtki tõendit, et see just Xingus juhtus. Hästi teati sedagi, et kõige vähem

oli Orlando raha peale väljas. Ta oli tagasi lükanud mitmed kõrged riigiametikohad ja kulutas oma napi sissetuleku indiaanlaste hüvanguks.

Kaugelt enam pani minusuguse võõra mõtlema Vasconcelose ilmne kontrakurss. Villas Boas oli Kesk-Brasiilia Fondi palgaline ametiisik, kelle ülesandeks oli rahvusliku progressi nimel džungli tsiviliseerimine. Kuid Boas oli hiljaaegu ühtlasi Indiaanlaste Protektsiooniametisse astunud, mille ohvitserid olid kohustatud indiaanlasi abistama. Juba aastaid otsisid nad sõjakate suguharudega kontakti, austades põhimõtet: „Sure, kui see on vältimatu, aga ära iialgi vastu tulista." Nende organisatsiooni põhimõte nõudis suguharuliikmete kaitsmist tsivilisatsiooni pealetungi eest. Näis, nagu oleks uurija džunglisse tunginud arendamiskampaania eelväega ning siis oma sihid ja ideaalid otse diametraalselt esialgsele progressiliikumisele vastupidiseks muutnud.

Samuti oli raske mõista ning piiritleda Orlando tööd indiaanlastega. Enamik ajaloolisi näiteid meie tsivilisatsiooni kokkupõrkeist primitiivsete rahvastega annavad tunnistust viimaste kiirest hävingust ja lõplikust väljasuremisest. Harva on paarsada aastat kestnud kohutav verevalamine lõppenud aeglase eduga, ent neilgi puhkudel on vähesed ellujäänud enamasti tugevamate ühiskonda sulatatud. Meie sajandi alguses olid Brasiilia eriomastes tingimustes suutnud verevalamistele vastu panna kakssada kolmkümmend suguharu. 1957. aastaks olid pooled neist välja surnud, teised aga arvult kokku sulanud. Aga isegi veel eriomasemates tingimustes Mato Grosso põhjapoolses džunglis ohjeldati tugev bororoode rahvas ning nende eest hoolitsesid maailma kõige andekamad ja sümpaatsemad indiaanlaste kaitsjad. Ikkagi langes bororoode üldarv 3500-lt (aastal 1900) 150-ni (1958. aastal). Suguharu oli peaaegu välja surnud.

Kummaline oli see, et Orlando kõike seda teadis; ta mainis mulle, et väljavaated pidada edukalt võitlust indiaanlaste abistamiseks on lausa lootusetud. Samuti uskus ta sedagi, et tema enda Xingusse tulek vapustas nagu kõik valgete ekspeditsioonid suguharude elu ja põhjustas kasvava suremuse.

Kui see nii oli ning püsimise ainsaks äraproovitud tagatiseks jäi indiaanlastel kontakti vältimine ja džunglisse varjumine, siis milleks küll — küsisin endalt — püüdis

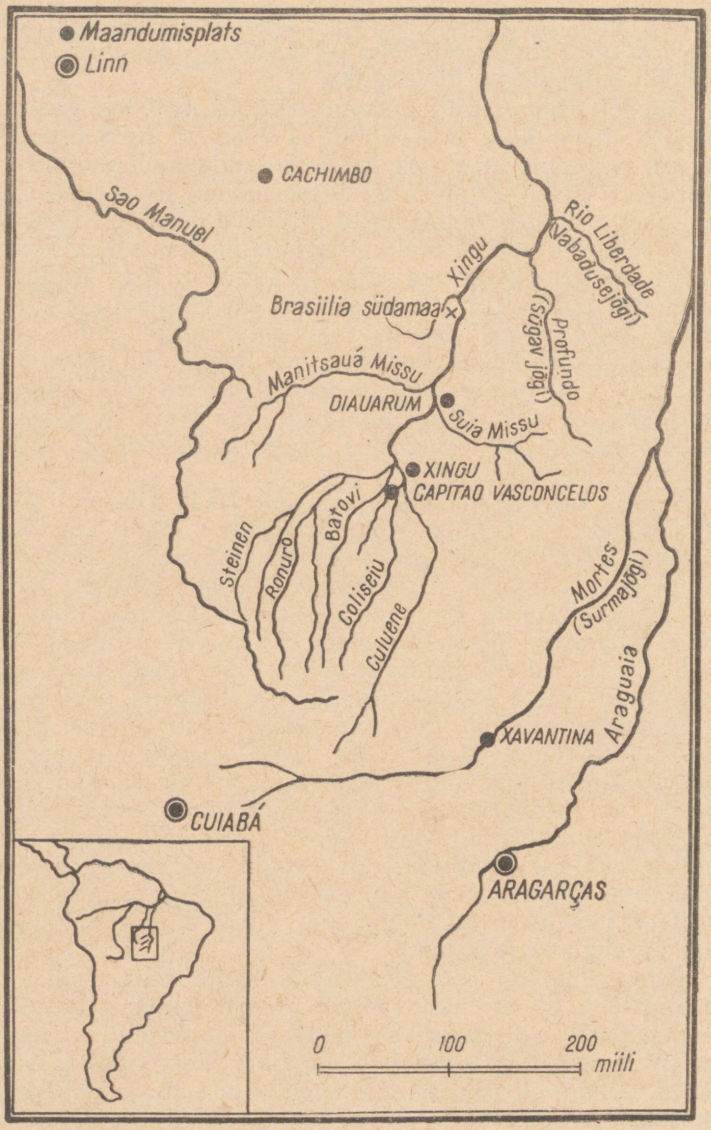
Maandumisplats
Linn
CACHIMBO
Sao Manuel
Rio Liberdade (Xabadusejõgi)
Xingu
Brasiilia südamaa
Profundo (Sagavajõgi)
Manitsauá Missu
DIAUARUM
Suiá Missu
XINGU
CAPITAO VASCONCELOS
Steinen
Ronuro
Batovi
Coliseiú
Culuene
Mortes (Surmajõgi)
Araguaia
XAVANTINA
CUIABÁ
ARAGARÇAS
0
100
200
miili

Orlando neid leida ja tsiviliseerida? Siin Xingus näis kõik nagu Alice'il Imedemaal toimuvat pea peale pööratult ning pahupidiselt.

Lamasin terve õhtupooliku ja analüüsisin seda kaootilist olukorda; peas nagu hakkas selgima mingi konkreetne mulje Vasconcelosest, Xingu territooriumist, ent taas hajus see irvitavaks mõtete virr-varriks. Tegemist oli tundmatu ning jubeda riigiga, kus džungli-indiaanlased võitlesid omavahel, aga nottisid ka tsiviliseerituid, kes olid tunginud nende piiridesse ümbritsevast maailmast, ja kus Villas Boased intrigeerisid suguharusid mingisugustesse salasepitsustesse. Seda maa-ala kaitsesid kui ka ründasid Brasiilia poliitilised jõud, keda ma polnud jõudnud veel tundma õppida; vendade Villas Boaste juhtimismotiivid ja -meetodid olid aga mähitud saladuselinikusse.

Kunagi pidi — oli mis oli — see ekspeditsioon siiski teoks saama. Tuli rühkida Brasiilia geograafilise keskpunktini; teadsin, et sellega kaasneb veel teisigi segaseid ja ootamatuid ülesandeid. Orlando mainis kord, et loodab kohtuda ühe metsiku suguharuga, kellest teati niivõrd vähe, et lepitatud indiaanlastelt oli neile antud nimeks „rahvas, kelle nime me ei tea isegi". Orlando oli nõustunud kaasa võtma ka geoloogi. Imelikul kombel polnud sel mehel vaja otsida ei kulda, naftat, uraani ega teemante.

Õhtu eel käis mu pea ringi nagu vurr ja ma hakkasin tundma ennast nagu Juangi täiesti tõbisena. Igal inimesel võib mõnel eluperioodil esineda kartust hulluks minna ja nii tikkus olemá ka minuga sel õhtupoolikul keset võimsat, rusuvat metsa. Midagi tuli ette võtta. Aegamisi sundisin end aru saama, et võhivõõrana ühes maailma eriskummalisemas, eraldatud sopis polnud uustulnuka segadusseminekus midagi üllatavat. Kuskil Kairo lõbumajas pole Šotimaa piiskopil kodust tunnet ja „Lordi" kriketiväljakul jääb eskimo kimpu. Siin aga oli inglastele kõik tundmata, vähe sellest — kõigele lisandus veel varjatud, ürgne indiaani elu, mida tänapäeva tsivilisatsioonist lahutas kolm tuhat aastat. Paistis, et olukord võiks olla võrreldav inimese omaga ühel neist tillukestest Lõunamere rõngassaartest, mis seisavad järsult vetesängi laskuval veealusel terrassil. Aeg-ajalt raputab maavärisemine ookeani põhja ja selle vappumine kandub vulkaanilise kaljurahnu terrassini ning

paiskab inimese silmili maha. Kui ta käituks minu moodi, otsiks ta põõsaste ja palmide vahelt vaenlast, kes teda jalust maha lõi ja siis plehku pani. Oleks ta aga tark, jääks ta lihtsalt lamama ning tajuks tõukeid kogu oma kehaga. Mõista sügavuste salajõude oleks temale igavesti lootusetu mõte, ent alistudes neile, tajudes neid kõikide kontidega, saaks ta vähemalt mingit aimu nende olemusest. Indiaani-probleem näiski sarnanevat ookeanisängi tõugetega. Võib-olla polnudki võimalik peletada lennukist pärit kahtlusi muidu kui üksnes metsaelu elamisega, kuni mõtted hakkavad tekkima enese sisemaailmast ja mitte võõrast allikast. Niiviisi küpseski tolle Brasiilia pärastlõuna kuumuses minus järk-järgult idee hakata tõelist džunglielu elama. Suruda end vastu maakamarat ning ammutada kogemusi aistingute ja instinkti abil. Innustav see mõte just eriti polnud. Kahekümne nelja aastasel mehel, kellel erilist talenti ega kogemusi pole ja keda ajendab muu tegevuse puudumine, pole just kerge metsaeluga leppida. Sel puhul tuleb tal paljudest seni enesestmõistetavaist asjadest loobuda — eelarvamustest, haridusest, vaimustusest ja individuaalsest mõtlemisviisist: sedalaadi isikupära röövib võtme, mille abil Amasooniasse ilmunud kollanokk suudaks džunglit mõista. Ja alles ürituse kordamineku järel püüdku mees nähtut meelde tuletada ning analüüsida. Kavatsetu oleks pannud Orlando turtsuma, mõne antropoloogi naerust vappuma, ent üks, kes oli Amasoonase džunglisse hallitama tulnud, pidas seda terve mõistuse hääleks. Kui see ekspeditsioon ka ealeski teele ei peaks asuma, oli mul tegevuskava juba kuudeks ette valmis.

Sel õhtul pakuti einet just päikese loojaku eel; söökla-onni astudes tõdesin, et aeg polnud asjatult kaotsi läinud. Menüü Vasconceloses võis varieeruda, kuid ma teadsin, et mitte palju. „Täna õhtul pakutakse ube," ütles Juan nagu elukutseline õnnemängija Newmarketist ja sihtis mind ootava pilguga.

„Te eksite," ütlesin mina. „Serveeritakse riisi."

Mäng oli veetlev. Ühel meist oli kindlasti õigus.

KÜTTIMAS

Iga päev külastavad Xingu lõunapoolselt alalt indiaanlased kaheksast rahustatud külast väikeste salkadena Orlando tugipunkti. Nende külad asetsevad džunglis teeradade lõpus, mis otsekui kodarad Vasconcelose rattarummult laiali hargnevad, ja nendeni jõudmiseks kulub aega, alates mõnest tunnist kuni mitme päevani. Mõnikord tullakse kanuudega, sageli käib naiste ja laste rühmi meid uudistamas, ent tavaliselt ilmuvad mehed üksi vaikselt kas jõe kaldalt või džunglipadrikust. Kõik on nõtked ja valvsad nagu kassid.

Peagi pärast saabumist Capitao Vasconcelosesse hakkasin huvi tundma selle vastu, kuidas neid mehi veenda, et nad tsiviliseeritule džunglielu tarkusi õpetama hakkaksid, ja järgmisel päeval pärast lennuki visiiti otsustasin õnne katsuda. Astusin mitme sõjameestesalga juurde, kes raiestikus palkidel istusid, ja tegin ääri-veeri juttu algajatest ning küttimisest.

„Metsas on põtru ja tapiire," alustasin südikalt. „Jah," kõlas vastus. „Sellel maal on palju rammusaid põtru ja tapiire." Indiaanlased pöörasid oma pruunid kivistunud näod üle rabadiku Culuene metsa jahimaade poole ja sellega igal juhul keskustelu ka lõppes. Püüdsin kohmakalt teisiti läheneda. Ent tulemus oli alati sama. Lõpuks olin lihtsalt sunnitud otsekoheselt teatama, et vajan juhti, kes õpetaks mind džunglis elama. Seepeale jäid paljud sõjamehed viisakalt vait, mõned koguni naeratasid nagu julgustades, ent otsustaval hetkel libises nende pilk tumedalt, ähvardavalt džunglilt alati minu näole. Kontrastina pidi see olema erakordselt kärsitu ja roosa. Ei, isegi mitte mammutkõrge lunatasu eest polnud ükski indiaanlane nõus minusugust kollanokka madude ja puumade maale kaasa võtma — seda võisin välja lugeda kõikide indiaanlaste pilgust.

Olin sunnitud püünise välja panema.

Minu hommikused käigud fordi ning Culuene vahelisse soo ja järve kanti olid indiaanlastele ilmselt silma hakanud. Varitsesin puude all, kuni tuvid okstele kogunesid, ja mul õnnestus päevas kolm-neli tuvi koju tuua. Kitkusin

neid avalikult, istudes laagri lähedal Tuatuari jõe kaldakaljul.

Nädala jooksul kohtasin teel forti ja tagasi noort sõjameest kamajura suguharust, seejärel vanemat meest vaura omast ja siis mehinaku suguharu pealikut — kõik nad peatusid, et mu püssi uurida. See oli üheraudne „B. S. A.", 12-liiniline ja mõjuvalt suurem kui too 20-line ja need 24-lised, mis Orlando harukordadel eriautasuna välja oli jaganud. Indiaanlased olid üllatunud. Nii suur sõjariist nii väikeste lindude jaoks. Kahvanägu ehk haub midagi.

Lõpuks ühel hommikul, kui olin saanud ainult kaks lindu ja kitkumisega ametis, nägin üles vaadates, et mu ette oli peatuma jäänud Caluana aveti suguharust. Indiaanlase kohta polnud ta pikk ega ka jässakas-lihav nagu mõned suguharu võitlejad, küll aga jättis mees endast hämmastavalt paindliku ja toeka küti mulje. Aastaid võis talle anda ehk kakskümmend.

„Tore tuvi," tähendas ta ergutavalt. Indiaanlane võttis linnu ning rebis hoolimatult sellel kerge pluksuga pea otsast. Järgnes mõtlik paus. „Homme," alustas noormees, „homme viin su üle Culuene jõe metsa. Seal on palju loomad ja põdrad ja tuvid ka." Ta tõsine kirgas nägu oli minu poole küljeti, äsjastest sõnadest ootamatut altruismi leides tundsin end siiski häirituna: indiaanlase välimuses oli midagi muutunud. Ta kõrvus ei rippunud enam punaseid, valgeid ega musti tuukani sulgedest kõrvarõngaid, mis tavalise sõjamehe põsenukkidele piklikku varju heidavad.

„Metsas on tuukaneid," ütlesin ebakindlalt.

Nii jah. Selgus, et oli.

Leppisime, et Caluana äratab mind, „kui kukk laulma hakkab". Ja küllap see tema käsi oligi, mis läbi onni seina kella nelja ringis mu rippmati nööri väntsutas. Sops! Ja väljas ööpimeduses kajas valukarjatus.

Mõni päev enne seda oli üks meid külastanud sõbralik indiaanlane kaasa toonud toonekure — seltsiks kahele metskalkunile, kahele džunglikanale, rähnile, papagoile, aarale ja teistele olenditele, kes nagu meiegi elunesid Vasconcelose onnis, nokkisid toitu meie taldrikutelt, hüppasid meile õlale ja siblisid vahel hoolimatult juustes. Aga toonekurg oli oma elupaiga muutust südamesse võtnud. Tervelt kaks päeva polnud ta liikunud, kössitas mu asemenurgast sammu kaugusel pikkade luiste jalgade otsas,

just nagu Londoni voorimees, kes muretseb, ega varbad pole ära külmanud, aga on ise liiga kohmetanud järele vaatamaks. Tundus, nagu oleks linnu tusk koondunud ta punase noka otsa: ühtepuhku pidi ta aevastama. Ilmselt pani Caluana öine ligitikkumine linnu kannatustekarika üle ääre ajama. Kobav käsi oli hea märklaud ja toonekurg ründas. Teiselt poolt seina kajas summutatud karje, ning ma virgusin linnu sisina ja tiivalöökide peale.

Leidsin väljas aveti sõjamehe filosoofilise rahuga sõrmenukkidest verd imemas. „Kurg on kuri," mõmises ta. Aga mõne minuti pärast olime all jõe ääres ning toimetasime relvad ja riided teisele kaldale. Oli pime, kuu ei paistnud, ja kahetunnine matk sõltus üksnes indiaanlase orienteerumisvõimest. Koidikuks olime Culuene jõe soiselt alalt sügavasse metsa jõudnud. Caluana sulas puude ja võsatihnikuga ühte, mina koperdasin talle järele. Hiigeltüved kerkisid üles taevasse, kitsad salapärased eksirajad kulgesid padrikus ja võsas mõlemale poole. Hakkas painama ebamäärane kartus ja ma mõtlesin tagasi noile paljudele puhkudele, mil olin igatsenud seda esimest retke Xingu lopsakasse padrikusse. Olin alati kujutlenud kõrget puudemüüri ja ennast juhina väikese vapra salga ees, kes kõverate tüvede vahelt džunglisse kaob. Indiaanlased näitavad orhideesid, ronitaimi ja põõsaid. Nad kirjeldavad puid, näitavad kätte mitmesuguseid ravimjuuri ja -lehti. Niisiis, üldiselt üksikule kujuneks minus reljeefne pilt olukorrast ja ma tunneksin ennast looduse peremehena. Seevastu olime tunginud džunglisse pilkasel ööl, ja nüüd oli siin üksikasju nii kohutavalt palju, et need tsiviliseeritud mehe harjumata meeled lootusetult üle koormasid. Taimkate varjas metsa niisama tõhusalt nagu Londoni udu maju. Klammerdusin Caluana selja kui ainsa niidi külge selles täiesti mõistatuslikus maailmas.

Kulus veel tund ja me tegime kõrge puu all peatuse.

„Tuukanite puu," lõi indiaanlane särama, kükitas ja laskis kuuldavale tsiitsitavat häält, puhudes läbi kahest lehest, mida ta pöidlaga kokku surus. Ta kordas seda veel ja peatselt ilmus kolm lindu nagu kuulsa dresseerija Guinnessi kutse peale ning laskus meie pea kohal puule.

„Suurtükk," visistas Caluana ja osutas nõudvalt mu 12-liinilisele. Ja lisas siis, järgnevat tapmist ette nautides: „Tapa tuukan surnuks."

Kohalt, kus ma varitsesin, paistsid puhevil pugudega

sõbralikud olendid ülimalt kentsakaina nagu kolm kedrijdega piiskoppi, kes kuskil Londoni klubis mõnusalt omavahel nokutavad.

„Süüa hea," painas Caluana. Ja siis mind viivitlevast ebalusest välja ergutades: „Sulgede pärast ka hea."

Panin püssi palge.

Põmm! Caluana nägu võpatas.

„Šuuhh!" Kolm pahurat tuukanit lendasid teise metsajakku. Mu esimene jahiõppetund oli lõppenud läbikukkumisega.

Päeva jooksul andis Caluana veel mõne korra vilet — see näis linde ligi tõmbavat — ja ma tabasin üht tuukanit päris kõrge puu otsast. Lind langes vihinal alla, üleni must ning punane, kahetsemisväärselt tore, keskmise suurusega kehatomp — mu kõrval seisvale nõtkele indiaanlasele kitkuda. Too mähkis suled lehe sisse ja ulatas mulle — paljana polnud tal taskuid. Ja siis järgnes pöörane jaht: Caluana haaras mu püssi ja kadus tuulekiirul põõsaisse, kus tappis metskalkuni. See läks fordile. Tuukan temale. Kokkulepe oli täidetud, ja mina olin leidnud indiaanlase, kes mulle küttimist õpetas. Selgus, et mul on hirmuäratav „suurtükk", mida tuleb nagu igasugust veoloomagi treenida, et osata teda kanda ja kasutada.

Kahe nädala kestel käisime väljas ülepäeviti; iga jahiretk kestis puhkeajata kella neljast hommikul kuni kella kaheni-neljani päeval. Harilikult ei saanud me süüa ega juua, ja see tekitas meeskonna „veoloomas" ägedat protesti: nälgisime eelmisest õhtust kella kaheksateistkümnest peale kuni tagasijõudmiseni, see tähendab kakskümmend või kakskümmend kaks tundi. Siis pidasime päeva puhkust. Teise õhtu eel aga kutsus Caluana mind vargsi metsavälule, kus keegi meid ei kuulnud. Kõik indiaanlaste üritused toimuvad salavandeseltsi teatraalsusega. Seltsivalt vaatas aveti mu taskud läbi, kas midagi uut pole uurida, ja siis tuli järjekord jahi üksikasjade kätte.

Päevad möödusid. Omandasin juba mõningaid kogemusi džunglist.

Süngele taimestikurindele lähenemisel lõin algul teatud määral araks. Oli see ju osa maailma suurimast metsast, mida kirjanikud roheliseks põrguks või isegi inimkonna vaenlaseks kutsuvad. Lagedal on soorohi küll rõõmsalt kikkis ja soe, siin tihnikus aga näisid valitsevat kõik nõialaane õudused. Närviliselt põiklesin põimlevate puude

kössakil kummituste vahel, sattudes pimedasse maailma, kus läbi lehestiku tungiv valgus lahukohad imelikult jubedaks ja salapäraseks muudab. Otse mu silma all mängisid varjud vempe, oksad sabisesid, väikesed loomad hiilisid minema. Mu käed põrkasid mürgistest pealetükkivaist liaanidest eemale ja püss võnkus närviliselt, kui kujutletavast luurekohast oli karta madu või puumat. Ent pea hakkas indiaanlase hoiak valge mehe omast võitu saama. Metsast oli saanud meile lihtsalt elukeskkond. Nii nagu linlane kunagi ei märka telliseid, ei vaata ka indiaanlane iial puud. Džunglis on noori võsusid ambude koolutamiseks, žatobasid kanuude tegemiseks ja võrasid, kus loomadel meeldib istuda, iialgi aga ei eksisteeri indiaanlasele puid, mis pälviksid omaette tähelepanu — ilu, kartuse või imetluse pärast. Mets on neile elatusvahend, reisiraamatupilku neil tema jaoks ei ole.

Teisest küljest aga on indiaanlase tähelepanuvõime kaugelt suurem isegi kõige rikkalikuma kujutlusvõimega linnainimese omast. Nii tunneb ta näiteks, et džunglis liigub kõik üles-alla, mitte aga maad pidi. Egotsentriliste olenditena kaldume meie, tsiviliseeritud, arvama, et elu kulgeb kõikjal sama skeemi järgi nagu meil, horisontaalselt, ent metsas võitleb suurem osa elust end üles päikese poole ning langeb surres temast kaugemale. Niisugune on siinne elurütm. Puud võitlevad üksteisega, et saada endile akna-ava taevasse, väänkasvud keerutavad end üles, saadavad siis võrsed pinnale ja lõpuks jälle uue võitleva kasvu päikese poole. Nende võit tähendab puuhiiglase surma. Palju aastaid seisab too kõdunedes ja langeb siis raginal alla, kus inimeste maapind ei tähenda muud kui ainult surnuaeda. Ja mets tähendab tegelikult kasvavaid puid, mitte aga nii, nagu meie arvame, — maapinda, kus hargnev juurestik on teed leidnud. Džungliloomi on õigem kujutleda pilvelõhkujais elavaina kui võsaasukaina. Taimkatte eri tasapinnad pakuvad kõik erinevat liiki toitu; niisiis liiguvad loomad toitu otsides ja jahti pidades alati üles-alla; seda teevad nii linnud, mesilased ja teised tiivulised, putukad kui ka anakondad, pantrid ja sipelgad. Džungli-indiaanlase mõttekäik kulgeb seetõttu samuti vertikaalselt.

Niisiis, kui linlane kirjeldab tapiiri või pantrit, püüab ta kujutada neid loomaaias nähtu põhjal. Xingu indiaanlane toimib teisiti. Kui temalt loomade kohta midagi pärida,

jäljendab ta alati nende häälitsusi. „See on mummm, muummm," ütleb ta puuma kohta. Ja varsti sai mulle selgeks, et metsas, kus vaateväli piirdub viie jardiga, võib jaht kesta tunde ohvrit nägemata kuni lõppaktini, mil okste ja võsa varjust lajatab pauk ning kuul tabab vaevalt märgatavat looma kehaosa. Džungel on kõrvade maailm. Ja seepärast see pisku, mis loomaaiast meelde oli jäänud, pigem häiris kui abistas: kujutlusvõime lisas kuuldud häälele alati mõne pettekontuuri. Hoiatasin kord Caluanat, et võsas uriseb puuma, ja sain vastuseks, et tegemist oli konna krooksumisega. Hetk hiljem tundus uskumatuna, et murduva oksa praksumine tuules tähendas hoopis söödava linnu häälitsust ja et hüääni vinguv naer oli vaid väikese, faasani moodi linnu hüüd. Tõesti veider, et mahe prääksatus on suure anakonda viha tunnuseks ja et möirgamine — nagu esitaksid kaks draakonit džunglis teineteisele miilide tagant väljakutse — pole midagi muud kui vaid tühiste möira-ahvide kära.

Ometi juhtis Caluana mind järk-järgult sellesse nähtamatusse džungli vertikaalmaailma, kus kajas kummaline Amasoonase orkester. Kuid iga luurehiilingu lõpuhetkel kahmas ta mu püssi, sosistas: „Ole siin, Adriano!" ja sooritas tapatöö ise. Püss ju selleks kaasas oli. Mind aga peeti paratamatuks, kuid armetuks transpordivahendiks.

Pärast viiendat-kuuendat korda, kui ta õppuse haripunktil jälle kähku võssa kadus, sai mu mõõt täis.

Kui ta järgmisel hommikul mu jälle üles äratas, jäin tõrksalt rippmatti lamama. „Ma ei saa tulla, Caluana," sosistasin talle. „Olen haige."

„Mis seltsi haigus?" kähistas ta läbi seina kahtlustavalt.

„Seda on raske seletada. Olen välismaalane. Ma ei tea, kuidas seda portugali keeles öelda."

„Hmmm," kuulsin Caluanalt õuepimedusest, kus kukk oli juba korra kirenud. Caluana lahkus ja samal pärastlõunal läksin fordist oma esimesele iseseisvale jahile. Liikusin kanuuga sobivasse paika ja jäin pimeduse saabudes ööbima.

*

Kuu paistis läbi puuvõra mu kiikaseme otsa kohal, kui kuulsin nõrka suminat. Arvasin esiteks, et kuskil lähedal piriseb moskiito. Tõstsin pea kiigenööridelt üles ja jäin viieks minutiks liikumatult kuulatama.

Koidikuni võis olla jäänud umbes tund aega. Jälle kordus hääl, väga tasa.

Nõjatusin tagasi ja katsusin padruneid kingades, mis olid seotud aseme otsanööri külge mu pea taha. Sirutasin käe välja ja kobasin püssi murdunud tüve najal. See seisis seal õhtust saadik, kui ma tumeneva jõe kaldale jõudsin ja siin suures džunglikõrbes mõistusega ning sihikindla olevuse kombel tähtsale ootepaigale asusin. Nüüd aga tegi mu sihtobjekt häält.

Puhusin paar korda ja rippaseme kõrval oli jälle tuli üleval ning nooruslik leekide tants valgustas järatud linnukonte, linnu aga olin ma indiaani kombel õhtul ära küpsetanud; ikka veel oli mul elavalt meeles prae kõrbenud koorik ja toores, verine liha. Tulehelk väreles püssil, ja kui ma päästemehhanismi kontrollima hakkasin, ronis rauast välja üks seal ööbinud sajajalgne ning kukkus maha. Veel mõni hetk ja ma asusin oma saaki jahtima. Valge mees oli hakanud uskuma, et ta on indiaanlastelt juba midagi õppinud. Džunglisse hiilis ta tundega, et ta on ohtlik ja salalik kui tiiger.

Kuu ja agu andsid parajasti niipalju valgust, et heita varje metsaöö pimedusse ja nähtavale tuua indiaanlaste teeraja kerget süvendit. Tee jälgimine oli üllatavalt kerge. Südapäeval langeb džunglis läbi lehestiku metsaalusele kaootilisi valguskilde, mis pigem varjavad teerada kui seda kätte näitavad. Nüüd aga andis napp valgus tallamata pinnal sõtkutud rajale teravad kontuurid. Mu jalad liikusid mööda rada, tajudes läbi spordikingade õhukeste taldade tallatud rohtu; kui nad puhuti puutumata raagudele ja lehtedele eksisidki, leidsid nad nagu iseenesest õige tee jälle üles.

Hiilisin tasa, pilk vaid sammu võrra ees, ja tajusin, et pimedusest jälgivad mind valvsalt kummalised olendid. Püüdsin need mõtted kohe eemale peletada. Kui kujuteldavad koletised ligi tikuvad, siis on raske hoiduda vasakule ja paremale vaatamast; olin aga juba kogenud, et metsas ringipiilumine muudab silmad aeglaselt reageerivaks. Kui ühtepuhku fokuseerida silmi ninast paari tolli kaugusel keerlevatelt liaanidelt ja takerdunud okstelt läbi muutuva perspektiivi sadu jarde eemal asetsevaile objektidele ja seejärel jälle keskenduda otse ees kulgevale rajale, siis tekitab see ainult torkivat peavalu. Parem oli liikuda „muretult" nagu indiaanlased, pilk nende kombel maas,

ent samal ajal märgata kõike, mitte ainult mõnda värvi või varju, ning sekundi murdosa vältel tabada igat liikumist 250-kraadise kaare laiuselt. Pilku heitmata näib indiaanlane tabavat liikumist isegi oma selja taga. Ja kuigi ma selle algul panin kuuenda meele arvele, taipasin hiljem siiski, et tegemist on välkreaktsiooniga millelegi, mille suhtes iga osake nende tundemeeltest on valvele häälestatud. Liikumine. Seda tulebki džunglis jälgida.

Piiratud vaatevälja puhul olid mul jahiretkel radariks kõrvad. Iga sammukaar taandus mõtteliseks pausiks, et ma oma liikumise sahinas vahel sekundi murdosaks kuulatamiseks vaikust saaksin. Kui ma algul märkasin, et indiaanlane kuulatab, suu lahti, arvasin, et ta näolihased lõtvuvad keskendumise tagajärjel, nüüd aga hoidsin ka ise kuulatades suu valla, et vabaneda häirivast nohinast ninas, mida tekitab hingamine.

Seal ta oli! Just nagu kauge päramootori nõrk pobin. See oli minu ohvri hääl. Ei — see polnud kindlast paigast kajav selge häälitsus, vaid vaevalt tabatav nurr, mis tuli avastada piinavalt aeglase peapöördega, et hoiduda kaelalüli naginast, — see oleks takistanud tolle tasase võnkumise jõudmist kuulmekileni.

Kaja kordus. Tegemist oli isalinnu kutsega emasele. Pöördusin indiaanlaste teerajalt kõrvale ja jätkasin liikumist hääle suunas.

Lähedal asetses suur järv, seetõttu avanes mul võimalus sammuda hiljukesi mööda tapiiri rada joogikohani, enne kui pöördusin mudasesse ojasängi. See kulges häälitsuse sihis, ja kuna ma oletasin, et häälitseja istub arvatavasti kõrge puu otsas madala järve kohal, lootsin pääseda tema juurde veesängi pidi, kus on hõlpsam vaikselt liikuda. Liikusin aeglaselt ja ettevaatlikult, püüdes matkida Caluana astumist, mis oli nii tasakaalukas, et kui jalg oksaraole sattus, võis ta sedamaid tarduda ja sammu kõrvale juhtida. Vaikus oli väga olulise tähtsusega. Siinses paigas kütiti sagedasti ning mu ohver terase kuulmisega ja valvas. Vähimagi kahtluse korral jääks ta vait ja mina satuksin džungli labürindis täbarasse olukorda nagu majakatule ning kursi kaotanud mereõitja.

Mul oli õnne, sest tuul puhus näkku ja ma liikusin edasi hooti, oodates vahepeal, millal järgmine tuulehoog „suitsukatteks" lehestikku sahistab. Nüüd oli kutsehääl paisunud

juba kõlavaks kudrutamiseks ja otsustav silmapilk käes. Lind pidi olema alla saja jardi kaugusel.

Ees avanes esimeste aohelkide ja kuuvalguse hõbetatud tilluke abajas. Astusin vette. Tuuleiilist langes vette raagusid ja abajale tekkis laienev virvendus. Siin-seal sulpsas veest kalu, nii et minu liikumise nõrgad märgid olendit ülal ei häirinud. Madalamad puud laotasid minu ning valvsa linnu vahele mu pea kohale kaitsevarju. Gaasiküllane muda mu jalge all saatis pinnale roisulõhnaga mulle. Ronisin abaja võrendikku kukkunud hiigelteibale ja nihkusin ettepoole, kolm kuiva padrunit suus. Siis aga astusin taas vinavasse, elavasse mädasohu.

Nüüd kostis nurrulöömine ülal juba päris lähedal, just nagu oleks mõni vanaätt lõunauinakut teinud. Teadsin, et mu ohver istub vähemalt kolmekümne jardi kõrgusel Amasoonia puuhiiglase otsas ja et ma pean jõudma peaaegu tüve juurde, paraja laskekauguseni. Vähe sellest: pean hiilima võssa, et leida sihtimiseks vaba tee, nii et paistaks linnu pea või rind. Nihkusin samm-sammult ligemale, hoides vaikust säärase pinge all, et jalad jäid kangeks ja liigesed hakkasid naksuma. Et ülal risti-rästi keerduvate okste vahelt linnu asukohta kindlaks teha, pidid mu kõrvad kuuldeponnistusest lausa kikki tikkuma. Sest vähimagi kahtlustuse puhul jääks ohver vait, mina aga peaksin kuhugi vaatamata ja pead tõstmata vastu maad liibuma, kuni lind uuesti oma mängu alustab. Kuid tõsise häire puhul laseb nurrulööja kuuldavale hüüde. Esmalt kargab lind jalule, siis annab ehmunult kriiskava signaali, mille järgi on hõlpsam ta asukohta kindlaks teha. Järgneb veel üks signaal, teine hüpe ja lind sööstab õhku. Mulle jääb kaks ja pool sekundit häirehüüust kuni äralennuni.

Linnu elu olenes ta silmadest. Jahiedu ja fordi lõuna nõudsid mult laulja aegsat avastamist, et jõuaksin püssi käsitseda ja okste vahelt välja sihtida. Metsas viivitada ei tohi.

Nüüd seisin vees ja piilusin läbi lehestiku. Uurisin puu läbi ja arvasin need peidukohad maha, kus teda olla ei võinud. Kuu püsis ikka veel taevas, ent maakantsilt kõrgemale kerkinud päikesekiired süütasid juba ladvatippe. Kui kallike enne päikest kutsuja juurde ei jõua, peab viimane hommikuse nälja sunnil mujale lendama.

Siis aga silmasin midagi. See oli küll ainult lehtede värin, ent niisugune, mis saatis igat üksikut nurru. Libis-

tusin tasapisi lehevarju alla tagasi. Piilusin ringi, otsides okste vahelt vaba sihti, kuni nägin neid lehti uuesti teise nurga alt ja nende vahelt saba ning kohe ka suurt linnukuningat. Tseesarlik nokk, vaarikapunane pea, purpurne pruun ja kullakarva rind, vägevam kui luigel. See oli *paramutum*, üks tüsedamaid metskalkuneid. Lennates paistab ta hanesuurusena. Kuivanud lehtedel käies sahistab ta nagu astuv inimene. Tiibade sirulaius on tal neli kuni kuus jalga.

Tegin püssi raagude ja okste vahel pikkamisi vabaks ja hakkasin rauda valvsalt üles taeva poole juhtima. Äkitselt kajas linnu häirehüüd teravasti nagu jalgpallikohtuniku vile. Karjatus lõppes kestva susinaga. Lind oli mind märganud. Hüpe — ja metskalkuni selg jäi minu poole. Panin püssi palge, tema jalad aga nõtkusid juba stardiks. Veel kord kostis susin ja ma tabasin teda sappa ning riivasin üht külge. Võit!

Maast õrreni, kust lõunaroog alla pumpsatas, oli olnud kolm-nelikümmend jardi. Siis aga kargas lõunaroog minu ehmatuseks jalgadele ja tormas võssa. Täielik küti alandus!

Kõige ebaindiaanlaslikuma kisaga rühkisin oma esimesele ainusaagile järele, mis nüüd jälle rappa oli kadunud. Lask nii kaugelt sappa võib lindu ainult haavata. Joostes kriimustasin ennast ja rabelesin keset põõsaräga. Lind püsis eespool, tõtates veidra, vankuva sammuga, milles oli mõlemat — nii väärikust kui ebaväärikust, nagu Henry VIII-l oma tõrksa armukese kannul. Tema oli minust aeglasem, see-eest ei rebinud oksad, liaanid ja okkad tal särki ega kriimustanud nahka. Kuuekümne sekundi järel tajusin, et lind rebib ennast minust lahti, ent äkki sundis teine abajas põgenikku piki kaldajoont täisnurkselt pöörduma. Põiki ette tormates lendasin nüüd õhust linnule otsa. Matsti! Muda, vee, koltunud lehtede ja sulgede ääretus tohuvabohus pekslesime seni, kuni jaht lõppes. Olin haavatud, rebitud, just nagu oleksin hammaste ja küüntega võidelnud puuma vastu.

Viis minutit hiljem rippus viieteistkümne-kahekümnenaelane lõunasöök liaani küljes viie jala kõrgusel maast, okstest keerutatud katte all, et kullid teda ei märkaks. Ülevas meeleolus lükkasin teise padruni rauda ja läksin emalindu otsima. Metskalkun on džungli noosidest kõige kättesaadavam ning võileivaks sellele, kellel relv kaasas.

See oli mu esimene indiaanlastelt saadud õppetund ning ka kõige olulisem. Nüüd teadsin, et isegi siis, kui ma midagi enam juurde ei peaks õppima, saan Xingu džunglis omal jõul läbi. Ja see oli mu edasistel rändudel otsustava tähtsusega.

3. PEATÜKK

ORLANDO CUIABÁ

Õhtu eel jõudsin tagasi Capitao Vasconcelosesse, esimene saak üle õla püssi küljes kõikumas. Must-purpurse metskalkuni pikad sorakil tiivad ulatusid peaaegu maani, teisel pool rauda rippus kaks koduteel lastud metslindu. Nende punapruunid suled lehvisid nagu võidulipud mereröövlite laeva mastis.

Kui ma kaldajärsakust üles forti ronisin, huikas ja kilkas pool tosinat indiaanlast jahilt tulevale kütile traditsioonilisi tervitusi. Oli ilmne, et nad on näljased. Jätsin linnud meie köögi hooleks ja läksin siis alla väikesele Tuatuari jõele, mis voolab puude varjus Vasconcelose raiesmiku ääres. Istepingina kasutati siin mahavõetud puu tüve, vesi oli sädelev nagu kristall ja läbipaistev liiv küllalt puhas, et seda seebi asemel kasutada. Suplesin ja pärast seda lamasin oma rippmatis, kui õhtupäike läbi seina onni tungis ja põrandale riputatud liival mängles. Pärast pettumust lennukiga võis Vasconcelos ehk tunduda rotiuruna, ent džunglist tulnud kütile pakkus ta ometi kaasaegse veetleva hotelli mõnusid.

Järgmisel hommikul polnud muud suuremat teha kui rõivaid lappida, mis metskalkuni kannul kihutamise kestel lõhki olid rebenenud. Juan läks korraks välja „hospidalikuuri" küllatulnud sõjameestele ravimeid jagama; neli või viis indiaanlast, kes onnis elasid, sõelusid sinna-tänna, keetsid ja tegid mitmesuguseid koduseid töid. Orlando istus onni omapoolses otsas ja vestles külastajatega, kes olid tulnud kahekümne miili tagant suguharu juurest.

Selles Xingu lõunaosas oli säilinud vaid üks metsik suguharu; ülejäänud kaheksa olid omavahel nii segunenud, et moodustasid ühise rühma, mida tunti šingulaste nime all. Vasconcelos ehk Orlando Cuiabá, nagu nemad forti kut-

susid, oli neile kokkusaamise kohaks. Kuna sel hommikul oli saabunud uusi külastajaid, läks lahti omavaheline keelepeks; Orlando kuulas pealt, heitis nalja ja rääkis teiste suguharude uudiseid. Muidu aga valitses fordis vaikus — see oli nagu võõrastav paigas, millest oli saanud Briti saarte suuruse maa-ala pealinn. Mujal Brasiilias tegelesid indiaanlastele rajatud asulais misjonärid: õpetasid koolides, jutlustasid kirikutes ning selgitasid punanahkadele, kuidas moodsa tehnika ja tööriistade abil elujärge tõsta. Siin aga istus Orlando lihtsalt niisama, vatras kuulujutte ja suguharude legende. „Koolid ja religioon," oli ta paari päeva eest ütelnud, „võivad indiaanlastele olla niisama hukutavad kui kolonistide kuulid. Tsiviliseeritud mehe ja ürginimese vahel haigutab nii lai kuristik, et see, mida meie peame tsivilisatsiooni hüveks, on paljudel juhtudel indiaanlaste hävitamisvahend."

Tunni-paari pärast pärismaalastest külalised lahkusid ja üks väike poiss, keda lugupidamisest Orlando venna vastu Claudioks kutsuti, tuli meie tuppa. Nägu oli tal inetu, keha šerentedest vanemate moodi rässakas ja paks, ent Orlandole oli ta suureks lemmikuks. Poiss proovis Orlando rippmatis kiikuda. Orlando krabistas salapäraselt oma taskus otsida.

„Kas Claudio tahaks kommi papi taskust, mis?"

Claudio kinnitas, et tahab küll.

„Kommi Claudio enne ei saa, kui ütleb papile, kus šerented elavad. Šerented elavad näe sealpool," osutas Orlando valesuunas.

„Oh ei, nemad elavad sealpool." Claudio mõistis mängida ja näitas itta.

„Ei ela. Sa ei teagi, kus šerented elavad. Sa polegi tugevast šerente suguharust. Nüüd kukkusid sisse. Oled nõrk karajaa. (Claudio isa oli „tsiviliseeritud" šerente Goiáse osariigist, kes fordis töötas. Karajaaks nimetamine oli solvav.)

„Mina pole karajaa," trampis Claudio jalga. „Olen šerente, šerente, šerente!"

„Kas sa papit armastad?"

Seda Claudio kinnitas. Ta sai oma kommi ja läks ära.

„Jändate liiga palju selle poisiga," ütles Juan onni teisest otsast. „Rikute ta hellitamisega ära. Või õigemini," ja ta toon võttis veendunud värvingu, „oletegi juba rikkunud."

Orlando ei vastanud. Lamas sirukil oma asemel, õlal torisev, fordi kodustatud papagoi, tundudes kuidagi veidrana. Teda võis ju koguni selle suure Xingu maa valitsejaks pidada. Ent raske oli täpsemalt põhjendada, miks või kuidas.

„Adriano," kajas ta hääl loiult onni teisest otsast, „kuidas teil eile jaht läks?"

Tõusin üles ning läksin istusin ta kõrvale. Kirjeldasin jahilkäigu üksikasju ja hakkasin pärima, kes indiaanlastest sel päeval külas oli käinud. Orlando vastas ja jutt hakkas fordi häirimatus keskpäevases rahus tasapidi veerema. Õige pea olime järjega Fawcetti looni jõudnud.

Mõne nädala eest olin kokku puutunud indiaanlasega, kellel oli randmel kaks võru paelaga kokku köidetud. Too esitles ennast kalapalo suguharu liikmena ning mina tegin talle komplimente, et ta portugali keelt oskas. Ütlesin talle, et olen „inglees", ja tema teatas mulle, et kunagi varematel aegadel olid mõned minusugused inglased korra nende külas käinud.

„Kas neid oli kolm meest, kes palju aega tagasi teil käisid?" küsisin ma.

„Jaa, enne minu sündimist. (Ta oli umbes kahekümne aastane.) Üks mees oli vana."

„Tal oli kaks kaaslast?"

„Jaa, pikad."

„Kas noored nagu mina?"

„Jaa."

„Kuidas nad tulid?"

„Nad tulid jala," seletas ta. „Siis magasid. Ja siis sõitsid kanuuga. Ja siis jälle jala."

„On nad surnud?"

„Jaa," kostis ta, „järve juures."

Juba meie jutuajamise algul tekkis minus kahtlus, et kõnelen mehega tollest suguharust, kes kuuldavasti tappis kolmekümne kolme aasta eest kolonel Fawcetti, tema poja ja tolle sõbra Raleigh Rimmeli. Hoidusin pärimast, kuidas nad surid.

„Kas Orlando Villas Boas ütleb, et see vana mees oli Fawcett?" uurisin ma.

„Ei," kõlas vastus, „Forcetti."

Pärast toda päeva kuulsin kogu selle loo Orlandolt eneselt, kuna aga tegemist oli ühe paeluvama džungli-müsteeriumiga, siis arutasime selle uuesti läbi. Mainisin, et Ing-

lismaal muretsetakse ikka veel selle pärast, mis võis juhtuda maadeuurijaga, kes läks kaduma Atlantise hukkunud linnade otsinguil Xingus, ja palusin seda lugu mulle korrata nii täpselt kui võimalik.

Orlando õõtsutas end asemel. Ta seletas mulle, et seni on koloneli saatusest vähe teada, sest kellelgi pole olnud võimalust elada indiaanlaste juures küllalt kaua põhjaliku uurimise toimepanemiseks.

„Kui ma kaksteist aastat tagasi esmakordselt siia jõudsin, teadsid Xingu suguharud, et kalapalo hõim oli tapnud kolm „ingleesi". Ent mul tuli elada nende juures terve aasta, enne kui nad mulle hauda näitasid.

Sel ajal, Adriano, oli pealikuks Izerari, kes ütles, et ta oleks valmis näitama mulle hauda, kui vihmade aeg oleks möödas. Aga enne seda ta suri ja järgmine pealik Yacuma lõi kartma. Mina seda asja ei puudutanud, ja temagi suri. Rääkisin Comatziga, kui ta veel pealikuks polnud saanud, ja tema näitas mulle."

Orlando nägu oli mõtlik, näis, et ta tahab kõneaine punkthaaval läbi võtta.

„Kalapalod tulid kõik järveäärsele järsakule ja istusid poolsõõris maha. Enne pidin neile tõotama, et lennukeid selle peale siia ei tule, alles siis räägiti mulle, kuidas tapmine oli toimunud.

Kulus kolm tundi, enne kui Comatzi osutas mu jalge ette kääpale. „See on haud," ütles ta. „See on liiga väike," tähendasin mina. „Inglased on pikad mehed." Comatzi aga joonistas maha U ja lisas, et nii on mees maetud — kõveras. „Siin on pea," ütles ta. Kaevasin haua lahti ja leidsin, et nii see on."

Seepeale palusin Orlandot jutustada, mis indiaanlaste seletuse põhjal oli juhtunud, ning tema jätkas üsnagi indiaanlaste eneste kõnepruugis ja stiilis.

„Kokku oli kolm karaiibat — üks vana, kaks noort. Nad kandsid asju seljas, neil olid püssid, ja üks lonkas. Nad tulid läänest Aloiquega, nahukvaade pealikuga, ja tema pojaga, kes tõid nad ära oma külast Coliseiu jõe äärest.

Sellal olid kõik kalapalod ida pool, Culuene jõe taga, oma kalapüügikülas, ainult Cavoquire ja tema poeg olid kodukülas. Nemad kahekesi olid nõus juhtima ingleese kalapüügikülasse, nõnda, et nad pääseksid edasi, kaugemale ida poole džunglisse.

Järgmisel päeval asusid nad koidu ajal teele — kaks

nahukvaad, kaks kalapalot ja kolm ingleesi. Kui oli käidud päev ja veel teisest pool, hakkas vanem inglees Cavoquirega kurjalt rääkima — miks Cavoquire oli öelnud, et retk kestab ainult päikesetõusust kuni südapäevani. Ingleesil oli viiskümmend kaheksa aastat turjal ja kuumus äge.

Pärast see vana mees, keda indiaanlased pidasid pealikuks, laskis pardi, ja Cavoquire jooksis saaki üles võtma, pööras ja vaatas lindu, kuni see temalt ära napsati, just nagu oleks ta tahtnud seda varastada. Ja siis, kui nad Culuene väikese laguuni juurde jõudsid, rääkis ingleeside pealik jällegi kurjalt, kuna kanuu, millega Cavoquire oli lubanud neid üle viia, oli teisel pool jõge.

Siis oli Cavoquire tige. Aga ingleeside kompsudes oli ta kuulnud helmeste tirinat ja pidas suu: endamisi arvas ta, et saab tasu, nagu on pruugiks indiaanlastel. Kui nad külasse jõudsid, ei antud talle midagi, kuid ta oli ikkagi vait ja lootis, et ingleesid teevad kingitusi järgmisel päeval enne lahkumist.

Öösel lõikas kolonel pardi noaga tükkideks ja kui üks poisike praevardaga mängis, tõukas inglees tema käe toorelt kõrvale. Võtke teatavaks, et see on väga tõsine asi," tähendas Orlando, „kui aveti onnis lüüakse meessoost järeltulijat. Vanemad teid küll ära ei tapa, sest olete ju Vasconcelosest, aga nad ei räägi teiega sel puhul enam iialgi.

Järgmisel päeval kogunes küla väikese laguuni kaldale hüvasti jätma. Kellelegi ei tehtud mingisuguseid kingitusi.

Cavoquire nõudis surma. Caiabi, pealik, oli nõus. Tema oli ettevaatlik mees ja ütles, et tapmine peab sündima teisel pool laguuni, kuhu nahukvaad ei näe.

Sel ajal kui Cavoquire, Culuele ja üks teine jooksid ette varitsema, viis poiss, nimega Tuendi, ingleesid kanuus üle. Teine kallas polnud väga kõrge, kuid järsk, ja ingleeside pealik ronis esimesena üles, jättes oma kaks kaaslast kompse üles tooma.

Ta ajas end sirgu ja pöördus alla jäänud nooremaid mehi vaatama. Puu tagant tuli välja Cavoquire noorest puust lõigatud nuiaga. Ta virutas ingleesile hoobi kuklasse. Vana mees karjatas, pöördus ringi, haaras ühest puust kinni ja hakkas vääneldes maha vajuma. Cavoquire andis nüüd hoobi ingleesi paremale õlale, ja too vajus kõverdunult maha.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Karjatuse peale viskasid noored ingleesid oma kandamid maha ja hakkasid üles kaldale ronima. Kohe kargasid alt põõsastest välja kaks kalapalot ning virutasid ingleesidele kuklasse ja pähe. Valgete meeste surnukehad kukkusid vette.

Kui Cavoquire, Culuele ja teised külasse tagasi tulid, ütles Caiabi, et nad peavad surnukehad maha matma. Tema oli ettevaatlik mees ja kartis, et nahukvaad räägivad kõik ära nondele indiaanlastele, kes sõbrustasid valgetega.

Caiabi rääkis Cavoquirega esimesel päeval, aga too ei teinud midagi; Caiabi rääkis Cavoquirega teisel päeval, aga too ei teinud ikka midagi; kolmandal päeval läks ta siiski koos paari teise mehega välja. Nad panid lehed endile ninasse ja kraapisid vana mehe kõrvale madala augu. Siis tõstsid nad surnu jalad ja pea, nii et inglees jäi lamama umbes nii, nagu oli kukkunud. Nad võtsid surnukeha küljest kõik ära peale matšeete, mille too pihku oli pigistanud. Indiaanlastele on vastumeelne surnut puudutada," tähendas Orlando. „Matšeete oli ühelt saksa firmalt, kes sedavärki kraami kahekümnendail aastail Inglismaale müüs.

Noored ingleesid," hakkas Orlando jutuotsi kokku tõmbama, „olid vees üles tursunud. Nad võeti kanuu taha ja veeti järve keskkohta. Kurja kartusel visati nende riided ja varustus Culuenesse."

Kui Orlando jutt otsa sai, pärisin tema arvamist Fawcetti müsteeriumi kohta. Olin Rios lühivisiidil ühelt brasiillasest antropoloogilt kuulnud, et Orlando saadetud kondid olid liiga lühikesed kolonel Fawcettile kuulumaks. Teisest küljest aga oli Orlando mulle kinnitanud, et peaaegu kõik usaldusväärsed autoriteedid Mato Grossol olid ühinenud seletusega, mille andis komandör Dyott, 1928. aasta ametliku päästeekspeditsiooni juht. Fawcetti teejuhtidest oli üks viinud Dyotti nahukvaade küla juurde, kust too leidis Fawcetti kohvri. Külavanem oli Dyottile rääkinud, et kolm uurijat olid läinud Calapaloseni poolteise päeva teekonna kaugusele, ja kuigi Dyottil polnud võimalik jälgi leida, näis, et Orlando avastus pani asjale lõpppunkti. Häiris vaid üks asi: kondid ei kuulunud kolonelile. Paistis, et pidev argumentide ahel lõppes täieliku vasturääkivusega, ja ma vihjasin Orlandole, et indiaanlased võisid temale asjaloo küll täpselt ära rääkida, kuid õiged

kondid olid kas kartusest või ebausu tõttu mujale peidetud.

Kutsuti sööma; pakuti metskalkunit riisiga. Lahkudes tundsin, et räägitust polnud Fawcetti saatusel mingit kasu — pärast kolmekümmend aastat polnud koloneli enam kuidagi võimalik päästa —, rohkem huvi pakkus mulle see, kuidas antud loo arutamine irrutas Orlandot meeleolust, millega ta oma tööd ja kurssi valgetele külalistele selgitas. Sõnu, nagu „õiglus", „indiaanlaste õitseng" või „hüvang", ta ei kasutanud ja tema kirjeldus oli antud pigem indiaanlase vaatepunktist kui valge mehe seisukohast, kes teist valget otsib. See näis ühtaegu seletavat ka ta meetodeid ning sihte. Fawcett oli tulnud džunglisse suurt eesmärki jahtima, Orlando aga nagu lonkis niisama läbi džungli, kuigi oli siin ametliku ülesandega. Fawcett oli maganud kalapalodega ühe öö, enne kui edasi rühkis. Orlando oli viivitanud aastaid, kuna paik talle ilmselt meeldis. See käitumisjoon polnud maadeuurijaile omane ja ma kaldusin arvama, et just see ebatavaline omadus indiaanlasi köitiski. Fawcettil oli mõningaid kogemusi olnud, ometi oli ta mõne päevaga ilmselt mitu viga teinud. Orlando kontos ei võinud palju vigu olla, sest — ma teadsin — kalapalod sõudsid kanuudel sadu miile lihtsalt selleks, et temaga juttu puhuda.

Veel enne pimenemist lähenes fordile Tuatuari selgel veel libisedes puukoorest kanuu — pisike nagu pappkarp — ja maabus liivasel randumiskohal. Kanuust tõusis pronkskuju ja jäi väga graatsiliselt tasakaalu hoides seisma puukoorest alusele, mis sulgkergena veepinnal püsis. Mees tõstis kanuust välja oma rippaseme, naise, lapse ja keedupoti. Siis astus ta väärikalt kaldanõlvakust üles onni poole. Pärisin ühelt indiaanlaselt, kes alaliselt fordis elas, tolle mehe tuleku põhjust.

„Ah, ta tuli niisama aega mööda saatma," vastas indiaanlane. „Aega, nagu meilgi, on temal ka." Või teisiti sõnu seades: meie mõiste järgi alatuid kõmujutte indiaanlased ei levitanud; kui keegi oli midagi kuulnud, siis pani ta oma naise kanuusse ja tuli rääkis Orlandole.

Hakkasin taipama, et just niisugusele sõprusele ja innule kuulata seda meest Vasconcelosest rajaneski Xingu „riik". Käsutamine ja karistamine on indiaanlasele arusaamatud mõisted, ja kui taheti siin mingisuguseid samme paremuse poole astuda, siis tuli seda teha isiksuste targa käitumise

abil ning hõimupoliitika kaudu. Kas ei teeninud Orlandolgi kõik need tunnid sihitut lobisemist sügavamat eesmärki? Milline see oli, seda polnud ma jõudnud veel välja uurida, ent ilmselt polnud siin tegemist misjonäri tavalise kolmainsusega: usu, hariduse ja tervishoiuga. Paistis, et kogu probleem oli analoogiline mu enese iselaadi suhtumisega Capitao Vasconcelose forti. Lennukist väljumisel valitsesid mu mõtteid veel tsivilisatsiooni tavalised standardid, ja siis tundus mulle see paik räpase mõttetu sealaudana. Džunglist tulekul aga oli siinne asula juba kaunis oaas keset metsikut ala. Võib-olla üritas Orlando midagi suuremat ja vahest ka tõsisemat kui esiotsa arvata võis.

4. PEATÜKK

KALAPÜÜK MÜRGIGA

Toit on Vasconceloses alatiseks mureks ja nii vaatasin ühel näljapäeval oma kraamikotti. Sokkide ja poekaubapakkide all olid ujumislestad, näomask ja odav, pruugitud kalapüss.

Kala!

Alla jõele minnes lootsin, et naaberküladest forti küllatulnud indiaanlased mind algajaks ei pea. Ühe eriti suure kaldaäärse puu otsas varitses kamajura sõjamees oma vinnas vibuga saaki. Ta sihtis jõkke, mis oli siin nii läbipaistev, et isegi kümne jala sügavuses võis hõbedasi viirge ja helke näha. Parajasti sulistasid vees kaks täidlast mehinaku naist, seljad urukuuga, punase metsavärviga, üle võõbatud. Kinnitasin lestad jalga, maski ja hingamistoru pähe ja indiaanlastega sõnagi vahetamata astusin vette ning ujusin pärivoolu kaugemale.

Hääled! Veealust riiki olin alati kujutlenud vaiksena, nüüd aga tuiskas pingsas eluvõitluses vaenlase eest pagedes iga kolme-neljakümne sekundi järel kalu veest välja ja platsatas keset veesammast alla tagasi. Küttimist õppides olin tihti mõne niisuguse sulpsaku pärast kaldale hiilinud, mõeldes, et tegemist on kindlasti vette karanud hirve või metsseaga. Siin vee all vaibusid need virud aeglasteks põhjalaineteks. Vesi kohises kui võimas kosk.

Sukeldusin põhja ja avastasin üllatuseks, et vette kukkunud puud hoidsid oma lehti ikka veel alal, kujundades jõehämaruses metsa. Suuremad, tukanaaretaolised kalad, kiired ja võimsad nagu ristlejad, varitsesid siin oma saaki. Hõljusin kõduneva taimestiku tumedate tühimike lähedal, luurates silmapaari või sabauime nõrka nipsu, mis paljastaks mõne monstrumi, kes, pea vastuvoolu, varitsesid.

Jõe puhta liiva alal, kus indiaanlased oma potte pesta tavatsesid, märkasin patrullivaid piranjasid, kellest teised Amasoonasemaa reisijad nii sageli on kirjutanud. Nendel kannibalkaladel on Amasoonia kirjanduses üldtuntud ja ülespuhutud reputatsioon: linnades, nagu näiteks Cuiabá ja Manaos, näidatakse välismaalastele jõge tapamaja all, kus verest hullunud piranjad võivad inimese või lehma sõna otseses mõttes sekunditega luukereks muuta. Muul ajal ja teistes tingimustes võivad nad samuti kardetavad olla, kuigi mitte sedavõrd, nagu mõni kirjamees väidab, et peale uustulnuka pole keegi nii hull, et Brasiilia jõkke suplema läheks. Minu eelmise, Oxford-Cambridge'i ekspeditsiooni intendanti oli see asjaolu küll sundinud varustama igat meeskonnaliiget tihedate, puusadeni ulatuvate pikkade kummikutega. Aastane džunglis viibimine võimaldas mul jälgida paljusid piranjasid, kui nad ablaste, konkshambuliste suudega nilpisid jätete servi veepinnalt, kuid ma ei näinud neid iial ründamas midagi elusat peale õnge otsa sattunud kala. Sageli jõudsid need pinnale ärarebitud tagupoolega. Siinses väikeses jões jätsid piranjad endist mulje kui tuisakatest robotitest, kes niikaua üles- ja allavoolu patrullivad, kuni mõni kõige tühisem segadus neid otsekui elektrisäde oma sähvatusega ligi tõmbab. Taoline pidev patrullimine pakkus punanahale vähe isu neid noolega lasta, aga kalapüssile pidi see siiski paras saak olema. Lähenesin neile ettevaatlikult. Külje poolt olid nende kehad supitaldriku suurused, ja kui ma läbi sogase vee neile liginesin sealt, kus indiaanlased parajasti suplesid, möödus kalaparv minust küljeti kahe kuni kolme jala kauguselt. Tabada neid oli peaaegu niisama lihtne nagu ogaraisidki: nood vedelevad mudas ja on nii visa hingega, et alles mõni päev tagasi sai hooletu poiss tõsise haava, kui ühele neist peale astus.

Pärast seda esimest põgusat luuret otsustasin kulutada hulga aega veealusele jahile Vasconcelose toidulaua heaks. Tuhandeina ja loendamatuis liikides paistis ses väi-

keses jões kalu ujuvat. Ja mitte üksnes kalu. Allavoolu jäid kilpkonnad, kes pistsid veest pea välja, tillukesed pärlsilmad päramootori mürast nördinud, ja tulid nii lähedale, et sukelduv punanahk võis neid jalgupidi püüda. Oli ka vastkoorunud krokodille, kes kogu aja magamist teesklesid, aga alati elavnesid, kui keegi püüdis ujuda nende poole, ja väike, kaheksa jala pikkune anakonda, kes järjekindlalt fordi lähedal jõekäärus ujus. Vaadates üles läbi kristalse vee, nägin nii mõnelgi korral seda maismaa madu minu kohal jõge ületamas, keha vingerdas ujuda, pea aga püsis veest õieli väljas, kuiv nagu koeral. Kord jälgisin ka elektriangerja hõõrdeimpulssi, kelle üks indiaanlane tabas vees minu lähedal. Iga kord, kui noolt ta haavas liigutati, saatis kala elektrilööke — küllap vist niiskuse kaudu liivas — poole jardi taha küti jalgadesse. Mulle meenus, kuidas uurija Humbolt ajas kord katseks mõned hobused jõkke. Angerjad hõõrusid end loomade kõhu vastu, andes elektrilööke, nii et jahmunud ja visklevad hobused juba enne viit minutit uppusid.

Nädalate kestel õppisin siinsete veeolendite harjumusi tundma. Kui kaldaäärseis vetes tekib mingi häire, siis on piranja kohe automaatselt kohal; väike pruun kala, nimega piau, laskub aga alati põhja ning poeb peitu nottide alla ja urgastesse. Harva sööstab tukanaare oma peidikust välja ja seda alati saagi järele veepinna lähedal; aga ogarai liigub jõnksude kaupa — aeglustab kiirust ja annab siis uue tõuke. Anakondad osutasid püsivat kiindumust ühe koha suhtes, kus neil pidi pesa olema, ja nad ignoreerisid kõigutamatult kõiki mu püüdeid äratada neis huvi vähem nähtud eluvormide vastu. Amasoonia rändduritel, kes juhtuvad raamatut kirjutama, on saanud traditsiooniks sattuda anakonda rünnaku objektiks alati siis, kui mõni sõber juhtub mööda minema. Sõbral on sel puhul kaasas valmis kaamera, mida kasutatakse üksnes niisuguse rakursiga, et pildile, mis kujutab võitlust elu ja surma peale ja millesse sõber katsetki ei tee sekkuda, ei jää taustalt usaldusväärseid lisadetaile. Üks hiljutine reisikirjanik kägistas kahekümne viie jala pikkuse anakonda ja oli võimeline madu üles tõstma ning puust kasti panema. Kahjuks keeldub too mees, keda ta kui pealtnägijat tunnistust palus anda, autori kirjadele vastamast. Ometi rääkis Orlando Villas Boas mulle hiljem, et anakondad on niivõrd refleksolendid, et kui üks volakas oma viimase ohvri

ära on seedinud, ronib ta pesapaigast välja ja kargab esimesele möödaliikuvale tüsedamale olendile kallale. Sellega seletub ühtlasi tema nähtud anakonda kahepäevane võitlus krokodilliga, raskesti seeditava loomaga, keda on ka väga raske tappa. See paar oli peaaegu liikumatus jõukatsumises kaks päeva vees üles-alla hõljunud. Turskete keermete vahelt, mida kummaliselt vaikne anakonda kokku pitsitas, kostis üksnes äginat, krokodill aga püüdis enesele teed lahti närida. Madu oli oma keha nii tihedasti elaja lõugade ümber keerutanud, et viimasel polnud midagi haarata. Mõtlesin, et kui vetevalitseja võis nii rumal olla ja rünnata krokodilli, ning sedavõrd refleksi kütkes, et ei saanud ennast enam vabastada, siis peaks terane nälginud mees, kes on vaadeldes tarkust kogunud ja kellel on taparriist — ehkki vilets, pruugitud ja halva vedruga —, võimeline olema veelgi rumalamat väikest kala tapma.

Nii ütles teooria. Kuid ma proovisin kaks nädalat, ja iga päev pidin ilmuma tühjade kätega vaikivate indiaanlaste palge ette, kes olid niisama vaiksed olnud kaks tundi enne mu vette minekut.

Siis ühel õhtul, kui kamajura suguharu inimesed olid meile külla tulnud ja fordi ümber lõõmavatel lõketel toitu valmistasid, läksin Takumaniga, nende pealikuga, rääkima. Ilmselt oli neil mingi ettevalmistus käimas. Naised keerasid maniokk-pannkooke bambusroguskisse, mehed tegelesid kuue jala pikkuste nooltega ja õgvendasid vibusid tule kohal. Mõtlikult segas Takuman nooleotsaga süsi. „Adriano ainult mängib nagu laps kalal käies," märkis ta nagu muuseas. „Ta mõtleb, et ta on kala, aga ta ei ole." Pidanud pisut pikema pausi, tegi ta viimaks mulle ettepaneku tulla vaatama, kuidas indiaanlaste viisi ja üldse meeste kombel kala püüda.

Juba samal päeval oli mürgipüünis valmis tehtud.

Tund hiljem läksime pimedas alla vee äärde, jättes Vasconcelose onni küünlavalgel helendavad seinapraod selja taha. Meie kaugenedes saatis fordi grammofon oma plekiseid hääli mõõtmatult laia ja tundetusse tühjusesse.

Randusime seal, kus kallas oli madal ja tallatud, ning hanereas liikus tosin inimest läbi öö. Sammusime käratult, ajuti, mõne sahina peale metsast, vilkus mu taskulamp ja poole tunni järel olime uuesti vee ääres, teiste peidetud kanuude juures.

Kahel mehel ees olid laia labaga aerud. Kahel mehel

taga samuti. Nad aerutasid tugevate tõmmetega, nii et kanuu lausa lendas üle vee. Siis võeti aerud põlvedele ja jäädi kuulatama, kas sadu miile ümberringi laiuv mets märkab mahedalt libisevaid kanuusid.

Korra tükkisime leetesse. Mu lamp välgatas. Indiaanlase kõverdunud painduv kuju tardus vee kohal, vinnas vibu käes. Nool vilksatas ja juba kõikus ning tantsis vees.

„Tukanaare," sosistas Takuman ja ma kuulsin kriginat, nagu oleksid ta hambad kala lõpustesse tunginud. Uus sulpsatus. Teine lendav nool ja teine kala. Seekord sülitas Takuman soomused koos elusa lihaga kaares suust välja. Viie minutiga oli meil küllaldaselt seks õhtuks süüa ja me jätkasime sõitu kalapüünisele, tuisates üle vee, läbi tumedate taimkattest tunnelite, üle laiemate abajate ja piki kitsaid kõrkjasänge, kuni kahe või kolme tunni möödudes sõudmine lõppes ja üks indiaanlane sosistas, et tuleb olla väga tasa. Olimegi hiirvaiksed, vaevalt oli kuulda kanuude põksatusi vastu põhja või mõnd häält nendelt ettevaatlikelt kogudelt, kes kandsid pilliroost ja okstest tõket püünise juurde. Värav suleti.

Otsekohe pääses kõigil jutt valla, riputati esemed puude külge, naerdi ja süüdati tuli. Kala oli sulustatud madalasse mädasoppi, mille kamajurad hommikul olid tarastanud, ja nüüd, kui värav kinni oli pandud, võisime neid kuulda luugi taga pekslemas.

„Palju kala," ütles Takuman. Sedamaid kuulsime üht kanuusse langevat, mis oli asetatud väljapoole püünist sellega küljestikku, nii et tugevad olendid, kes vabaduse poole hüppasid, sisse platsatasid, kus nad kanuu kummis põhjal visklesid kuni hingejätuni.

Koidikul punanahad hõiklesid, huilgasid ja vilistasid pikalt metsa poole, et kaja abil algavat päeva tervitada. Leidsin Takumani vartepundart vastu kivirüngast peksmas. Need olid timboo, rohelise liaani varred, mida Amasoonase metsades saab korjata peaaegu kõikjalt ja mis olid kuivatatud niisama pruuniks kui oli käsigi, mis neid rapsis. Kui pehmeks pekstud varred vette pandi, eraldus neist justkui seebivahtu, Takuman aga hüples üles-alla, neil jalgupidi otsas trampides. Ülespaiskuvast mudasest veest oli selgesti näha, kuidas mürk soos levis, nagu gaas üle lahinguvälja valgub.

Nad nägid timboo kallal terve tunni vaeva, kaheksa meest, igaühel mitu pundart. Siis hakkas kala välja hüp-

pama — paari sekundi järel purikas. Umbkaudu pooled lendasid kanuust üle vabaduse poole, pooled aga jäid kanuudesse, et oma elul kustuda lasta. Mu inglasesüda hakkas pooliku tulemuse pärast valutama. Kui lõpuks oli nii palju kalu, siis miks neil kaotsi lasta minna — tõkke kõrgemaks tegemine oleks ju lihtne asi olnud? Ja siis märkasin veel, et ainult poisid lasksid nende kalade pihta, kes ahmiva suuga enne hüpet pinnale ujusid. Üks väike poiss, justament nii vana, et jõudis vibu käes hoida, ei paistnud asjast eriti hoolivat; mehed hakkasid tema peale karjuma ja loopisid keppe vette talle jalgade juurde. Takuman seisis ühe suurema poisi kõrval ja andis juhatust, kuhu lasta, jälgis, kuidas nool võnkles ja siugles märki tabades või möödalaskmisel maha vedelema jäi. Kuid vibusid ja nooli oli ju küllalt võtta ja kas Takuman polnud, nagu mina kindlasti teadsin, ehtne täpsuskütt ise?

Mõni minut hiljem, kui üks kala, kellest nool välja oli tõmmatud, kippus üles pilduma ja vee poole viskuma, sain oma küsimusele vastuse. Sirutasin jala välja, et kala peatada, kui Takuman mu kõrvale kargas ja mind tagasi tõmbas.

„Ainult poisid võivad kala taga ajada," ütles ta. (Sain hiljem teada, et see tähendas meessoost olevusi, kes polnud veel suguküpsed.)

Jälgisime oma tund aega, kuidas kaks kajaka moodi lindu kisades vee kohal tiirutasid ja ülal kõrgel raisakullipaar piiras. Püügijärgsel ööl ilmuvad metsast puumad, et kassi kombel kaldale mahajäänud kalu näpata. Nüüd aga oli vesi tulvil tumedaid, ebamääraseid kogusid, kes õhku ahmides pinnale ujusid, lõpuks oma heleda kõhu asuurse taeva poole pöörasid ja liikumatuks jäid.

Kui päike oli keskpäevast tunni edasi jõudnud, astus pealik Takuman vette, tõstis noole pea kohale ja torkas kala läbi. Surnud pealiku pojana juhatas ta nõnda sisse muistse kalapüügitseremoonia ahela, mis jõuab karupini, kui pärast öö läbi kestnud pidevat tantsu esimene päikesekiir Mavutsinimi, indiaanlaste Looja pidustusi kuulutab. Siis viibib ka pealiku hing külas ja kõik austavad oma jumalat ning usuvad, et esivanemad nende sekka onnidesse ilmuvad. Kaheksast Xingu rühma suguharust kogunevad indiaanlased kamajura külasse kõige suuremale tantsu- ja kokkutulekupeole — ning seda juba aastaid, karupist saadik.

See oli paljutõotav silmapilk, kui Takuman tõstis västra ja lõi selle poolsurnud, saplevasse toidubasseini.

Sel ajal näisid teised mehed hinge kinni pidavat; oli aga pealiku västra teravik märki tabanud, juhtisid nad kohe oma kanuud sinnasamasse, harpuunisid kala ja pildusid seda kanuudesse. Käis töö ilma pidulikkuseta, umbes nagu linna mustusevedajad töötavad Londoni pargis. Mõne tunni pärast oli kogu saak metsast toodud väätide otsa lükitud ja tagasiteed alustatud.

Õhtul Vasconceloses olid piaud, piranjad, tukanaared, ogaraid, bikuudad ning kolm hiiglatriraod pikkade kandevarraste otsas kamajura lõkete kohal suitsutusel. Niiviisi töödeldud kala seisab kolm päeva kuni pidustusteni, mil kõik ära süüakse.

Minu veealuse kalapüügi riistu Takuman ei vaadanudki.

„Kas me täna püüdsime palju kala?" küsis ta.

„Palju," tähendasin ma. „Nii viie- ja seitsmesaja vahel." Inimesele, kes arvusid ei tundnud, pidi see kõlama umbes kiitusena.

Takuman tõstis kala tulelt ja hakkas isuga sööma.

5. PEATÜKK

VÄIKE KARUP

Järgmisel hommikul vara asusid kamajurad tagasiteele oma külasse ning nelikümmend kaheksa tundi hiljem järgnesin ma neile rada mööda, mis viib üle lennuvälja ja keerab madala metsaga vaesele pinnasele. Rohi oli pruun, puud hõbedase koorega, siin-seal varjulistes kohtades seisid hirved, sest indiaanlased ei tapnud neid kunagi. Alustasin retke koidu ajal, teades, et Takumani tagasijõudmise puhul valmistub suguharu „väikese karupi võõruspeoks".

Minnes meenus mulle, kuidas ma esimesel korral seda rada mööda olin astunud ja kuidas mu teejuht kahe tunni pärast küla serval äkitselt nagu maa alla oli kadunud. Mu ees oli avar tühi väljak, mida poolringis ümbritses viis hirsikuhjataolist onni. Seisin siis väljaku serval nagu algaja karjus enne tapamajja suunduvale tänavale minekut. Omal ajal olid kamajurad küllaltki palju valgeid

maha nottinud. Hing hirmust kinni, sööstsin esimese hüva kätt asuva onni hämarusse.

Kui mu silmad pimedusega kohanema hakkasid, paisus mingi imelik hääl *crescendo*'ks ja kaks alasti metslast tormasid poolküürakil madala ukse alla. Kiiskavaid urua tantsuehteid raputades ajasid nad end sirgu. Siis jäid nad seisma täiesti liikumatult, kehad mustad kui eebenipuu, higist läikivad, liha tugev kui marmor, näod nagu inkade surnumaskid.

„Tere päevast," neelatasin ma, siis aga tundsin, et antud olukorras sellest ei piisa, ja lisasin: *„Perikoh."* See oli ainus kamajura sõna, mida teadsin, ja ma lootsin, et see tähendab: „Tere, suhtun teisse sõbralikult ja loodan, et teie minusse samuti."

„Tere teile ka," vastas üks metslasi laitmatus portugali keeles. „Kuidas on lood Vasconceloses ja kuidas elatakse Rios?" Indiaanlane pani oma flöödi käest ja ma vajusin nõrkenuna tillukesele järile. Efekt oli sama, kui oleksin kuulnud eskimot Põhjanabal Horatiust deklameerimas.

See oligi mu esimene kohtumine Takumaniga. Kuulsin, et kümne aastaga, pärast seda kui Orlando siia oli ilmunud, õppis Takuman portugali keele ära ja oli korra lennukiga isegi Rio de Janeiro hospidalis käinud. Tema oli surnud pealiku poeg, kõige edukam maadleja külas ning kõige osavam võõrastega läbi käima; nii jõudiski ta aja jooksul pärast poliitilisi heitlusi suguharu etteotsa. Põliskogemuste kombineerimine karaiiba elulaadiga oli selle suguharu peajooneks.

Nüüd, minu teistkordsel visiidil sel juulihommikul, olid mehed külas paigal ja võõpasid oma keha maadluseks. Nad istusid või seisid avaral, umbes poole jalgpalliväljaku suurusel väljakul, mille ümber oli püstitatud viis onni — neist igaüks võis mahutada paarkümmend inimest. Onnide palmiokstest katused olid kõrbepruunid, väljakut kattis tallatud kollane tolm, ning mets küla ümber oli üksluiselt igav. Mehed hõõrusid halli tuhapuudrit pronksjale mahagoniihule ning ilustasid seda erepunase ja musta metsavärviga — urukuu ja ženipapoga. Iga mees maalis kahe esimese sõrmega, mida kasteti väikesesse kõrvitspudelisse. Kordamööda ilustasid nad ühtteist, maalides ornamente, sõõre ja värvilisi kujutisi, nii kuidas kellelegi „vaim peale tuli".

Just siis, kui ma parajasti pärale jõudsin, kajas ühest

onnist veidraid kaagatusi ning mehed hõikasid „Eeeaaiiii!" kuidagi üllatavalt ja mõnuga. Onni hämaras ukseavas võis näha kahte salapärast olendit üles-alla hõljumas, just nagu mao päid võluri tahtel ilmumas ja kadumas. Tants algas trampimisega. Esmalt piiksatas kümne jala pikkune bambusflööt nagu anakonda, seejärel sööstis üks hämaras ukseavas kõverdunud mees äkki üles ereda valguse kätte; ta kollane aarasulgedega peakate sädeles päikeses ja urukuust punane paljas keha oli tähnitatud maokujuliste märkidega. Tema järel, käsi mehe õlal, tegi naine kõik sammud kaasa, seljas ei riideid ega ilustusi peale õlest seeliku; rituaalsetest kriimudest jooksis veri pruune sametisi puusi mööda alla. Siis ilmus veel üks flööt, mida mängis teine mees, samuti uhkelt ehitud, seljast maharipneva maosabaga, ja lõpuks teine naine, ehitud nagu esimenegi. Nad tantsisid oma menukat anakondaprotsessiooni ühest onnist teise, käies kõik küla elanikud mitmel korral läbi.

Tants ei häirinud neid mehi, kes ihu maalisid; mulle pakuti kõrvitspudelist maniokijooki ning seejärel jäeti mind pakule istuma ja küla vahtima — viit onni, avarat väljakut, siia-sinna sõeluvaid paljaid mehi ja naisi. Kõrbenud maalapil oli midagi rõngataolist hirsiõlgedest, ja kui poleks näha olnud mõnd jahipüssi ega särki, oleks raske olnud ütelda, et need inimesed olid tsivilisatsiooniga juba üle kümne aasta kokku puutunud. Villased olid tegutsenud peenetundeliselt ja ettevaatlikult — ajapikku, et leevendada tsivilisatsioonist tulenevat vapustust. Džunglisse olid jõudnud ainult äärmiselt vajalikud tööriistad — ja nendestki üksnes mõned.

Pöörasin pead ja mind köitis järv, mis paistis onnide vahelt küla põhjapoolselt küljelt. See oli Ipavu. Neljasaja aasta eest olid kamajurad elanud hoopis mujal, seal, kus laius, nagu nende legend ütleb, „järv, mis oli kuri" — tõenäoliselt meri —, ning põrganud kokku portugali õnneküttide ja pioneeride esimese pealetungiga. Nagu paljud teisedki rannikusuguharud, olid nad peagi metsa pagenud. Üks nende hõime oli hädaga otsinud indiaanlaste paradiisi Maran-imi ning rännanud Brasiilia idarannikult Peruu suunas kaks tuhat miili üheksa aastaga, kamajurade liikumine oli aga aeglasem ja verisem. Neil tuli võidelda nii valgetega kui ka indiaanlastega, kelle maa-alalt läbi mindi. Nende muistsetest juttudest võib järeldada, et nad põrkusid karajaa rahvale, pöördusid tagasi Ilha do Bananali

suunas, liikusid üht Araguaia lääneharu mööda alla ning ületasid veelahkme, kuni jõudsid Xingu harujõele. Siin nende rännakud lõppesid. Oli jõutud Lõuna-Ameerika kindlusesse.

„Meie elasime jõe lähedal," seletas mulle üks kamajura, „sõdisime ja sõdisime žuruna suguharuga. Siis läksime ühte kohta, mille nimi on Jacare, ja žurunad tulid ka ja me sõdisime ja sõdisime. Nii tulime viimaks Ipavusse, seal oli meil neli küla ümber järve, aga haigusi oli palju ja žurunad tulid ka. Seekord oli meil kümme 44-liinilist (vintšesterpüssi) ja me tapsime nende hulgast kümme meest ja siis nad enam ei tulnud. Aga seal oli palju haigusi, kuni kamajuradele jäi ainult üks küla, ja me tulime üle järve siiapoole, sest seal on moskiitod."

Ipavu oli nende viimane pelgupaik valge mehe kui ka teiste indiaanlaste eest, kes tapsid oma suguvendi tsivilisatsiooni pealetungi tõttu.

Oma esimesel külaskäigul, kui olin mõne päeva Takumani onnis elanud, leidsin järve kaldal kõrge puu, mille tüvele oli metsavärviga joonistatud isevärki kujutis. Pärastpoole leidsin neid metsas veel paar-kolm ja mind hakkas selle tähendus huvitama.

„Kes see mees on, kes puule on maalitud?" küsisin ma.

„See on mees, kes leidis Ipavu."

„Kas te teisi kamajurasid ka maalite?"

„Ei."

„Oli see mees siis pealik?"

„Ei."

„Kas temast sai pärast pealik või isa paljudele teistele meestele?"

„Ei."

„Mis ta siis tegi?"

„Ta leidis Ipavu."

Vaevalt saab selle sündmuse tähtsust alahinnata keegi, kes suguharuga kas või ühe päeva koos on veetnud.

„Ipavu," hüüavad kamajurad koidu-eelsel külmal ajal, kui koerad kisklevad kustunud tuleaseme sooja koha pärast. „Ipavu! Ipavu!" võib kuulda nende üha kaugenevaid hüüdeid alla järve äärde kadumas, kuni korraga algab eksalteeritud vaimustuskisa. Ükski muu inimhääl, mida olen kuulnud, ei väljenda nii palju headmeelt ja üllatust ainukesest looduse imeteost. Nad on jõudnud veeni. Väljas on õhk külm ja indiaanlaste paljad kehad

rippmatis katmatult magamisest jäised. Ipavu aga on sel ajal soe: inimesed viskuvad vette ning ujuvad nagu delfiinid. Seejärel sõutakse õõnestatud kanuudes, siis kui uduloor käriseb ja päikese nähtavale toob, mis kuldab nende kauneid kehi koidu helkidega. Pikkamööda kaovad indiaanlased kaugusesse — tillukesed kogud kanuude nähtamatuil viirgudel — kes kalale, kes jahile, kes maniokiistandusse, metsa, ent kõik on läbi teinud päeva esimese, meeltülendava sõudmise omaenda suurepärasel järvel.

Ja ka järgnevatel tundidel on nende elu keskpunktiks Ipavu. All kaldaveerel mängivad lapsed, aga madalamates kohtades uhavad naised oma puusi ja pikki juukseid ning tulevad siis kärmete järskude sammudega hanereas veest välja. „Vesi hea," ütlevad nad võõrale. „Järv tore." Ja isegi õhtul, kui mehed istuvad pakkudel küla platsil, ajavad tasast juttu ja vaatavad tähti, on — nii palju kui mina kindlaks suutsin teha — vaid üksainus tähtkuju, mille nime kamajurad teavad. „Seal, see seal on Kalamees," ütlevad nad, näidates Suurele Vankrile, mis selles maailmasopis oma telge nende järve kohale painutab.

Need mälestused esmasest külastusest tulvasid mu mõtteisse tagasi, kui taipasin, et Takuman kavatses sel hommikul arutada kardetavat kingituste teemat. Ta tõusis ja istus mu kõrvale. Olin muidugi, nagu ta lootis, oma sõpru meeles pidanud ja Riost kaugeid kingitusi toonud. Küllap ma ootan parajat silmapilku, millal neid välja jagada.

Ütlesin talle, mida olin kaasa toonud.

„Sinul on punased kammid seest läikiva klaasiga," kiitis Takuman mõtlikult.

„Ja peeglid, ja helmed ka," lisasin ma.

„Sinul on pikad kalanõõrid ja -konksud, mis otsas käivad," arutas tema ja lisas siis nähtavá loogika ehk seoseta: „Kamajurad Orlandot enam ei salli."

„Miks siis. Ta on ju indiaanlaste sõber."

„Orlando ei anna enam kingitusi."

„Võib-olla tal ei ole neid anda," asusin kaitsma. „Tema teeb tööd valitsuse heaks, kes on kauge maa taga Rio de Janeiros, ja kaua aega pole lennukeid käinud."

„Orlando on rikas," kinnitas Takuman veendunult. „Temal on kohvrid püsside, pükste ja laiade särkidega, mida valitsus on saatnud meie jaoks. Tema aga annab need kõik metsikutele indiaanlastele. Meile mitte."

„Orlando on indiaanlaste sõber," põiklesin kõrvale. „Pal-

jud brasiillased tahavad teie maad ära röövida, Orlando aga võitleb teie eest."

„Americano Ricci on meie meelest parem," kinnitas Takuman visalt. (Ricci oli käinud mõne aasta eest antropoloogilise filmi võtteid tegemas ja sattus nüüd arutlusse päris juhuslikult.) „Kui tema käis, andis ta meile palju helmeid, konkse ja nööre."

„Selle eest Orlando praegu võitleb," ütlesin mina, hõõrudes väljaku tolmu kämmaldelt.

„Ricci andis meile selle," teatas Takuman, katsudes sinist keed oma piha ümber.

Kõigepealt helmed maa eest, siis viletsus, allakäik ja surm. Polnud minu asi pista oma nina indiaanlaste siseasjadesse, ometi seletasin Takumanile, et need on ju vanad, väga vanad lood. Rääkisin talle maa-jahtijaist ja Põhja-Ameerika indiaanlastest, austraallastest, aborigeenidest, Lõuna-Aafrika buuridest ja bušmanitest. Erilist huvi ta ei ilmutanud, kuid tähendas, et mõtleb selle üle järele. Muutsin kõneainet.

„Kas kamajurad tulevad täna Xingu fordist siia?"

„Mõned jah," vastas Takuman. See mõttelõng ei näinud talle meeldivat.

„Miks ainult mõned? Väikese karupi pidustustel peaksid ju olema kõik kamajurad. Miks nad ära läksid, Takuman?"

„Nemad lähevad sellepärast, et karaiiba (Õhujõudude personal Xingu fordis) annab neile pärleid ja kalanööre ja kuule, et nad nende jaoks tööd teeksid."

„Miks sa neid siis tagasi ei hoia?"

Takumanil läks nägu pilve ja ta ei maininud enam midagi sellest, mis oli tegelikult sügav vastuolu suguharu alalhoidliku ja käredama osa vahel. See vapustas hõimuriitusi ja usku nende alustes ning tähendas ühtlasi sedagi, et naised ja lapsed, kelle mehed ära olid, jäid tunduval määral ilma lihast ja kalast. Ka viimane leetriepideemia, mis sada neliteist indiaanlast hauda viis, oli sedalaadi käikude tagajärg.

„Huuka. Huuka. Huuka. Huuka." Korraga värises õhk meeste mõminast, kui nad ringis trampisid, jalgadega maad pihustades. Maadlus oli alanud — väljakul ähkisid tõmmud kogud, punased, kollased ja sinised puuvillased vööd päikesepaistel eretamas.

„Imelik," mõtlesin ma, „kui lihtne paistab indiaanlaste

küla esmakordselt vaadatuna — käputäis palmionne, alasti inimesed ja pisut äärmiselt lihtsat vara. Inventuur ühesainsas eurooplase toas kestaks kauem kui kogu Xingu külas. Ent kui te juba olete kord seal mõne aja viibinud, siis alles märkate, kui keeruliseks ja üllatavaks elu võib minna, kuidas igal teol on raskesti taibatav ja salakaval tähendus. Milleks küll näiteks peab tüdruk Takumani onnis aastapäevad päikese eest redus istuma? Miks kütid hirve ei tapa, ja miks üksnes vanad mehed musta ahvi liha söövad? Minu ees istuval mehel oli kaks naist — need olid õed — ja too naine seal tagapool võis mehele minna alles pärast karupit. Miks? Kuidas suutis ürgrahvas üksnes maitsemeelele tuginedes selgusele jõuda, et surmavalt mürgine maniokijuur on kraapimise, riivimise, kümnekordse pesemise, kuivatamise ja siis keetmise järel koguni söödav roog? Ja kuidas ei olnud sellesama manioki leidlikud avastajad õppinud puuvillast, mida maadlusvööde tarvis kasvatati, kuduma tekke, et kaitsta end öise külma eest? Ja nõnda edasi, üha kaugemale indiaanlaste kommete ning eelarvamuste määratusse labürinti.

Esimesel korral, kui ma heitlust nägin, viidi üks kogukas kalapalo suguharu sõjamees pealiku onni lävelt küla väljaku keskele. Mees oli maalitud ja seisis sünge näoga maadlusplatsi kõrval nagu pull vaenulikus ringis, loom karja vastu, kuid oma jõust teadlik ja tulvil võitlusindu. Paariks minutiks jäi ta üsna vaikseks ja liikumatuks. Siis astus üks kamajura välja ja kühveldas lõdva käevõttega tolmu otse kalapalo jalge eest; too kühveldas samuti. Väljakutse oli vastu võetud. Võitlushüüded kajasid ergutavalt, tugevad jalad trampisid maad, kohutav mõmin paiskus kahest punnivast rinnast. Ent tõeliselt jäi võitlus nigelaks ja võidu sai kamajura hõlpsasti. Kalapalole lubati minut hingetõmbeks ja siis viis teine kamajura ta kähku kaotusseisu. Kuna üks mees teise järel lagedale ilmus, rassis kalapalo ennast järjest nõrgemaks; raskesti lõõtsutades seisis ta langetatud päi vaenuliku küla väljakul päikese käes. Lõpuks keeldus ta üht väljakutset vastu võtmast, siis teist, siis kolmandat; platsi keskele ilmus kamajura „druiid", kes kõrge ja laliseva häälega meest pilkas. Too oli põrmu alandatud, kuid mingit verevalamist ei tulnud, sest külalislahkust peeti au sees.

Šingude hulgas olid maadlused saanud vahendiks kanda suguharudevahelist võistlust üle veretusse vormi, ent sel

esimesel suurel pidupäeval enne karupit pidi tal teine tähendus olema. Tund aega tagasi oli külasse jõudnud mehinaku suguharu pealik, tore, kollaste aara sulgedega ehe peas, ja tema järel naised, palju siniseid ja valgeid helmeid maalitud punasel ihul. Nüüd lülitus temagi „tasasesse heitlusesse", et demonstreerida sõprust oma ning Takumani suguharu vahel. Aasta eest surnud pealik oli olnud kamajura, tema naine mehinaku, mistõttu karupi peremeesteks tuli kahel suguharul olla üheskoos. Toidujagamine ning maadlemine oli nende mure.

Pärast maadlust asetati kala kuuele põimitud matile sõjamehe järelevalve all, kes oli karupi peremees ja kogu tseremoonia juht. Toit toodi Takumani kodunt ja väljaku keskpaigas lageda taeva all laulis vana druiid karjudes laulu, pildudes kepiga maast tolmu.

„Pange tähele, kogu rahvas. Pange tähele lahkust, mida kamajura üles näitab. Tukanaare, ogarai ja piranja, hästi suitseva tule peal küpsetatud. Kõige parem maniokileib. Ja vaadake. Vaadake, naised ragistavad veel praegu pekea pähkleid korvidesse."

Kala ja leib laoti mehinaku pealiku ette; too rüüpas kõrvitspudelist maniokijooki — sellega loeti ta suguharu pidukülaliseks.

Ühele vanamehele ja eidele vaura külast pakuti samasugust sööki ja jooki. Ka nende suguharu oli kutsutud.

Siis hõikas karupi peremees: „Kes on see mees, kes rändab kalapalode juurde? Kelle jahilkäik viib teda kuikurude juurde? Missugune sõjamees läheb javalapitide juurde?" ja nõnda edasi, kuni virgatsid olid paigal kõikide Xingu suguharude tarvis. Neil seisis ees kiire jooks ilma söögi-joogita, varustuseta ja rõivata neile määratud küladesse. Seal pidid nad kuni pealiku tulekuni jahilt päikese kätte istuma jääma. Too ei tee neist välja. Tema hakkab hoopis sööma. Viimaks astub pealik onnist välja ja hakkab tasa kõnelema — siis antaksegi kutse edasi.

Väikese karupi pidustus jätkub nüüd kalapüügiga Morena juures, kus Ronuro ja Culuene ühinevad, tekitades Xingu. Siin lõi päike, kuu vend ja puuma laps, indiaanlased. Ta oli lõiganud toorpilliroost viis naist ja puhunud niikaua, kuni nad elama hakkasid, — nõnda oli Morena siis loomispaik. Järgnevad päevad pidevat tantsu ja lõpuks jõuavad kohale kirevaks maalitud hõimud, värvilised vööd puusadel, peas koidupunas kirendavad sulgehted.

Pidupäeva koidikul pühitsevad Xingu kaheksa suguharu Looja tulekut, mil surnud pealik ja kõik hinged, kes pärast viimast karupit on lahkunud, nende keskel viibivad. Süüdatakse tuled, et surnutel oleks soe, pannakse toitu välja et nende nälga kustutada, ja keegi ei tohi öösel välja vaimude juurde minna. Siis läheb üks hing teele taevasse, teine aga vetevalda — šingudel on kaks hinge, üks silmades ja teine kõrvades. Pärast seda teevad lesed end puhtaks, maalivad end üle urukuuga ja võtavad teise mehe kosjad vastu. Selle tseremooniaga lasevad indiaanlased oma koolnud vabadusse ning väljendavad oma arusaamu nii loomisest kui ka kogu maailmast.

Väikese karupi tegi aasta üheks tähendusrikkamaks momendiks fakt, et sel ajal kogunesid kõik teised suguharud igast ilmakaarest siia Amasoonase metsaga varjatud orgu. Vähestel neist oli säilinud ajaloolisi sidemeid sõpruse, keele või kultuuri alal. Kuikurud kõnelesid kariibi, avetid tupi ja vaurad aruaki keelt, trumaid pärinesid klassifitseerimata keelerühmast. Mehinakud olid pärit lõunast Cuiabá lähedalt; märgid kõnelevad sellest, et kaheksateistkümnendal sajandil elasid kalapalod Surmajõe ääres, kamajurad aga tulid idast. Paljusid indiaanlasi sunnib instinkt võõraid nende ilmumisel tapma, ja need kaheksa üksikut suguharu olid algul kaua aastaid omavahel võidelnud. Ometi sigines vähehaaval ebatavaline rahu ning ühelaadiline kultuur. Villaste Xingusse tuleku ajal kandsid kõik suguharud ühteviisi kõrvarõngaid, lõikasid ühtemoodi juukseid, kasutasid ühesuguseid värvaineid. Toit oli neil ühesugune, onnid sarnanesid kõigil õlekuhjadega, kanuud olid ühesugused haprad. Karup aga oli muutunud kogu rühmituse vahelise suhtlemise tähtsaimaks väljendusvormiks.

Väikese karupi tseremooniat jälgides sai isegi minusugusele võõrale selgeks, et kui see ühtsus peaks kunagi purunema ja see pidestus kaduma, siis oleks tagajärg indiaanlastele kaugelt hukutavam kui inglastele monarhia, parlamendi, usukultuse ja jalgpalli karikafinaali üheaegne likvideerimine. Tundus saatuse irooniana, et sellise tähtsa ja peensusteni väljakujunenud rituaalse eluviisi võib põhjustada üksainus vahetusartikkel.

Pärisin kord Orlando Villas Boaselt andmeid šingude kohta — kultuurilt ühtelangevaid rühmi on Brasiilias üldse ainult üks või kaks — ja ta jutustas mulle, et ta vennal

Claudiol on välja töötatud vaura potile põhinev teooria. Kaheksast suguharust tundsid üksnes vaurad, kes elasid kahe päeva tee kaugusel lääne pool, savikausside tegemise saladust. Ilma savipotita pole võimalik' valmistada maniokileiba ega paljusid indiaanlaste liha- ja kalaroogi; pott oli ainuke indiaanlaste mitmekesistest tarbeesemetest, mis polnud metsa and. Savikausid olid seepärast Xingu rahva hulgas saanud jõukuse võrdkujuks, ja siiakanti tulekul oli iga suguharu püüdeks seda käsitööosaladust välja selgitada. Vaurad muutusid siinmail erakordselt mõjukaks ja pärisid kogu Xingu ulatuses vahendavate diplomaatide osa. Enne Villaste tulekut olid vaurad trumaid oma kaitse alla võtnud ja peatanud kamajurade vaenutegevuse nende vastu — nii ühineti ka tolle viimasega kaheksast suguharust. Savipott oli nurgakivi, millel rajanes Xingu rahva tsivilisatsioon.

Kui päike hakkas loojangule kippuma, astusin Takumani juurde, et hüvasti jätta.

„Aga kingitused?" küsis ta aeglaselt. „Kas sul oli kingituseks mõni kauss kaasas?" Ja lisas: „Meil on keetmiseks uut kaussi vaja."

Küsisin, kas Takumanil ei ole mõnda vaura potti.

„Jah, kamajuradel on vaura potid. Aga karaiiba (indiaanlaste murrakus tähendab see „tsiviliseeritute") potid on paremad. Need ei lähe puruks. Kui meil kõikidel on karaiiba potid, siis pole meil vaura omi enam tarvis."

Tagasiteel läbi metsa jaheduse tajusin veelgi selgemini ta sõnade tõsist loogikat.

6. PEATÜKK

CALUANA

Jaht on indiaanlasele nagu õhk hingamiseks. Igapäevases olemises ei panda seda nagu tähelegi, ent ilmsiks tuleb see haiguse või sõja puhul.

Väikesele karupile eelnenud päevil hakkasin jälle jahil käima koos aveti sõjamehe Caluanaga, ja sellest ajast peale sigines meie vahele isesugune seltsimehelikkus, mis püsis kuni minu lahkumiseni Vasconcelosest. Me läksime

retkele tervelt kaheks või kolmeks päevaks, võttes kaasa vaid soola, paar iippmatti ja tikutopsi. Elasime džunglis nomaadi moodi, vabalt, magasime seal, kuhu peatuma jäime, tutvusime uute järvede ja metsadega ning unustasime ehtsas jahiihas kõik muu. Ajasime terveid tunde metssea jälgi, ja Caluana näitas kohti, kus olid seisnud puumad — kütid nagu meiegi — ning oma jahiplaani pidanud. Püüdsime Culuene heldeist vetest kala, tirisime iga paari minuti järel välja neljanaelase piranja või lasksime vibuga jõekalda all varitsevat tukanaaret. Teinekord kõmmutasime kiirel käel maha kuus-seitse metskalkunit, kes pea kaotanult kruuksuma kukkusid.

Kogu selle aja kandis Caluana hoolt, et tema tsiviliseeritud „relvakandja" metsas vähem tülinaks oleks. Ta õpetas mind jälgima kahe makukuu viledialoogi võsas, poetuma nende vahele ja omalt poolt vilistama, nii et mõlemad linnud minu juurde tuleksid. See aga ei õnnestunud mul kunagi. Ta näitas, kui raske on ahvide trobikonda jälitada, kui need okstelt okstele kargavad, kuidas aga indiaanlane ometi näeb nende suunda, liigub väledasti kõrvalt ette ja tulistab peidukohast, kui loomad talle lähenevad. Lind žakuvim istus ikka enamasti vee kohal oksal, kust avanes kaunis vaateväli, eelistades ohutut kallast, mis omakorda oli hiigelsaarmastele peesitus- ja suplusplaažiks. Kui kõrge puu otsas istuvat harjaga metskalkunit oli võimatu lasta, aimas Caluana järele emase pulmahüüdu. Erutatult teatas isalind endast vilinaga ja liugles mõne hetke pärast oma must-valge maniskiga otse meie püssisuude ette.

Nädalad möödusid ja meie sõprus muidugi süvenes. Aga elu jahtipidavate indiaanlastega on külm, peaaegu jäine olemine, ning sõprus nendega on pigem liit kahe looma vahel ühise toitumise ja kaitse eesmärgil. Ei ole soojust inimeste vahel; samuti on kaasaegsel ja primitiivsel inimesel peaaegu võimatu teineteist mõista. Nii et mida enam nädalaid möödus, seda enam mu kaaslane Caluana mind üllatas.

Kõrvalt vaadatuna oli aveti mees paljuütlev kuju. Proportsioonitunne on šingudel arenenud ning nad ei moonuta teiste indiaanlaste kombel oma välimust huultesse litsutud ketaste, ninast läbitorgatud pulkade või kõrvalesti lõhestavate puutükkidega. Caluana õlgadele ning pihale olid piraara, haitaolise kala hambaga kraabitud sügavad

kriimud, kuid need olid tõmmatud sümmeetriliselt, vastavalt kontuurile ja jäsemetele. Kõrvades kandis mu sõber kuuetolliseid bambuskilde, mida ilustasid tuukanisulgede tüvikud, nii et kui ta ennast pööras, kirendasid erksad värvid metsahalluses; need ehted olid indiaani peaga niisama oivalises kooskõlas nagu rippkõrvarõngad Marie Antoinette'i soenguga. Peale mainitu ei kandnud Caluana muid kehakatteid ega ehteid. Kriimustused ja kõrvarõngad ainult rõhutasid ta keha karme, täiuslikke jooni.

Kord, kui läksin aveti onni juurde, nägin Caluanat maalituna, väike sulgedest mähe nagu roomlase loorberipärg lauba ümber. Küsisin, kas ta seab end tantsule.

„Ei," oli vastus, „olen niisama ilus."

Ja tal oli õigus. See oli tõesti ilu. Absoluutse funktsionalismi ilu. Caluana nägu oli sile, nina sirge, ent ta silmist ei peegeldunud vastu seda tõsist tarkust, mida vanemaid suguharu liikmeid kohates võis märgata. Pea esipool oli nelja meele ideaalne tööriist pluss deduktsiooni mehhanism — kõik otstarbekalt voolujoonestatud. Väljendusjõudu aga polnud. Caluana oli kõigest viis jalga ja kuus tolli pikk ning lühem suuremast osast šingu sõdalastest. Tal polnud Takumani maadlejaõlgu ega ka mehinaku hõimu tõntsi visadust. Ometi olid kõik tema üksikosad täiuslikus tasakaalus ideaalse küti omadustega. Kõndimisel mänglesid ta lihased nagu tiigri omad; ta liikumiskiirus metsas oli lausa väljakutse mu silmadele. Pisimgi hääl võis panna ta tarduma, jalg õhus, käsi liigutuse pealt paigal, kogu keha kangestunud, samm pooleli ja ometi nii stabiilses asendis, et võis seista nii terveid minuteid. Ta liikus nagu vaim, ebamateriaalne olend, keda mingid takistused ei häiri, ent saladus peitus tema niivõrd nõtkes kehas, et see iseenesest, instinktiivselt kuju muutis, kui puhmaste vahelt läbi põikas. Õhtuks, kui mina oleksin üleni olnud täkitud ja marraskil, jäi tema oma katmata ihuga ilma ainsagi kriimuta.

Järk-järgult hakkasin mõistma, et see, mis indiaanlases algul paistis üliloomuliku nägemis- ja kuulmisvõimena, oli kindlale lainepikkusele sobitumise ja juba tuttava märklaua sihtimise tulemus. Õppiv autojuht ei suuda alguses kuidagi hinnata läheneva sõiduki kiirust, kui palju ta ka ei vaataks, ent kui on seljataga aasta ringi praktikat, siis piisab selleks ühestainsast pilgust. Samal põhjusel oli mul esialgu raske näha varjuvat looma, kellele Caluana

osutas. Aga kui mu silm looma kontuuridega harjus ja kui ma juba teadsin neid väheseid kohti, kus ta peituda võis, ei jäänud mu silm väleduselt Caluana omast kuigi palju maha. Kuid reageerimise ja liigutuste kiiruselt ei saanud ma talle ligilähedalegi.

Püüdsime kord jõe ääres kala, püssid kaks jardi tagapool, kui žakuvimide paar otse meie pea kohal puu otsa laskus. Juba enne, kui mina lindude tulekut märgata jõudsin, oli Caluana ülal kaldal, haaras püssi, laskis ühe žakuvimi alla ja rabas teise püssi pihku. Emalindu tabas ta juba lennu pealt.

Niisugune absoluutne kütiolemus vajutas oma pitseri isegi ta jutule. Vana vaura mees Vatacu, kes vahetevahel mind saatis, istus kord palgi otsa ja küsis: „Kas tead, misjaoks see puu on?" Ja seletas mulle kuni peensusteni, kuidas indiaanlane tuleb ja puhastab ümbertringi pinnase, eemaldab tüvelt koore, raiub puu maha ja valmistab kanuu. Teinekord korjas ta teatud liiki mulda. „See muld kõlbab pottide tegemiseks," seletas ta. Puhuti seisatas ta herilasepesa tõukude juures ning kirjeldas, kuidas neid toiduks kasutada. „Lase suitsu peale. Siis sööl"

Caluana polnud aga kunagi valmis niisuguseid seletusi andma. Kord palusin teda korrata tuukani vilet, et ma selle ära õpiksin, tema aga keeldus — tuukanivile pidi kuuluma ainult tuukanile. Kogu meie koosolemise aja jooksul ei andnud ta mulle kunagi mingit seletust džungli kohta muul viisil kui vaid ise ametis olles mõne kepi, looma kutsehääle või lehega, ja kogu päevase jahi ning õhtuse peatuse ajal ei vahetanud me kahekesi üle paarikümne lause. Tema jutt, nagu kogu ta olemuski, oli asjalik.

Ühel ilusal pärastlõunal jõudsime kella kolme paiku Culuene väikesesse kääru. Siin oli jõgi sogasem ja kurjakuulutavam kui mistahes Inglismaa veetee, ent džungel pakkus erakordselt kaunist pilti — sada jardi ristakuti ning veerand miili üles ja alla avanes pilgule vaba voli. Jah, see oli tõeline vaatepilt. Indiaanlase silm nägi siin ka eluaset, ehkki paika oli väga raske eraldada muust metsast. Põrandaks maa, sisustuseks puud ning põõsad, ometi oleks iga Xingu sõjamees antud kirjeldust kuuldes sedamaid teadnud, kus see koht asub. Sest kohe teisel pool kallast pakkus lühike, kitsas neem kanuudele head maabumispaika, ja oma sada jardi minu selja taha jäi kuivanud säng, kust oli hõlbus alustada matka Vasconcelosesse.

Ehkki inimesest polnud siin mingit märki, oli siiski tegemist džungliradade sõlmpunktiga.

Tõmbasin matšeete tupest ja hakkasin võsa rookima, Caluana aga murdis oksa ja pühkis sellega väikese maalapi lehtedest, sajajalgsetest ning skorpionidest täiesti puhtaks. Teineteisest kuue jala kaugusel riputasime kiikasemed puutüvede külge, mis olid pehkimata ja termiitide pisitunnelitest uuristamata. Kord olin Caluana aseme sidunud pehastunud puu külge, ja kui ta sisse ronis, sadas talle kaela nelikümmend jardi puurisu. Seekord aga valisin tüvesid hoolikalt ja kümne minutiga olid asemed ülal. See oli meie järjekordne kodu.

Läitsime tule risust, et metskalkuni tarvis kähku sütt saada: olin linnu äsja puhtaks kitkunud. Sääraste lindude moorimisele kulus fordis kolm-neli tundi, nüüd aga pistis Caluana kalkuni otse sütele, nõnda et praad oli kahekümne minutiga pealt kõrbenud, kuid seest ikka veel veritoores. Rebisime linnu tükkideks. Võtsin sõrmedega väikesest taskutagavarast soola ja hõõrusin lihale. Caluana aga sõi praadi niisama. Soola tarvitavad šingud harva, ja kui, siis ilma toiduta, ainult puhast, paremat, mida nad ise peenestavad.

Tund aega pärast laagrisse asumist, kui kalkun oli kontideni paljaks näritud, läksin alla vette. Kaldast eemale ulatus pikk puu, mida mööda roomasin kohani, kus vaht ega taimed enam veepinda ei katnud. Polnud mõistlik ujuda siinses Culuene osas, kus piranjad olid eriti näljased, nii et tühiseimgi sulpsatus neid ligi meelitas; siin tuli oksa ümbert kinni hoida ning veepinnal püsida. Kokkukuivanud huuled avanesid taas ja päevase jahi aegu nahale kerkinud higi hakkas khakivärvilisena jälle pidevalt voolama. Roiskununa näiv vesi maitses ometi suurepäraselt.

Kui lõkke juurde tagasi jõudsin, kavatsedes riided tule äärde keppidele riputada ja puhtaks kloppida putukaist, kes mu ihul ronisid, oli Caluana rohelise takoari ritvadest „rösti" juba valmis pannud. Kuus metslindu ja paarkümmend hõbekala suitses tulel ning see protseduur tõotas kesta öö läbi.

„Adriano, lähme kalale."

Tähendasin, et tulel on kala juba küllalt.

„Need pole muud kui piranjad," sõnas Caluana. „Nüüd, õhtul, näkkavad suured kalad. Pintaadod (kaheteistkümnekuni kolmekümnenaelased) ja piraarad (kaheteistkümne-

kuni seitsmekümnenaelased). Mul on haige poiss onnis, kes armastab pintaadot."

Olin sel õhtul väga roidunud ja ütlesin seepärast Caluanale, et mul on vaja tähtsate asjade üle järele mõelda. See väljendus oma sisukuse, kaalukuse ja tähendusrikkusega jättis talle alati sügava mulje, ning Caluana läks kolmkümmend jardi mööda kallast pärivoolu allapoole ja tegi enesele teise valguslõkke. Järgneva kahe tunni jooksul katkestasid vaikust mitmed koletud loksatused, kui ta kolmekümnenaelaseid kalu kaldale vinnas. Pimedal, öisel jõel kajas mõmin ja ägisemine, kui Caluana kalu üle pea selja taha heitis. Kolm minutit ägedat üminat. Siis jälle vaikus.

Istusin oma kiikasemel, pilk jõe teisel kaldal, kus kured kalu jahtisid. Nagu kiirrong pani üks kullitaoline lind üsna ligidalt jooksu ja vesi tuiskas läheduses siplevast kalast. Oli parajasti metsa tipptund, mil päevavalguse loomad on koju magama minemas, öised aga välja jahile asumas. Puud, maa ja jõgi lausa värelesid liikumisest ja erutusest. Ainus, mis pilkases sagimises ja selle metsiku maailma julmuses inimest märkis, oli minu väheldane tulelõke. Vahetevahel kuulsin avetimehe lööke ja mõminat. See oli üksildane kõla, mis tähendas sõpra ja liitlast.

Jõudsime otsusele, et meie — Caluana ja mina — olime ideaalne ühik džunglis. Oleksime võinud kas või kohe, ilma ettevalmistuse ja pikema mõtlemiseta, minna kahe tuhande miilisele rännakule Venetsueelani või tuhandemiilisele matkale Amasoonase suhu, ainuüksi omal jalal läbi lõputu metsapadriku. Mina oleksin olnud abitu, kui padrunid ja õnged otsa oleksid lõppenud, Caluana aga, kes oskas valmistada vibu ja kanuud, kes ei vajanud kompassi orienteerumiseks ja kes teadis, kuidas püüda kilpkonni, rotte ja madusid, oleks olnud ühteviisi hästi kodus isegi pärast aastast teekonda nagu nüüdki sel õhtul Culuenes. „Kahvanägu," halvustaks ta põlastavalt iga mõttetut nõuannet, sellegipoolest olime me kaks ühtekokku metsa isandad. Üksikinimene džunglis on enesekindluseta, saatuse tujude mängukann, kahel inimesel aga, kes püüdlevad koos ühise eesmärgi poole, on peos kõige tähtsam relv — arukas koostöö.

Muidugi peaksin ütlema „meie poolteist", mitte „meie kaks", sest mina olin invaliidist ainult astme võrra kõrgemal. Meie võimsus olenes ju Caluana komplitseeritud oskustest ja indiaanlase ürgseist teadmistest, mille soeta-

mine minult pikki aastaid oleks nõudnud. Küllap umbes niisama kaua aega, kui palju oleks kulunud temasuguse salapärase ning keeruka mehe mõistmiseks. Alustaksin kas või sellest probleemist — miks vaevus Caluana mind õpetama? Ma polnud teda kunagi püüdnud mõne kingiga ära osta ja erinevalt teistest indiaanlastest ei küsinud ta minult iial muud kui vaid jahiks vajalikke tikke, õngekonkse ja terüleenniiti — viimast noolte ehtimiseks sulgedega. Tõepoolest, nüüd, mil tal püss, matšeete ja õngenöör olid olemas, ei näinud mees midagi vajavat. Teised indiaanlased käisid Vasconceloses vargil või Õhujõudude Xingu fordis tööl, et saada läikivaid asju, mida karaiibad kasutavad kaubaartikleina. Caluana aga mitte. Kord rääkis mulle teine punanahk, et tema kotist oli keegi varastanud kuus nuga, ja Caluana kuulis seda pealt.

„Mina ei võinud see olla," ütles ta. „Mina ei taha mitte midagi. Mitte midagi peale naise ehete." (Oma uuele kallimale.) Aveți inimene seob vargust alati mingi erisooviga, mitte aga tavalise majandusliku hädaga.

Kui tal mingit soovi ei olnud, siis miks ta mind jahile kaasa võttis? Altruismi indiaanlane ei tunne ega hinda, pealegi ei lubanud ma juba ammugi enam Caluanat oma püssi puutuda ega tarvitada. Ometi panime iga päev oma saagid kokku ja küürutasime selle kõrvale maha nagu kaks šaakalit raipe ümber. Caluana valis ühe linnu välja ja hoidis seda veristest jalgadest, mis surma saabudes könksu tõmbusid. „Kas sina võtad selle, Adriano?" Kui ma kostsin: „Jah, selle linnu, Caluana, võtan mina," tähendas see, et lind kuulus fordile, ehk küll sabasuled tavakohaselt temale jäid — lisatasuks ja ehteks. Ja kuigi aveti onnis oli suid niisama palju kui fordis, ehkki mul oli padruneid kakssada ja Caluanal vaid kolm väärtuslikku, mida ühtepuhku täideti püssirohu ja haavlitega,* ning kuigi tema osavus oli see, mis meie elule aluse pani, kaalus minu kandam tema omast alati rohkem.

Millest tema suuremeelsus siis tingitud oli?

Kord püüdis Caluana väikeses jõeharus kala, viibutas iga noosi viuhti kaares jõest välja, nii et hüplev hõbehelk üle ta pea lendas ja vastu vett surnuks platsatas. Äkki lip-

---

* Indiaanlastel, kellel olid püssid, olid enamasti ka messinghülsid, mida laeti sadu kordi. Lihtsaid papphülsse kasutati kolmeks-neljaks lasuks, Eley-Kynochi omi aga kaheksa kuni kaksteist korda.

satas nöör tal käest ja neljanaelane kisuliste soomustega piranja kargas mulle ninna. Otse mu sõõrmete kohal oli juba enne täke ning silme all kriimustus: olin tulistanud otse üles ja tagasitõukest tonksas püss prilliklaasi, nii et see servaga lihasse tungis. Kaela ümber olid liaanid vedanud verise viiru jahi ajal, kui ma liiga ennatlikult kummardusin. Nüüd rebis kala mu viga saanud ninast teise serva lahti. Pilt oli verine, kui ma forti jõudsin, ja indiaanlased arvasid: „Sa ei lõpetanud jooksmist, kui puu ette juhtus." Caluana aga oli ilmaaegu tasakaalust väljas, justkui oleks tema tahtnud mind tulistada. Minutit viis tegeles ta õngitsemisega ja küsis siis, kas mul on ikka veel valus. Tõmmanud välja veel ühe piranja, pakkus ta mulle äkki tillukest peeglit, mida alati kaasas kandis. „Tahad oma nägu vaadata?" päris ta. Lõpuks vinnas ta end kaldarinnakule. „Caluana peab su nägu nägema." Ja küsis, kas ma tahaksin veel kunagi jahile minna.

Mida see tähendas? Vajas ta metsas abilist?

Mõne päeva pärast tuli ta minu juurde suure saladuskatte all ja viis mu Vasconcelose raiesmiku veerele palgi peale istuma. Peaksime kolmekesi jahile minema — hakkas ta mind meelitama — tema, mina ja üks kolmest noorest aveti sõjamehest, Acouete, see, kellel püss. Mina pidin selle lõbu eest maksma soola, päramootori ja bensiiniga ning me pidime minema kaheks päevaks ülesjõge vana aveti küla asupaika. Teadsin, et see küla oli maha jäetud mõne aasta eest, kui rahustamata, metsik tšikao hõim hävitas avetisid ning kui Orlando nad forti elama tõi. Caluana nõudis, et ma mitte kellelegi asjast ei räägiks ja et ma tooksin padruneid nii palju kui võimalik.

Hommikul pärast teeleasumist, kui sõime eelmisel õhtul röstitud vintsket kala, pärisin Caluanalt, kas keegi kunagi käib külas, mis nii kaua oli olnud avetide kodukohaks. Äsja oli ta mulle seda kirjeldanud. „See on kanuuga nelja päeva teekonna kaugusel mööda Culuenet. Ja kanuuga kolme päeva teekonna kaugusel mööda Tuatuarit. Edasi tuleb minna jala. See on ilus koht ja ma mängisin seal, kui ema veel elas."

Acouete sõnas, et avetid käivad harva seal külas, ent äkitselt katkestas Caluana laperguse piranjapea närimise ja tõstis pead. Kas ma tunnen Vatacut, vana vaurat, kes elab nüüd mehinaku suguharus? Tundsin küll. Kas ma tean, et tema oli käinud kaugel soola otsimas? Ütlesin, et nägin

kord Vatacu naist ühe teise naisega banaanilehtede sees kanuust soola kandmas. Ent ma ei teadnud siis, et Vatacu oli näinud aveti külas suitsu.

Mul polnud sellest aimu. Pärisin, kust see suits tuli, aga vastusega viivitati ja see kõlas väga vaikselt.

„Tšikaod."

Mulle ronis põue kuri kahtlus.

„Caluana, miks sa palusid, et ma nii palju padruneid kaasa võtaksin?"

Ta ragistas ägedasti kala süüa.

„Orlando on tige, kui me tšikaosid laseme," seletas ta. „Kui me aga põmmutame üle nende peade, et natuke hirmutada . . ." Ta pidas vahet, et arusaamist oodata. „Pärast seda võiksime tappa hirve. Orlando armastab hirvi."

Tšikaode ründamisest ei tulnud midagi välja, hiljem aga püüdis Orlando selgeks teha, et see oli aveti meeste mäng. Võib-olla et see nii ka oli.

Tagasiteel pärisin Caluanalt selgitust, miks tšikaod olid tulnud avetisid tapma ja miks nad olid tulistanud mehinaku pealikule selga, nii et igaüks võis armi näha.

„Nagu sina ja mina," tuli vastus, „nii armastavad tšikaod jahti pidada, ringi rännata ja metsas röövida."

Tundsin seekord jälle, et siit ehk viibki niidiots minu indiaanlase juurde. Tema küla oli kadunud, suguharu elas karaiiba raiesmikus ühesainsas onnis. Nad ei tantsinud enam õhtu otsa ühe varjulise onni juurest teise juurde, mehed ei maalinud enam oma ihu ega maadelnud päikesepaistel. „Miks te enam ei tantsi ega maadle, Acouete?" — „Kõik on surnud, Adriano." — „Miks teil enam pealikut pole, Acouete?" — „Pealiku moodi on meil Caluana isa. Ja Caluana on väike pealik." (Küllap see tähendas, et „kuninglik" liin oli välja surnud ja et nii väikesel suguharul ei tasunud vaeva soovida midagi muud kui mõjukaid mehi.)

Hõim oli välja suremas ja Caluana võis olla oma suguharus viimane. „Kas tahad naist võtta, Caluana?" — „Tahan naist võtta ainult natukeseks. Mitte praegu."

Nädalate jooksul hakkasin taipama, et tema täielikus andumuses sõdalase karmile paleusele oli omapärast üllust ning vaistlikku vastupanu saatusele. Teised indiaanlased võtsid tsivilisatsiooni väljakutse vastu tema kaupu himustades ja karaiibadele töötades. Caluana mitte. Ta sallis küll matšeetet ja püssi, mis jahti hõlbustasid, ent ideaal jäi

endiseks. Enamik punanahku harjus õngega kala püüdes elama vähesest vaevast. Caluana aga pidas päev otsa jahti ilma puhkuse ja veetilgata. Nagu Don Quijote astus ta moderniseerimisele vastu, sidudes end uljalt mineviku ideaalidega. Motiiv — kui seda üldse oli — jäi vaistuliseks, minul aga tekkis tunne, et kui neli vana kõrkjatega ehitud meest tantsivad laulu- ja sakk-saki rütmis, kutsudes suguharu surnuid vee alt endi hulka, siis tahab Caluana, et need vaimud kõneleksid niimoodi:

„Kas näed seda tiigrit seal teisel pool? Näed sa, Caluana?"

„Jah, ma näen teda. Näen tiigrit, kelle nimi on Caluana. Kes ta on?"

„Ta on sõjamees, nagu olime meiegi, on samuti aveti."

Aga kui Caluana oli Don Quijote, siis vajas ta ju Sancho Panzat, ehkki antud juhul Don oli tiiger ja Sancho vaid sokk. Teised punanahad olid harva nõus jahile tulema, siin aga oli karaiiba, kes ei kõnelnud alalõpmata kahvanägude voorustest ning imetles aveti osavust. See kahvanägu oli valmis veoloomana „suurtükki" kandma ja tegema kõik, mis öeldi, — midagi rohkemat aveti metsas ei soovinudki.

Kogusin oma rippaseme alt pisut risu ja seadsin ühtlaselt tulele laiali, et leek ei läheks „tigedaks" ega söestaks kalkunit.

Ja muidugi, kui mu ettekujutus Caluana jonnakusest oli õige, seisis too mees oma hävingu eel. Järeleandmatus moderniseerimise vastu on alati ürginimese hukku tähendanud. Siis aga leidsin mitmeid asjaolusid, mis antud seletusele vastu rääkisid. Esiteks — Caluana polnud ei ustav sõber ega ka tugev karakter.

Tagasiteel retkelt tšikaode juurde jäi päramootor toppama, ja kui olime paarkümmend minutit mõlaga prikanud, kuulutas Caluana, et edasi läheme jalgsi. Mina keeldusin. Teised indiaanlased võisid mootori ära varastada, ka oleks väga inetu olnud ilma paadita forti tagasi minna. „Oh, jätsin paadi džunglisse," jääks mul üle ütelda. „Toome ta kunagi hiljem ära." Ei! See ei tulnud kõne allagi. Prikkasin edasi. Caluana prikkas kaldasse. Mina tõukasin paadi uuesti jõele. Caluana tõukas aga jälle kalda äärde. Lükkasin paadi taas jõele.

Järgmised kolm tundi tuli mul üksi vastuvoolu prikata.

„Oled sa tige?" küsis Caluana üle mu õla.

„Olen jah."

„Siis olen mina tige sinuga." Nohisedes istus ta mu selja taga. (Kui tabate punanaha vargilt ja olete vihane, on ta teie peale niisama pahane. Neil pole mingit arusaamist õiglasest raevust, vabandamisest või kahetsusest.)

Kolme päeva pärast tuli ta ikkagi ja kutsus mind öösel kaasa teise külasse pidustusele, mis pidi algama hommikul.

Võtsin kutse meeleldi vastu, aga kui me kahetunnise kõndimise järel küla lähedusse jõudsime, lipsas tema metsa tagasi.

„Kui keegi küsib — oli see Caluana, kellega sa koos tulid, siis ütle, et ei olnud."

„Mispärast?"

„Mina ei tea." Ta tuli külasse teist teed mööda ja hoidus kogu päeva minust eemale. Teiste punanahkade käest oleksin igatahes riskinud seletust küsida, ent Caluana puhul oli see võimatu. Temalt võis igasuguseid üllatusi oodata. Olin tõesti nii hämmeldunud, et loobusin katsest teda mõista ning veetsin kogu ülejäänud osa õhtust arutledes, kui palju Vasconcelose müsteeriumidest tuleks kirjutada Xingu probleemi tooraine — indiaanlase enese kontosse.

*

Tol ööl jõudis Caluana tagasi nelja suure kalaga ja ütles, et teised läksid ära koos õngedega; lamasime rippasemetel, tukkusime ja näsisime lõike lihakuhilast endi vahel.

Kesköö läks külmaks ja me ronisime võrkudest välja, et end küütsakil lõkke ääres soojendada.

„Ma nägin täna hirve, Caluana."

„Kus ta oli?"

„Selle suure puu all seal järve juures, kus sa kaks žakuvimi maha lasksid."

„Mina nägin seal samuti hirve."

Järgnevad viis tundi magasime ja kuulasime läbi une metsa hääli. Hommikul kadusime jälle aovinesse, et minna mööda leitud jälgi tapma.

CLAUDIO JÕUAB PÄRALE

Ühel päeval, mil me polnud Caluanaga jahile läinud, lõi pikaldase ootamisrütmi segi Claudio Villas Boase saabumine. Kolm aastat oli ta rajanud džunglis teed Cachimbo lennurajalt Cururu aerodroomini, nägin, kui ta lennukist välja ronis, särk pükstest väljas, laperdavad sandaalid jalas. Rahuliku sammuga astus ta fordi poole, veider räss-akas kuju, kellel polnud rohkem pakke kui jahukott õlal. Välja nägi ta nagu Dick Whittington pärast unetut ööd. Valjude hõigetega tõttasid indiaanlased teda vaatama.

Mõni nädal enne seda oli Orlando mulle rääkinud, et Claudio oli kord rännanud kakskümmend kaheksa päeva läbi uurimata ala, ilma toiduvaru ja muu kraamita peale 22-liinise püssi; tulija ei sarnanenud sugugi selle mehega, keda ma jutu järgi ootasin. Orlando oli parkpruun nagu indiaanlane, ent Claudio kahvatust varjutas metsahämaruse rohekas toon. Orlandol oli nõudlik, enesekindel ilme, kuid ümaranäoline Claudio, prillid ees, tuletas meelde muhedat maavürtspoodnikku.

Samal päeval eine ajal sõnas Claudio laua teisest otsast:

„Su lennurada, Orlando, on liiga lühike."

„800 meetrit."

„See on siis 200 meetrit lühem."

Orlando sai nagu pahaseks.

„On küll, ma tean. Kas ma siis polegi su vend?"

„Oled küll," kostis Claudio.

Pärast einet ronis Claudio oma rippmatti ja kogu järgmise nädala kestel nägin teda sealt haruharva lahkuvat. „Kuidas ta söömata elada saab?" pärisin Juani käest ja sain vastuseks, et Claudio varustab end toidu ja unega kaameli kombel, ilma et ta siis pikema aja jooksul nende järele tarvidust tunneks. Kasvava uudishimuga hakkasin seda lühikest, habetunud meest tähelepanelikult jälgima. Märkasin, et ta sõi öösel, jääke keedunõudest, nii et teised teda harva näha võisid. Pimedas kraapis ta potipõhju ja mugis omaette. Päeva ajal aga nägin teda rahulikult rippmatis lebamas, indiaani mehed ja naised käisid onni vahet ning panid roomavad lapsed tema kõhule. Siis aeti summutatult äärmiselt ühetoonilist juttu, mis šingude meelest

see õige rääkimine ongi. Visiitide vahel luges Claudio peatükke raamatuist ja brošüüridest, mis olid virnas aseme all maas, ja vahtis tundide viisi üles lakke, enne kui raamatu haaras. Uurisin kord nende raamatute pealkirju. Siin olid mõned Jaques Maritaini tööd, mis käsitlesid Aquino suhtumist kaasaegse maailma probleemidesse, Bertrand Russelli „Filosoofia ajalugu", üks poleemiline brošüür Stalinilt, kõhukas teos kommunistliku arengujoone tähtsusest Hiinas, ning mõttemõlgutusi ühelt Brasiilia kirjanikult sündmuste kohta, mis olid toimunud sel maal tema eluajal.

Kui mulle räägiti, et Orlando on vendadest tegude mees, Claudio aga mõtleja ning filosoof, kerkis mul silma ette ladina-ameerika kirjanduse mõneti tüütav, metsakolkasse viidud tarkpea, kes oma targutamise ja nöökamisega kõiki kiusab. Ent järk-järgult, vastavalt Vasconceloses veedetud kuudele, jõudsin selgusele, et miski ei saa tõest kaugemal olla.

Kui Claudio oma vaateid väljendas, paiskus kaskaadina esile tormitsev kõne, mis kestis terveid tunde. Ta rääkis väga väledasti, põigates filosoofilt filosoofile, tõi kohe näiteid rooma ja teiste rahvaste ajaloost. Vaidles, lausa müristas, veenis. „Jälgige ajalugu." — „Eks öelnud Aristoteleski nõnda?" — „See on ju ilmne, kas pole? Näete ise." Minule oli see niisama hea kui tegelda metafüüsikaga ratsahobusel võidu ajades, pealegi veel võõrkeeles, tühja kõhuga ja lõõmava päikese all. Ahmisin õhku ja lasksin end kaasa kiskuda. Indiaanlased seisid ümberringi ning uudistasid erutust ja kõnejõudu, mis erines kardinaalselt džungli rahulikust toonist; mina istusin ja imetlesin meest, kes oli samasugune kire sümbol nagu oma kuulsa ahju kohale kummarduv Descartes. Claudiol oli entusiasmi nagu magistrihakatisel sotsialistliku utoopia esimese nägemuse puhul, ent ühtlasi ka midagi sootuks erinevat — oli ta ju elanud tervelt viisteist aastat meeleheite ja unustuse hõlma vajunud närbuva džunglimaailma lootusetuses. Ideeliselt oli ta äärmuste inimene ja toetas eepilistes piirides indiaanlaste võitlust tsivilisatsiooni vastu. Kuigi Claudio polnud näinud Disney „Fantaasiat", jõudsin veendumusele, et teda oleks vapustanud hiigeldraama, kus üks eelajalooliste koletiste tõug pühib maakera pinnalt teise ära. Arvatavasti oleks ta selles nii mõningaid paralleeljooni märganud.

Esimestel päevadel me peaaegu ei kõnelnudki, sest kaldusime fordis isoleeritud elulaadile, igaüks vedeles oma asemel ja tegeles vaid oma asjadega. Nädal hiljem oli Orlandol ootamisest isu täis ja ta startis Goianiasse. Ta läks otsima toidukraami, mehaanikut, õli, tööriistu, kaupu ja muid asju, mida eraldi ei mainitud. Pealegi oli üks bürokraat juba kaks aastat unustanud saatmast tasu viiele brasiillasest töölisele, kes kasvatasid Vasconceloses riisi ja elasid pisikestes onnides raiesmiku serval. Orlando lootis ühtlasi kaasa tuua seni saamata jäänud kahekümne nelja kuu palga. „Lähen ainult kolmeks päevaks," ütles ta, enne kui lennuki uks kinni paugatas, ent järgneva viie nädala kestel saabusid sõnumid, mis kirjeldasid kõiki raskusi, kuid rõhutasid visalt, et ta jõuab juba järgmise lennukiga isiklikult kohale.

Temaga koos lendas Juan hospidalisse, et üldse mitte enam tagasi tulla, — Juan oli väga haige inimene, keda vaevasid song, malaaria, krooniline silmahaigus ja sagedased peavalud. Välimus oli tal kidur, habras, ent kommetelt jäi mees peeneks kuni lõpuni; kõigist inimesist, keda ma fordis kohtasin, oli tema ainus aristokraat, ääretult galantne isegi lootusetu asja kaitsmisel. Asja ennast ei osanud keegi täpselt piiritleda, ometi oli fordis võimatu ilma selle ebamäärase, kuid ülla vapruse poole püüdlemata eksisteerida.

Teadsin, et ekspeditsiooni esialgsest koosseisust, kes jaanuaris ootama jäi, oli kaks meest juba lahkunud. Nüüd, kus Juan ja Orlando samuti olid läinud, polnud sellest seltskonnast enam kedagi alles. Claudio ja mina jäime koos tööliste ja indiaanlastega ootama.

Mõni aeg pärast Orlando lahkumist, kui ma ühel jahieelsel päeval raiesmiku serval särki paikasin, tuli Claudio ja istus mu kõrvale palgile. Oli varajane hommik ning ma tegin juttu ebamäärasest olukorrast, mis mind Vasconcelose poliitikas hämmastas. Pärisin, miks ei ole sobitatud rahu tšikao suguharuga, kes elas vaid viie minuti lennutee kaugusel, ja Claudio seletas, need elavat Jatoba ühel harujõel, kuhu pääsemiseks tuleb laskuda Culuenest Morenani, enne kui jõutakse Ronuro jõele.

„Retk kestab kaks nädalat," seletas Claudio. „Esimesel korral, kui me tšikao maale jõudsime, lõid mu kaks kamajura sõjameest ja vaura vana pealik kartma. Nad ütlesid, et nende suguharul on halbu mälestusi, ja pöördusid koju

tagasi. Mina jätkasin teekonda koos kahe kajabi indiaanlasega, kes viisid mind küla servani. Seal, Adriano, nägin ma midagi väga huvitavat. Juuksed, kõrvarõngad, värvid ihul ja onnid on tšikaodel väga sarnased šingu omadega."

Järeldus noist Claudio sõnadest oli käegakatsutav. Kunagi minevikus olid tšikaod kuulunud samasse kultuurirühma.

„Andsin oma püssi Cerilo, ühe kajabi indiaanlase kätte ja ütlesin talle, et ta tulistaks õhku, kui ma ohtu satun. Siis kõndisin külasse ja kordasin sõna „sõber" kõigis esinevais indiaani vastetes, mida teadsin."

„Kõik — nii mehed, naised kui lapsed — pagesid džunglisse; põõsastest lendasid nooled. Taganesin sammhaaval ja ootasin, et püss annab mulle võimaluse pöörduda ja jooksu panna. Kaks vibudega tšikaod kargas lagedale. Karjusin Cerilole, et ta tulistaks. Lagedale ilmus veel mehi, vibud vinnas. Võtsin südame rindu ja lipsasin puude taha. Kajabiga kanuu poole joostes kuulsin selja taga hüüdeid ja jooksmist, siis alles küsis Cerilo, kas ta võib nüüd tulistada."

Mõni päev hiljem nähti kõrgemal jõe kaldal kaht tšikaod, kes seal, nagu näis, noolevarsi lõikasid. Andnud Cerilole näpunäiteid, läks Claudio puude vahelt ringi, et jõuda mehe juurde tagantpoolt. Pikkamisi ümber põõsa hiilides pidi ta peaaegu kokku põrkama ühe roomava tšikaoga, kes võpatas nagu temagi. Vibu mehel polnud. Just siis, kui Claudio sirutas välja noa kui kriitilise ja ühtlasi otsustava esmakingituse, et luua silda tsivilisatsioonide vahel, mida eraldas kolme tuhande aastane arengukuristik, jõudis järele Cerilo ja hindas olukorda meisterlikult ühe ropsuga. Püss paukus ja pärast seda polnud Claudio enam ühtki tšikaod näinud. „Cerilo on mõnikord liiga agar," seletas ta.

Mõni aeg hiljem organiseerisid vennad korraliku ekspeditsiooni, aga tšikaode küla oli ära kolinud; enne kui see suudeti üles leida, lõppesid toit ja bensiin otsa ning ekspeditsioon pidi peaaegu nälga surema. Claudio seletas mulle, et varsti pärast seda olid valged tšikaosid tulistanud ja nood omakorda neid, ning nüüd kulub kirgede jahutamiseks mitmeid aastaid.

Mõtlesin kogu selle päeva meie jutu üle järele ja püüdsin täpselt kujutleda, mis juhtus, kui valged olid tšikaosid tulistanud. Valitsuse ametnikuna oli Claudio muidugi kin-

nine, ent ma olin sellest loost nii mõndagi juba enne Vasconcelosesse tulekut kuulnud. Fordis senikuuldu-nähtu põhjal võisin mõista olukorda, mis viis võitluseni.

Xingu „riigi" pea-aktiva näis sõltuvat ametkondade taotluste ja vendade poliitiliste mõjutuste huvitavast segust. Kesk-Brasiilia Sihtfondilt said Villased palka, mille nad kulutasid indiaanlastega suheldes arstimitele ja diplomaatiaks vajalikele kingitustele. Kontroll Xingu üle olenes Kesk-Brasiilia Sihtfondi rahadega ehitatud lennuväljadest ja fortidest; enamik ekspeditsioone kaugemate suguharude juurde toimus põhiliselt Sihtfondi ülesandel ja eelarvest. Indiaani Protektsiooniameti poolt töötas siin viis palgalist, kes kasvatasid Vasconceloses vajalikku riisi, samuti Orlando, kelle autoriteet hoidis teisi valgeid tema maast eemal. Indiaani Protektsiooniameti volinikuna võis ta rakendada föderaalstatuuti indiaanlaste kaitseks. Kolmas organisatsioon, Õhujõud, oli eluliselt vajalik varustusliin ja ühtlasi võim, mis toetas Orlando õigust takistada õnnekütte Xingusse valgumast. Oli ju võimalik, kuigi raske tulla siia jalgsi või kanuuga, ent võimatu oli sellele maale kauemaks püsima jääda, kui Õhujõud nabisid kinni kutsumatut külalist varustavad lennukid. Ja lõpuks sõltusid Villaste kui terve Brasiiliaga sidet pidava „rahvusliku institutsiooni" seisundist mitmed teised soodsad tingimused. Suurem osa ravimeid saabus forti mitteametlikult, tänu haiglate ja riigiasutustes võtmepositsioonidel olevate sõprade abile. Vana džiip, mille mootor riisi jahvatas, oli kuskilt sõjaväeintendantuuri inventarinimekirjast „juhuslikult kadunud". Kord pakkis São Paulos politsei sajad konfiskeeritud pistodad ja noad kasti ning saatis indiaanlastele, kes neid rahulikumaks otstarbeks kasutavad.

Kuni 1958. aastani oli Xingu probleem olnud lokaalne ja vennad niivõrd tuntud, et valitsus nende poliitikat toetas. Kuid kogu kupatus, nagu mina aru sain, olenes diplomaatiast poliitikute ja indiaanlaste vahel Vasconceloses, kus vennad Villased kasutasid oma üldist autoriteeti mõlema poole töötlemiseks. Poliitikud, kes iga paari aasta tagant võimul vaheldusid, pidid vendadega leppima, sest keegi muu ei saanud indiaanlastega hakkama. Suguharud tundsid Vasconcelose järele vajadust, sest ainult sealtkaudu abistati neid valitsuselt saadetud raha ja moonaga. Viisteist aastat oli see kombinatsioon kõlvanud, ent Brasiilia riigi huvid — majanduslik sissetung Amasoonia metsa-

desse — ja indiaanlaste huvid, kes selle progressi tagajärjel pidid kaotama oma harjunud elulaadi, olid suuresti vastuolus. Neid vastuolusid oli püütud leevendada ja siluda, aga lõhed olid suured ning näisid isegi kasvavat.

Minu sealviibimise ajal oli Kesk-Brasiilia Sihtfondi presidendiks ettenägelik ja hea nimega dr. Reto. Dr. Reto mõistis, et tema juhtida oleva organisatsiooni huvid nõuavad indiaanlaste lepitamist. Ent varem polnud presidendid alati seda seisukohta jaganud, ja edaspidigi võis juhtuda, et Villaseid, kellele maksti palka progressi edasitungi eest Mato Grosso põhjaossa, hakkab taas mõni ülemus süüdistama arengu pidurdamises indiaanlaste huvides. Pealegi oli Indiaani Protektsiooniamet, maailma selle ala juhtivamaid organisatsioone, kaotanud äsja oma rajaja marssal Rondoni. Põllumajanduse ministeeriumi ühe allasutusena oli Protektsiooniametist saanud hõlbus saak politikaanidele, kes, niipea kui suure isiksuse mõju kadus, hakkasid kohe oma toetajaid parematele kohtadele upitama. Isegi Rondoni ajal sõltus selle ebaproduktiivse ja altruistliku riigiasutuse eelarve iga-aastasest poliitilisest võitlusest, nii et 1949. aastal kärbiti Protektsiooniametile eraldatud summa poole väiksemaks, võrreldes sellega, mis ta sai 1947. aastal. Nüüd, mil asutaja oli lahkunud, mainis mulle Indiaani Kontrollnõukogu üks tähtsamaid liikmeid, et Indiaani Protektsiooniametit ootab likvideerimine.

Teadsin, et ka Õhujõud olid poliitiliste tülide objektiks: kolmsada vanemat ohvitseri oli hiljuti vahistatud revolutsioonilise vastuhakkamise pärast. Ja kuigi see ministeerium oli kunagi Villase ekspeditsiooni finantseerinud, ajas tema fort Xingus nüüd indiaanlaste suhtes kamajura suguharu vastu suunatud poliitikat; kõigele lisaks sõltus varustust vedavate lennukite maandumine Vasconceloses pilootide isiklikust arvamusest. Küllap seepärast pakkuski Orlando lendureile kohvi ning kinkis vibusid ja nooli, et kuulda huvitavaid uudiseid nii sõpradelt kui vaenlastelt.

Esimene kriis oli tekkinud juba mitu aastat tagasi. Föderaalseadus ei luba müüa jalatäitki indiaanlaste maad ilma seadusliku kogu antud eriaktita, ent konstitutsiooni järgi tohivad osariikide sõltumatud valitsused maaga kaubelda, kusjuures kasum läheb neile. Mõned neist sisemaa valitsustest läksid üle igasuguse piiri ja laskusid sel määral

korruptsiooni*, et just minu Vasconcelosesse saabumise eel tulistati üksteist Alagôase osariigi assambleel, kus poliitika kujutab endast suurfeodaalide perekondade vahelist võitlust. Üks osariigi kuberner toppis hiljuti perekonna kaukad raha täis ja tegi nelisada juriidilist viga, enne kui kohalt minema löödi. Seepärast polnudki keegi eriti üllatunud, kui Mato Grosso osariik rikkus föderaalseadust ja müüs Xingu hiigelmassiivide edasimüügi õiguse kaheksateistkümnele maaga spekuleerivale kompaniile. Aakri hind kõikus poole krooni piires, sest ükski ostja poleks suutnud maad viiekümne kuni saja aasta jooksul üles harida, ometi kujutasid need paberilipakad börsil mängimiseks küllaltki väärtuslikke pabereid. Ühes Indiaani Protektsiooniameti ülevaates arvestati välja, et tõeliselt asunikult, kes kohale ilmub, oleks nõutud 3000% kõrgemat hinda. „Correio da Manha" avaldas dokumendi, millest ilmnes, et Mato Grosso osariigi assamblee esimees keeldus oma ametikohustusi täitmast, kui kümnele tema sugulasele ei tagata ühtekokku 200 000 hektarit maad (umbes 500 000 aakrit). Maaga spekuleerivad kompaniid aga tegutsesid häirimatult ja saatsid džunglisse maamõõtjaid. (Ligikaudseltki kaardistatud maa on kallim kui tundmata ala.) Et nad Õhujõudude ja Sihtfondi lennuradu kasutada ei saanud, liikusid rühmad Cuiabá kaudu ja siirdusid kanuudel Culuene ning Batovi ülemjooksult alla.

Üks niisugune salk oli kuulipildujast tšikaosid tulista-

* Suurem osa sellest informatsioonist on saadud ühe Brasiilia päevalehe poliitiliselt kirjasaatjalt. Üldiselt on brasiillased inglastest kaugelt vabamad oma maa vigu arutama. Niipea kui välismaalane loobub oma nina püsti ajamast ja möönab, et igal riigil on omad puudused, sukeldub ta sedamaid Brasiilia poliitika päevaküsimustesse. „Te olete peaaegu brasiillane," ütlevad nad ja diskussioon läheb lahti. Üks põhjusi, et äraostmised ja kõrvalmõjutused on Brasiilias rohkem esiplaanil kui näiteks Inglismaal, seisab minu arvates selles, et kõigel, mis seal maal sünnib, lasub inimlik pitser. Asja ajavad üksnes bosside sõprade sõbrad, aga sõpradele pakutakse alati meelehead. Ühtaegu näib aga ka, et sellel rahvuslikul iseloomujoonel on oma tõsine ja väärtuslik teine külg. Brasiilias elavad koos neegrid, indiaanlased, jaapanlased, süürlased ja eurooplased, ometi on ta maakeral omapärane riik, kes rassiprobleemi tegelikult lahti on harutanud. Inimesed on äärmiselt sõbralikud, näevad üksteises isiksust ilma rassiliste eelarvamusteta. Igatahes ei ole seda probleemi siin kunagi kerkinud. Keegi selgitas mulle: „Lõuna-Aafrikas ja teie asumail käsivad riigimehed politseid mustade pihta tulistada. Ja neil läheb olukord järjest täbaramaks. Siin kõmmutavad poliitikud omavahel. Meil läheb olukord paremaks."

nud. Teise, kaheteistkümneliikmelise salga nottisid aga tšikaod maha. Siis kuulis Orlando sissetungist ja kolm föderaalorganisatsiooni võtsid Mato Grosso asja käsile. Suguharusid hoiatati: tapmise asemel ärgu andku keegi maamõõtjaile süüa, Vasconcelose paadid otsisid nii ülemkui alamjooksul kõik jõed läbi, ent indiaanlased läksid kõikjal Xingu aladel üha ohtlikumaks. Maamõõtjad jäid nälga, kui Õhujõud sulgesid neile kõik piirkonna lennurajad ja konfiskeerisid kutsumata külaliste moonalennukid. Mitmed salgad ei saanud viimaks toidu- ja bensiinipuudusel tuldud teed tagasi minna ning tungisid vaevu läbi džungli Õhujõudude Xingu fordini, et seal näljast nõrkenuna ning kaitsetuna alistuda.

Villastele ja ka föderaalvalitsusele oli see küll tagasihoidlikuks võiduks, ent teisest küljest oli peaaegu kogu Xingu São Paulo mustal turul ära müüdud. Need poliitikud, kes Vasconcelost toetasid, koostasid kohe seaduseelnõu pindalalt Belgia-suuruse riikliku kaitseala loomiseks Xingus, mis pidi võimaldama indiaanlastele selles piirkonnas vaba elu. Iseenesest oleks see automaatselt tühistanud kõik maamüügitehingud, mis hõlmasid suuremat pindala kui kõik Inglismaa maavaldused ühtekokku. Tekkis tugev vastuseis. Assamblee esimees oli Mato Grosso mehi, maaga spekuleerimise tohutud tulud ahvatlesid deputaate, seetõttu seisis eelnõu, mis polnud küll läbi kukkunud, viie aasta pärast ikka veel kalevi all.

Vasconcelos, mis mulle ekspeditsiooni oodates nii rahulik paistis, varjas endas tegelikult ebatavalisi ja vihaseid jõude. Palju brasiillasi taotles tema hävitamist; maa mu jalge all oli juba aastaid tagasi ära müüdud. Ja kuna piirialade indiaanlased valgete vastu sõdisid, suurendas see Xingu plahvatusohtlikku atmosfääri veelgi. Tugevad jõud džungliinimese ürgses loomuses lähendasid nende eneste surma ja hävingut.

SOOV SURRA

Tihti rääkis Claudio indiaanlaste probleemist. Istusime kas palkidel või tahutud pinkidel ning ajataju minetanud džungliootuses tundusid meie sõnad kestvamatena päevadest endist. Magama- või jahileminekuga poolelijäänud jutuotsad võeti üles, ilma et pausi oleks märgatud. Claudio aina sammus edasi-tagasi. „Punkt, mis tuleneb mu viimasest järeldusest," alustas ta, ja viivu pärast olimegi ta järjekordsest pikast filosoofilisest arutlusest jäägitult haaratud. Väljas kõrvetas päike. Puhuti jäid indiaanlasedki meie, rääkijate nägusid tõsiselt jälgima. Nende üksluises elus oli rääkimine — isegi arusaamatu jutt — austust ja tähelepanu vääriv toiming.

Ühe niisuguse diskussiooni ajal tuli trumai suguharu nooruk sööklaonni, lausa süües oma silmadega Claudiot, ja võttis istet. Indiaanlased on nagu kassid. Nad võivad istuda vaikselt, ent ometi teile seltsi pakkuda.

Claudio vaatas õue ja jälgis mehinaku sõjamehi, kes end tantsule seadsid.

„Miks siis sina tantsima ei lähe?" küsis ta.

„Mina ei oska tantsida," vastas trumai.

„Luiskad. Sa oled tark. Pead teadma, kuidas tantsitakse. Sul on suur pea ja neli keelt suus — aveti, mehinaku, trumai ja matipui keel." Claudio pidas pausi. „Kus matipui suguharu nüüd elab?"

„Nad läksid ära."

„Kas Kuikuro külasse?"

„Ei, ainult . . ." — nimest ei saanud ma aru — „on seal."

„Kus siis teised on?"

„Nemad on sealpool." Noormees näitas mehinaku küla suunas. „Matipui külas ei ela enam keegi."

„Matipuid on siis surnud?" (Nii Claudio kui mina teadsime vastuseid juba ette, kuid küsimused olid vajalikud sissejuhatuseks jutuajamisele šingudega.)

„Kõik ei ole surnud. Kuikuro külal on üks, mehinaku külal . . ." Poiss tõstis kaks kätt ning painutas ühel väikese sõrme alla.

„Aga sina, trumai pealiku poeg," ütles Claudio, „astusid paari matipui pealiku tütrega. Miks ei ehita sa onni sinna,

kus matipuid elavad. Asutad küla ja saad suureks pealikuks."

Trumai naeratas umbusklikult.

„Kas sa ei taha?"

Poiss naeratas jälle.

„Miks sa ei taha minna, mu poeg?"

„Ma ei tea." Trumai tõusis ja astus raskel sammul õue.

„See rahvas hävitab mul iseennast," tähendas Claudio. „Otsa saada näib nende soov olevatki."

Kogu Xingu rahvas teab kõigi aegade kohta ainult kaht enesetapujuhtumit. Ja küllap ehk sellepärast, et indiaanlasele pole seda tarviski. Tal on metslooma võime „lihtsalt maha heita ja surra". Kui hispaanlased Lääne-India Uude Maailma jõudsid, võeti pärismaalased orjadeks, neid toideti hästi, ei jäetudki võimalust enesetapuks, ent ikkagi surid nad nii ruttu, et kohapeal kasvanud sugu lõppes otsa ja plantaatorid hakkasid Aafrikast neegreid sisse vedama. Oma surma pidasid pärismaalased võrdseks metslooma kuhtumisega puuris. Mitmed konkistadoorid ja uurijad panid tähele, et kui indiaanlane jahil jala murrab, siis alistub ta saatusele, riputab aseme üles ja vedeleb seal pikka aega, kuni valu ja nälg ta eluküünla kustutavad. Mitte ammu, Teise maailmasõja ajal, hakkas konvoeeritavail laevadel, mis Lääne-Aafrika vägesid Indiasse toimetasid, ilmnema samasugune nähtus. Keegi arst, kes nüüd on troopikahaiguste eriteadlane Harley Street'il, rääkis mulle, et tema hoolealused aafriklased polnud nii primitiivsed kui indiaanlased ega saanud valgetega esmakordselt kokku puutudes mingit šokki. Kõigest hoolimata heitsid nad Hea Lootuse neeme tormides külmetudes siruli, ütlesid arstile, et surm on lähedal, ja heitsidki hinge, ilma et lahkaja oleks selget surma põhjust avastanud. Surm tuli autosugestioonist, nagu arst seletas; ta lisas ka, et oli siiski suutnud surevuskoefitsiendi kahandada 75-le protsendile, tänu ringkäikudele, mida sooritas iga poole tunni tagant, kõneldes inimestega ja hoides nende käsi oma kätes. See oli toonud õnnetud nende omapärasest transist välja, loonud hoolitsus- ja kodusustunde, mis surratahtmise juured läbi lõikas.

„Tsuia hõim ongi juba Xingust kadunud," seletas Claudio. „Nahukvaad ja matipuid on peaaegu otsas. Avetidele on jäänud ainult üks onn, seal ei tantsita, pealikut neil pole. Trumaid ja javalapitid on paarikümneni kahanenud.

Kamajuradel oli, kui ma siia jõudsin, kaksteist onni. Nüüd on neid viis."

Kahesajamiilise raadiuse ulatuses Capitao Vasconcelosest ei ela ühtki arsti ja pole kunagi tehtud ka mingit lahkamist, et salapärase surma põhjust selgitada. Valged, kes töötasid fordis epideemia ajal, nägid indiaanlasi tuimadena, lootusetult ahastavaina, tõbistena, kes ei püüagi midagi ette võtta. Nemad surevad seal, kus võitlev ning tahtejõuline inimene edasi elaks.

„Need inimesed ei tahagi enesest hoolida," tähendas Claudio nukralt ja me pilgud peatusid trumai sõjamehel, kes mehinaku tantsu jälgis.

Surratahtmist on raske seletada isegi psühhiaatril, keda paljutõotav patsient abistab. Aga vilumata isikutele, kes püüdsid üle vaadata kuristikust, mis eraldab valget inimest pärismaalasest, käis see ülesanne üle jõu. „Ei ole me saanud õigele jutule," vihjas Claudio indiaanlastele, kes iial polnud maha istunud, et oma elu üle aru pidada ja seda mõistliku lahenduse poole tüürida. Järelikult, kui meie, tsiviliseeritud inimesed, otsisime teaduslikke ja loogilisi argumente, siis püüdsime probleemi seletada sobimatu meetodi abil. Indiaani filosoofia avaldub muusikas, legendides, tegutsemises.

Sel hommikul olid kaks žakuvimi toiduks puhtaks kitkutud, kalad lõunaks rapitud, särk nõelutud ja püssiraud õlitatud. Jälgisin, kuidas järjest kõrgemale kerkiv päike längus kiiri tantsijate kõverdunud selgadele kallas.

Märkamatult rändas me jutt teisale, ent jõudis peagi sama teema juurde tagasi.

„Kamajuradel oli kombeks," seletas Claudio, „käia siin meie mune ja kanapoegi söömas, seepärast andsime Orlandoga neile tosina kanu, et nad oma külas kanakarja soetaksid.

Kui nad siis jälle meile tulid, ütlesime neile: „Milleks te sööte meie mune ja kanapoegi? Eks sööge omi."

„Meil polegi enam mune ja kanapoegi!" Kamajurad ise olid seejuures väga õnnetu väljanägemisega.

„Kas teil ikka meeldib neid süüa?" pärisime meie.

„Jajah, meile meeldib neid süüa, ja nüüd, kus kõik on söödud, on nad läinud," seletasid kamajurad viisakalt.

Orlando ütles neile, et oli kuulnud kukke, kui viimati nende külas käis, ja nemad kostsid: „See on ju kukk. Ega te ometi ei arva, et me kukki sööme. Nemad ju laulavad."

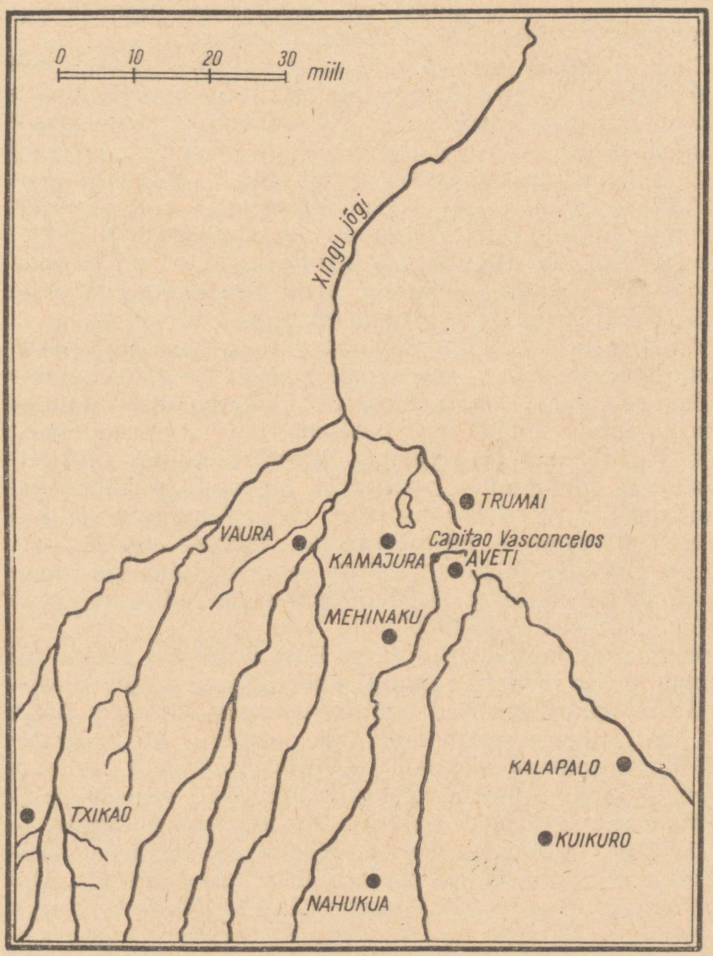

Neil on sootuks teine mõtlemisviis, Adriano, täiesti erinev mõttelaad. Mis me sinna parata saame!

Kas teate," jätkas Claudio, „miks me siin maniokki ei kasvata? Sellepärast, et indiaanlased seda söövad. Iga aasta, kui nad juurikaid välja kisuvad, võiksid nad kerge vaevaga ka uusi võrseid järgmise aasta jaoks istutada, aga seda nad ei tee. Alles siis, kui toiduväljaga on omal näpud põhjas, istutavad nad rohkem, ja kui sellest ei jätku, varas-

tavad meilt. Nad ei mõtle isegi tulevikule. Indiaanlased erinevad meist isegi kõige lihtsamais asjus."

Claudio jätkas juttu ja seletas, et kui tõesti keegi pole veel taibanud, miks ürgrahvad tsivilisatsiooniga kokku puutudes surevad, siis tuleb see sellest, et primitiivset mõttemaailma on väga raske mõista. Kuulid ja tõved hävitasid indiaanlasi silmnähtavalt, vähem märgatav aga oli tõsiasi, et meie tsivilisatsiooni muudki küljed võisid niisama ohtlikud olla. Metallpott oli tsiviliseeritud inimesele hüveks, ent suguharu-ühiskonnale võib see mõjuda hävitavalt. Õhtumaa religioon oli suurimaks kingiks meie poolt, ning kuigi seda jagati äärmise ettevaatusega, ei suutnud meie usk neile midagi pakkuda; see näitas pärismaalase arusaamist oma maailmast, andmata selle asemele midagi selgemat. Vasconcelose põhimõtteks oli indiaanlasi esmalt tundma õppida ning pakkuda neile tsivilisatsioonist vaid vastuvõetavaid elemente. Mujal Brasiilias olid altruistlikud missioonid jumalikust õigusest ja ründavast idealismist niivõrd vaimustatud, et indiaanlased läkitati valesti arvestatud heatahtlikkuse tuhinas teise ilma. Antud probleem nõudis abistada tahtvalt inimeselt ennekõike üht tähtsat asja. Mõtliku tõsidusega tõi Claudio selle välja: „Tahtmist alati mõista."

Sellega me keskustelu lõppes, kuid järgmisel päeval tõi lennuk meile mõneks tunniks ameeriklannast huvireisija. Pärast nädalaid kestnud lennuki ootamist džunglis ilmus see leedi otsekui ime hommikusse ja mõjus nii võõrastavalt nagu baleriin sealaudas. Kõigest hoolimata oli daam kena ja lahke inimene, nähtavasti kuskilt pärismaalaste abistamise organisatsioonist või heategevast ühingust.

„Kuulge, noormees, kas te võiksite paluda seda pärismaalast, et ta püksid ära võtaks: tahan teda pildistada. Mul on tarvis fotot meie trükitud ringkirjalise üleskutse jaoks. Arvate, et ei? Siis on ju tegemist loomuliku häbitundega.

Olgu pealegi, aga öelge mulle, miks ta kannab punast ihuvõõpa. Et ilusam olla? Umbes nii, nagu meie kasutame puudrit ja huulepulka? Kas pole?

Mis te nüüd räägite. Ma tean ise ka üht-teist indiaanlastest. Mu tädipoeg elas Brasiilia inimsööjate juures. Te tahate öelda, et tõelisi kannibale Brasiilias polegi, et tegemist on ainult rituaalse inimlihasöömisega? Ei, seda pole ma küll kuulnud. Nad võivad ju olla ainult rituaalsed, nüüd,

kus nad on pisut tsiviliseeritud, aga minu tädipoeg käis pesuehtsate kannibalide juures."

Kummalise juhuse tõttu jõudis just siis kohale kanuu ja mehinaku pealiku vanem poeg astus kaldale. Kolm kuud ühtejärge polnud ta päikest saanud, seetõttu oli noormehe ihunahk kollaseks tõmbunud. Poole sääremarja kõrguseni ulatus ta paremal jalal sügav kõver arm, just nagu oleks teda hõõguva rauaga põletatud, allpool armi oli sinise-, musta- ja lillakirju sõõr. Taipasin, et noormehe jalg oli olnud toorest liaanist veresulguriga kokku tõmmatud, ja nüüd, kus see ära oli võetud, pidi mürgijoomise eeltseremoonia jälle ligi olema. Eelmisel korral, neli kuud tagasi, oli toosama noormees halvatuse saanud; ta toimetati lennukiga džunglist kiiresti hospidalisse, kus ta päästeti. Arstid olid öelnud, et ta ei tohi enam iialgi mürki tarvitada.

Nooruk piilus läbi Vasconcelose onni seina ja liikus ringi, et paremini onni sisemust näha. Claudiot märgates pöördus ta ukse juurde.

Varsti pärast seda ameeriklanna lahkus, ent juba järgmise lennukiga saabus uus külaline. „Dakotalt" tuli maha lühike mees ja tõttas linnulaadse elava kõnnakuga fordi poole. Üks indiaanlane kandis tal pauna, teine apelsinikasti.

Onni lävelt pöördus ta ringi, et näha, kuidas indiaanlased järele jõuavad.

„Minu nessessäär! Kus see on?" hüüdis ta nagu kanaari lind. „Ku-us see on? Indiaanlased varastasid mu nessessääri." Ta kepsutas erutatult siia-sinna, rüüpas veeplaskust, mis vööl võtmeketi küljes rippus, ja jooksis otsima, kes on siin pealik. Uudistavalt jäid punanahad talle järele vaatama.

Lõpuks küsitles Claudio indiaanlastelt, kas nad on näinud nessessääri, ja üks nendest ütles, et lennukist võeti välja ainult kaks asja ja et need mõlemad toodi forti.

„Võimatu, võimatu. Need indiaanlased on vargad. Mis ma nüüd teen? Mul ei ole seepi ja ma ei saa ennast pesta." Polnud õige aeg selgitada Vasconcelose pesemisvõimalusi. Juhatasin ta meie päevasele einele.

Külaline sõi riisi ja ube äärmise vastumeelsusega, ja paar päeva hiljem nägin, kuidas ta ühele avetile andis õngekonkse väikese kala eest, mille too oli püüdnud. Pioni keetis kala ära ja see serveeriti talle lõunaooteks. „Toidu-

vahelduse puudumine ei mõju mulle hästi — seepärast hankisin selle. Teile aga — näete, mis ma kaasa tõin. Apelsini, mille mahla võite vette pigistada."

Sel päeval olime lõunaootel ainult kuuekesi — viis töölist ja mina; meestele, kes harva mõnusid nautisid ja alaliselt töötasid, oli see erakordne auasi. Kõik olid heldinud ja igaüks pigistas enesele apelsinimahla peekri põhja.

Esimesel õhtul seadis väike mees oma rippaseme minu oma kõrvale, ja peagi pani kõiki jahmatama teravate vilede ning ärevate häälte kakofoonia, mis kujutas tema igapäevast norskamisviisi. Sõlmisin oma aseme lahti, tõmbasin selle nelikümmend jardi eemale kahe puu vahele üles ja aoajal ärgates leidsin enda kõrval istumas indiaanlase.

„Mispärast Adriano nüüd metsas magab?"

„Mulle meeldivad taevatähed," ütlesin ma, „ja magamiskott on mul väga soe."

Indiaanlase näole sigines naeratus ja ta tõstis sõrme. „Kuula!" Neljakümne jardi tagant, mis eraldas meid onnist, kajas nõiduslik hääl, mis oli uudne džunglile ja vist kogu inimkonnale ning trillerdas otsekui astmahaige laulurästas.

Pärastlõunal aga kinnitasin oma aseme onni päikesevarju. Kuid peagi tonksas külalise kondine sõrm mulle ristluudesse.

„Ajame juttu! Mis teie sest maailma olukorrast arvate?"

Vastasin, et ma tõesti ei tea, sest fordis polnud ei raadiot ega ajalehti.

„Mis te arvate, kas läheb paremaks või hullemaks?"

Kostsin, et enamik inimesi näib arvavat, nagu läheks halvemaks. Seda nähtavasti oligi mult oodatud, sest see väike mees ladus kohe oma teooria lagedale. Tähtis psühhiaater* Riost, oli ta pärast aastaid kestnud uuringuid jõudnud järeldusele, et kõikide õnnetuste ja hädade toojateks maailma on vaimselt tasakaalutud inimesed. Mind paluti jälgima Hitlerit, Mussolinit, Napoleoni, Richelieu'd ja Caesarit. Kui ta suudaks kõigi tasakaalutute inimeste tasakaalustamiseks küllaldaselt psühhiaatreid ette valmistada, oleks maa peal paradiis.

---

* Kuivõrd need jutuajamised haaravad tõsist probleemi, pole aus esitada küsimuse teist külge „väikese mehe" seisukohast. Paraku oli ta niisugune, nagu teda kirjeldatud. Et külaline oli kvalifitseeritud psühhiaater, seda teame siiski üksnes tema enda kinnitusest.

„Ja kas te teate, miks ma siia tulin?"

„Milleks?"

„Tulin oma teooriale õigustust saama."

Olin väga huvitatud. Ütlesin, et kui ta uurib kurja inimestes, peaks ta kuulma midagi Claudio versioonist, et indiaanlaste arusaamine heast ja halvast on nende eneste suhtes egoistlik ning ettekujutus halvast teistes inimestes ainult negatiivne. Nemad ei mõista seda head, millena meie halastust tunneme. See tähendab, indiaanlane teab, et ta talitab halvasti, kui jätab oma naise nälgima, sest nii rikub ta sugukondlikku kommet; kui aga pärismaalane näeb suremas võõrast, kelle vastu tal mingisugust kohustust pole, läheb ta tihti temast ilma mõtlemata mööda.

Vaieldes oli see külaline nagu võitlev tiiger.

„Võimatu. Võimatu. Võimatu!" võnkusid asemenöörid ta häälele kaasa. „Kui on olemas halb, siis peab olema ka hea. Kui on olemas valge, peab olema ka must. Loogiline, kas pole? Mis te selle kohta ütlete?"

„Aga indiaanlaste mõtteviisis pole midagi loogilist nagu meie omas. Tema mõttejooned on niivõrd erinevad meie omadest, et kõik paratamatud loogikareeglid näivad olevat veidrad. Ainus asi, mida inimesed teha võivad, on vaadata, mis on olemas, ja siis proovida mõista, mispärast see nii on. Ei eksisteeri mingisuguseid „peab olema'id" või „peaks olema'id"."

Tiiger oli ülepeakaela asja juurde asunud.

„Must on valge ja valge must. Kas pole nii? On ju nii, eks? Valge. Must. Must. Valge. Olete ülikoolis käinud ja siiski ei tea seda?"

Läksin Claudiolt seletust saama. Teadsin, mille üle ta kurtis, — et suured antropoloogid aeg-ajalt Vasconceloses käivad: „Nad tulevad oma klapplaua ja rohelise puldantaburetiga ning nende assistent seab indiaanlased sappa. „Kuidas kutsuvad indiaanlased maniokki?" alustavad nad. „Nii ja nii," vastab indiaanlane. „Nii ja nii," kannab antropoloog valgele, ruutudega kaardile. „Kes koristab manioki väljalt?" — „Naine," vastab mees. „Naine," kirjutab antropoloog siniste joontega kaardile. Aga kas enamik nendest küsib, mispärast koristab maniokki naine, kas moodsad mõjutused toovad siia muudatusi ja mis tagajärgi võib sellel indiaanlaste elus olla? Ei küsi. Need on targad, hea haridusega inimesed, kes võiksid neid abistada, aga kõik, mis nad teevad, on see, et istuvad klapp-

toolil ja kirjutavad üles, kuidas kamajurad maniokki nimetavad."

Arvasin, et teadust võiks huvitada väikese mehe kujutlusvõimelisem lähenemine.

9. PEATÜKK

TAMUAN

Ajamõiste džunglis puudub.

Mida enam kulus nädalaid Capitao Vasconceloses, seda enam unusid kalendrikuud ja ööpäev lakkas olemast üks kolmesaja kuuekümne viiendik osa aastast. Olid vaid omaette pimedad ja valged perioodid ilma mingi kindla omavahelise seose ja tähenduseta. „Siis kui päike oli taeva keskpaigas viimase sureva kuu ajal," ütlevad indiaanlased, kui mõtlevad üht teatavat hetke minevikust. Oli raske nende mõtlemisviisist kõrgemal püsida.

Pikemaid ajavahemikke, kui enam ei piisa ühe käe sõrmedest kuude lugemiseks, mõõdavad Xingu suguharu mehed vastavalt inimelu arengufaasidele. „Päevast, mil naine tundis last oma kõhus, kuni päevani, kus pisike esimest korda karjus," on tavaline ütlemine. „Kui mu poeg oli nii pikk ja kui ta oli nii pikk," on teine säärane mõõt. Seepärast pole midagi imestada, et minagi hakkasin oma ooteaega mõõtma indiaanlaste viisil lapse sirgumise järgi.

Tamuan oli trumai indiaanlane, ja ehkki keegi seda täpselt ei teadnud, oli ta tõenäoliselt üheteistkümne aastane. Isa oli tal surnud ja ema sugulased tema eest enam ei hoolitsenud. Orlando oli võtnud poisi oma onni ja palunud seal elunevaid teisi indiaanlasi lapsel silma peal hoida. Teised olid noorukesed mehed tšukahamae ja kajabi suguharust, keda Orlando oli põhjapiirkondadest Vasconcelosesse toonud.

„Tamuan on minu vend," ütles kajabi Pioni mulle, kui ma Vasconcelosesse saabusin ja märkasin, et kaks tšukahamae indiaanlast lapsele laulsid ning too kiitis, et nemad on kõige paremad lauljad Xingus. Pioni õpetas poissi palli lööma, ja kui mina sukeldusin kala püüdma, jäi Tamuan abitult itsitades kanuusse istuma. Seletasin poisile, et

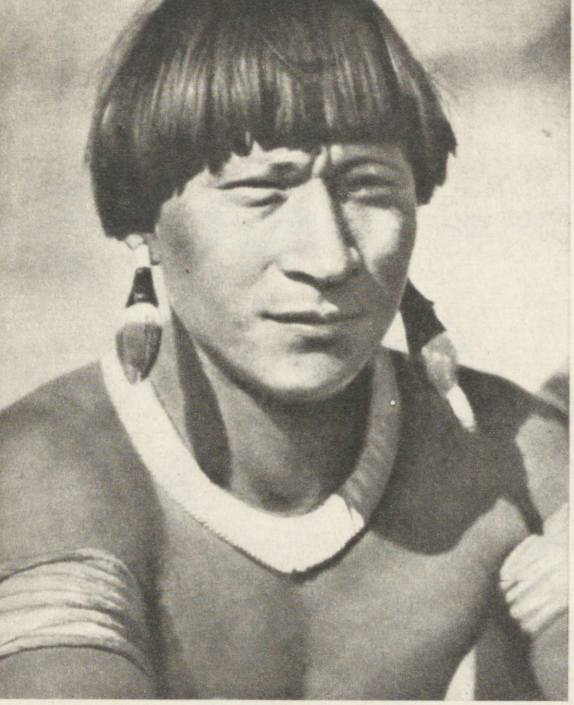

Roraima mägi: Conan Doyle'i «Ununenud maailm».

Amasoonase jõgikonna põhjapoolsel veelahkmel.
Stanley Jeeves, veidi enne õnnetust, filmimas.

Orlando Villas Boas avetī naise ja šerẹnte lapsega.

Mortes, Surmajõgi, kurikuulus tsivilisatsioonipiir.

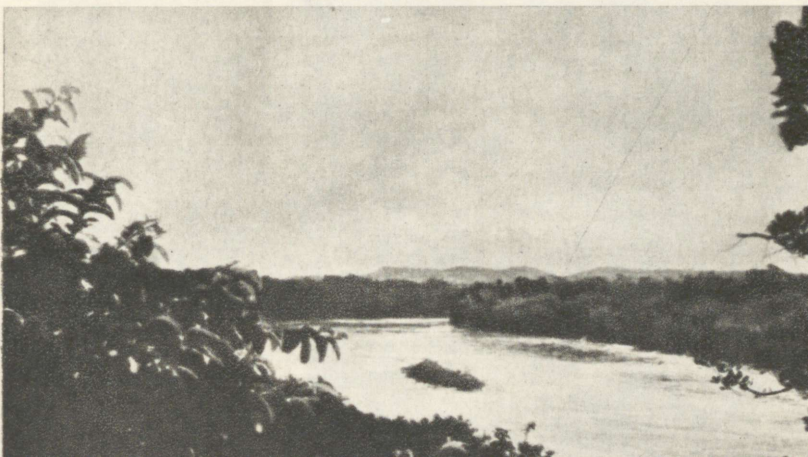

Bebcuche tuulamas.

Bebcuche riisi tampimas.

Noor kalapalo sõdalane.

Inkade kadunud linn Machu Pichu, avastatud 1911. Kas sellesarnast linna lootis Fawcett Xingus eest leida?

«Seitse linna»: porsunud kaljuladestik, mis Fawcetti nähtavasti eksiarvamusele viis, et kadunud Atlantise tsivilisatsioon peitub Xingu ümbruse džunglis.

Kamajura küla. Vasakul ~~meeste varjualune~~ ja ~~pink~~; keskele palkide alla on maetud surnud pealik.

Kamajura indiaanlased liaanimürki timbood välja rapsimas ja vette pillutamas; küljetsi tõkkega seisab puukoorest kanuu lõksust väljahüppava kala kogumiseks.

Kamajura suguharu traditsiooniline tants urua

Mitte just traditsiooniline muusika bororoo hõimu viljelusel, kes on hüljanud enamiku muistseid tavandeid.

Kamajura sõdalased ilustavad end mängude eel.

Urukuu seemned, millest indiaanlased saavad punast värvi ihu võõpamiseks.

Koidik Ipavu järvel, kamajura suguharu viimasel redupaigal.

Kaks kamajura poissi maniokki tampimas.

Peietants Capitao Vasconceloses.

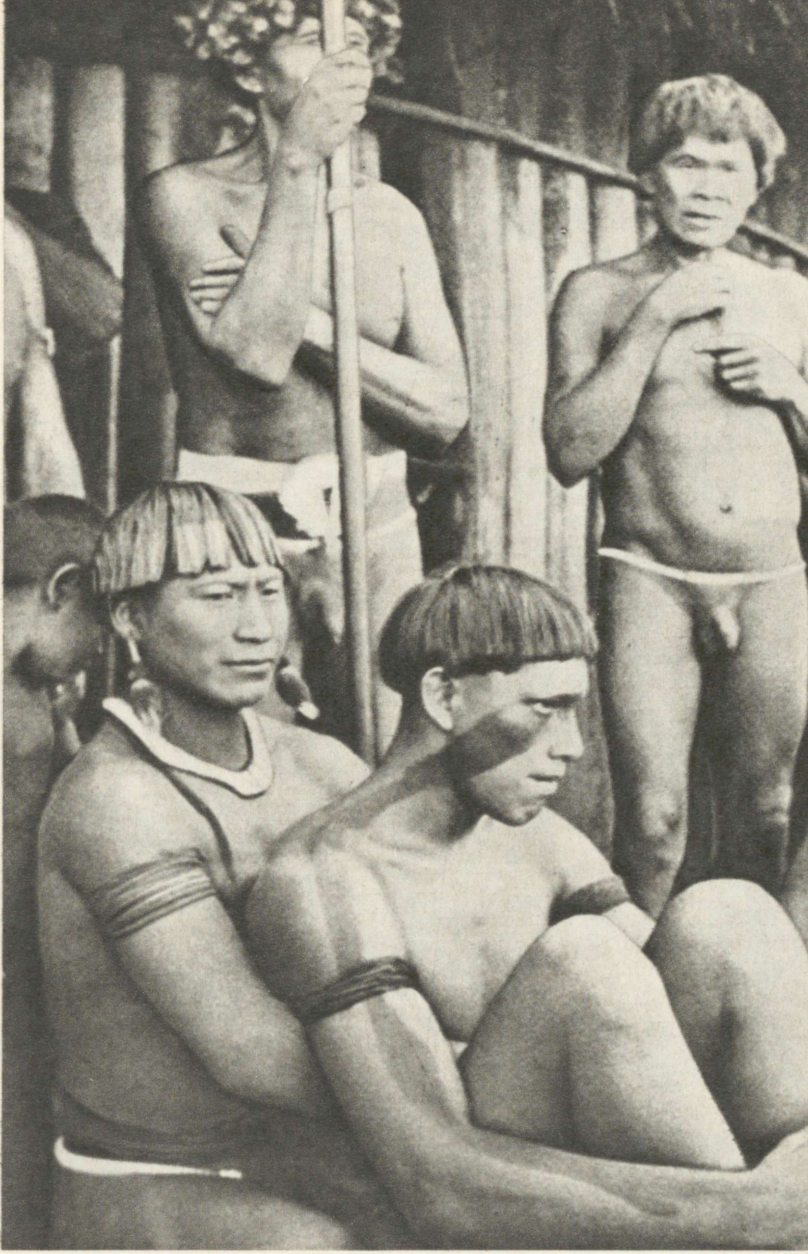

Trumai poiss pühendamise ajal «ristiisa» põlvede vahel istumas.

Poiss tsimboo, pühendusmürgi joomisel, milline jook sageli täieliku halvatuse põhjustab.

Žurunad sõudsid tasahilju õhe ja tapsid kaks seringeirot. Kuidas see toimus, näitasid nad meile mõni nädal hiljem.

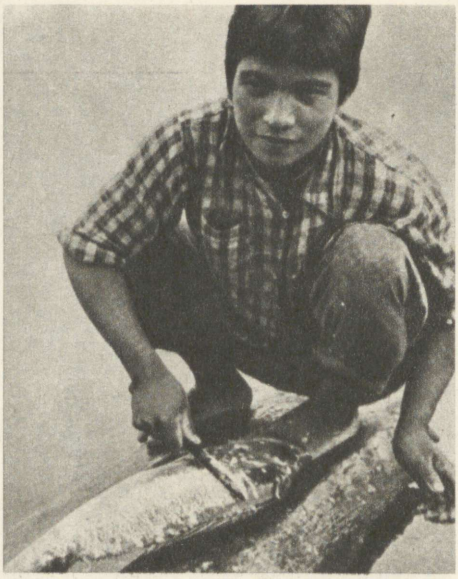

Siriri, üks neid žuruna sõdalasi, kes seringeirosid tapsid.

Seringeiro, kes öösel mööda aerutas. Esiplaanil Jorge teda küsitlemas.

Tüüpilised seringeirod metsapiiril varustuse veol.

Metsbanaanilehtedest baaslaagrit ehitamas.

Tšukahamae onn koosneb ükspäinis mõnest putkjale raag-toestikule asetatud banaanilehest.

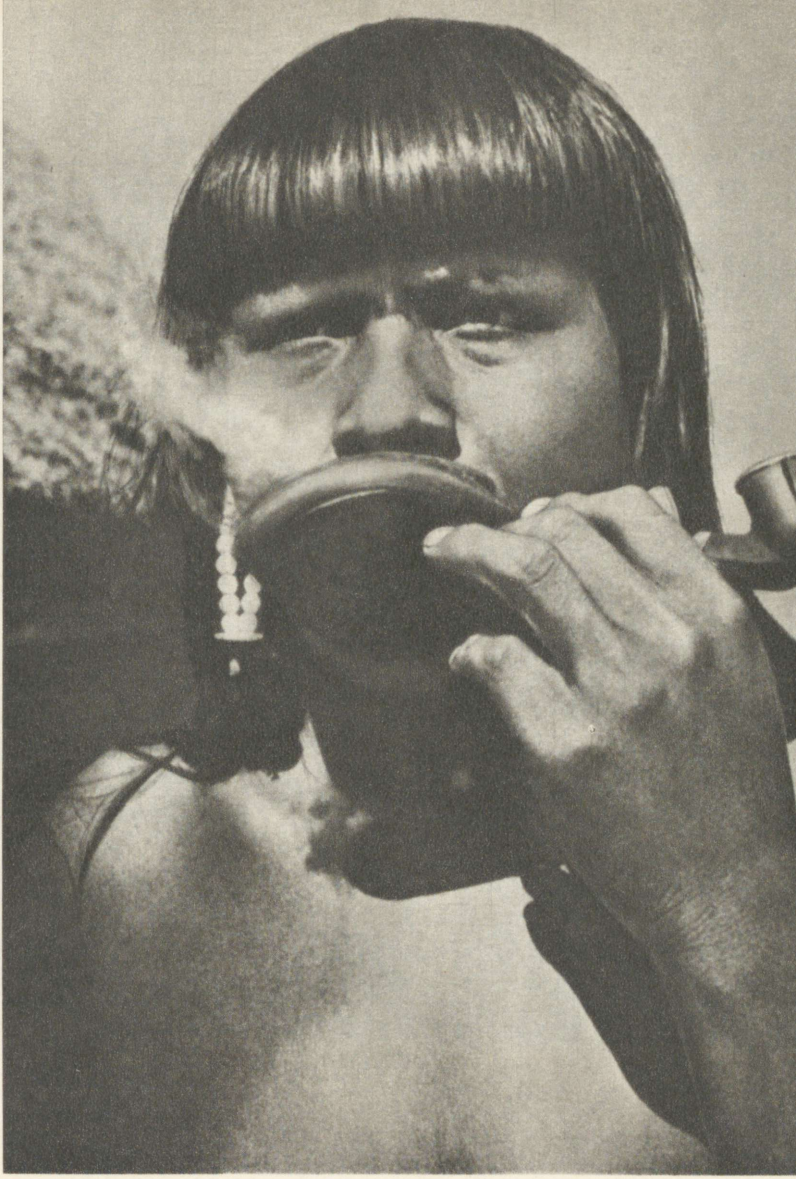

Tšukahamae Rauni valgete piibuga. Huuleketas on tal neli tolli lai.

Toit ja riided tõmbavad šavante tüdrukut tsivilisatsiooni eelpostile ligi.

Misjonikodu indiaanlane metsas pähkleid prõksutamas. Loomult kolija, pöördub ta tihti mitmeks kuuks oma endise eluviisi juurde tagasi.

mõned kalad on väledad nagu hirved ja silkavad kohe minema, kui ma vette laskun, teised jälle nii laisad, et laskuvad peiduurkaisse ootama, kuni ma mööda ujun. „Adriano tahab püüda laiska kala," kisas Tamuan, „aga on ise laisem kui kala." Seda pidas ta lõpmata naljakaks ja muudkui vähkres kanuu põhjal. Näis olevat tegemist sedasorti heatujulise orvust poisipõnniga, keda võib kohata maailma kõigis põgenikelaagreis.

Kord juulis laadis üks major, parašütistide komandör, oma rühma lennukile ja asus teele mehi Brasiilia kõige raskemini ligipääsetavasse piirkonda alla läkitama. Lennuk ilmus džungli kohale ja Vasconcelose taevasse jäi 30 meest suurte kuplite all ripnema. Indiaanlased jäid flegmaatiliselt liikumatuks. Nagu lapsed tervitavad klouni, nii võtavad punanahad vastu tsiviliseeritud inimest. Karaiibalt võib kõike oodata. Pärismaalased kogusid oma nooled, vibud ja peaehted kokku, et neid pükste ja saabaste vastu vahetada.

Üksnes väike Tamuan oli äärmiselt vaimustatud. Taevast hoovas erakordsust ja võlu, mida indiaanlased veel iial polnud näinud. Poiss laenas mult ninaräti, Claudiol õnnestus leida pisut niiti. Me kõik oleme nikerdanud puutükikestest seersante ja kapraleid ning isegi lennukeid, mis õhkupaisatuina langevarjureid alla saadavad.

„Langevari, langevari!" karjus Tamuan rinnakul seistes ja riidetükki vee poole pildudes. „Major kukub vette," itsitas ta. „Hurraa, karaiiba saab läbimärjaks!" Siis jälle ronis ta kümne jala kõrgusele platvormile, kuhu Orlando oli asetanud „Dakota" bensiinipaagist kohendatud veetsisterni, ja hüppas alla, käte vahel fordi ainuke laudlina.

„Tamuanist kasvab brasiillane," tähendas üks sõdur enne lahkumist. See oli ebatavaline ja erilise tähendusega märkus.

Capitao Vasconceloses peab tsiviliseeritud inimene harjuma selle mõttega, et teda ümbritsevad suguharud on välja suremas. Tundeerutus või arutu tegutsemine võib ainult kahju tuua ja peagi jääb valge inimene tragöödia abituks, kuid paratamatult proosalise hoiakuga pealtvaatajaks. Mõte libises väikesele poisile, kes suve läbi meie onnis mängis. Tundus julm, et tema tulevik näis nii sünge olevat. Tabasin end omaette arutlemas, kas sõduril võis olla õigus ja kas vähemalt Tamuani suhtes probleem laheneb ning indiaanlasest saab brasiillane.

Mõni päev hiljem istusin tahutud pingil onni läänepoolses osas. Päike läikis vastu ühelt kolmest ajakirjast, mille olin Riost kaasa toonud, põrandal vihises rabadikult puhuv tuul. Tamuan tuli ja istus mu kõrvale. Kõik teadsid juba, et lugemise ajal olin ma alati pärismaalaste nokkida. Sigudik ärritas koeri, indiaanlased aga mind.

„See on vesi," ütles poiss, keeras lehekülge ja näitas ühele reklaampildile. (Inimesi ja asju tunnevad indiaanlased pildil tavaliselt ära, maastiku, vee ning taeva vahel ei suuda nad tihti mingit erinevust leida.)

„Ja see on suur kanuu," tähendasin mina, osutades reisilaevale, mida Ühise Rahaga Õnne Kindlustav Kompanii pidas sümboolseks julgeoleku tippsaavutuseks.

Tamuan uuris pilti põhjalikult. „See on suur kanuu," ütles ta. „Suurem kui see maja."

„Sellel kanuul on sees majad, kus magada, ja kauplused ja restoranid ja kirikud."

„See võiks olla Aragarças," ütles Tamuan, kes oli koos Orlandoga lennukil mainitud asulas käinud.

„Võiks küll."

„Kas see kanuu läheb kala püüdma?" küsis Tamuan.

Lehitsesin ajakirja ja leidsin õnnekombel pildi, mis kujutas jõulupühi Inglismaal. Maastik oli lumega kaetud.

„Praegu sõidab kanuu minu koju," seletasin ma. „Seal on nii külm, et vihm ja vesi muutuvad kõvaks." Tamuani ajas see naerma, et ma oma kodumaale niisugust nõiaväge omistasin. „Kui see jõgi siin oleks Inglismaal," ütlesin, „siis saaksid sina temast üle käia."

„Kas nii nagu sina, kui sa lestadega ujusid?"

„Oh ei. Võiksid kõndida nagu kord ja kohus, näe — niiviisi." Sammusin üle ruumi.

Aga enne veel, kui Tamuan jõudis oma umbusku ilmutada, hakkas fordis kodu leidnud lind žaku onnis ringiratast jooksma, sibades oma väikeste jalgadega liivas ja hoides kurvidel tasakaalu laiali aetud tiibadega. See tiirutamine kestis ligi viis minutit.

„Miks žaku nii teeb?" imestasin.

Tamuan kihistas naerda. „Tema jookseb sellepärast, et indiaanlased tulevad."

Jäin hetkeks mõtlema. „Kust nad tulevad?"

„Mina ei tea. Võib-olla mööda jõge alla. Ainult žaku teab."

„Kuidas tema teab?"

„Ta kuuleb neid. Kui žaku meil kodus tiirutab, siis läheme välja küla servale indiaanlasi ootama."

Avaldasin ses suhtes kahtlust, kuid tunni aja pärast olidki indiaanlased kohal. Tegemist oli peaaegu terve trumai hõimuga ja mul tuli öeldud sõnad tagasi võtta. Nad pidid jääma nädalaks Vasconcelose külje alla džunglisse selgeks asitõendiks inglasest kahvanäo võhikluse kohta.

„Lähme ja veedame aega koos trumaidega," arvas tšukahamae Rauni ja meie Tamuaniga läksimegi, võtsime tule ääres istet, et tolle hõimu laule kuulata. Laulud olid rahulikud nagu benediktlaste lihtsad viisid, ent pisut monotoonsemad.

Aga iga kord, kui me forti tagasi läksime, tuli Tamuan koos meiega. „Kas sa trumaisid ei armasta?" küsisin. „Mina armastan neid ainult natukene," kõlas vastus. „Mina armastan kõige rohkem Raunit ja Pionit ja Claudiot, kes on minu isa."

Kaks nädalat hiljem märkasin teatud elevust indiaanlaste seas ja nägin avetisid väikestes salkades kõnelemas trumaide ja kamajuradega, kes samal hommikul forti olid jõudnud. Pioni rääkis mulle ära, et „nemad hakkavad tegema kõrvarõngaid Tamuanile ja kahele teisele trumai poisile". Niipalju kui mina teadsin, polnud trumaidel initsiatsioonitseremooniat — seda polnud nende kultuur veel omaks võtnud —, ning ma aimasin, et kamajura „druiid" organiseeris selle poiste jaoks.

„Mispärast sa ennast pühitseda lased?" küsisin Tamuanilt.

„Trumaid ütlevad, et see on ilus," vastas ta. „Ma tahan tuukani-kõrvarõngaid saada."

Samal ööl algas tants.

Tõsise rituaalse laulu ajal suundusin haiglaonni poole, aga enne kui silmad pimedusega harjusid, haaras Caluana isa mu käsivarrest. Leidsin end tantsimas koos teistega. Kaks sammu ettepoole, kaks tagasi. Kaks sammu ettepoole, kaks tagasi. Kaks rida inimesi monotoonse, kaebliku laulu saatel vastakuti edasi-tagasi liikumas, üha edasi-tagasi. Kõiki kolme poissi hoiti tugevasti kahe mehe vahel kinni.

Naised seisid poolringis üksteise käevangus ühel pool, kõlgutasid paremat jalga ette ja taha, aeg-ajalt luust ja lihast läbitungivalt halades. Häälte sügavus mõjus peaaegu uskumatuna. See oli kõige ürgsem, mis ma Xingus

olen näinud ja kuulnud, ning see ajas lausa judisema. Paistis, nagu oleks indiaani naissugu ürgses seksuaalses kihus tervitanud uue sõdalase sündi, kes jätkab emaüsa müsteeriumi ja sel kombel ka sugukonna elu. Nende hääletoon vajus järjest madalamale. Mu kõrvus kajas laul, suits mattis hinge, tolm silmi. Tajusin, kuidas maapind trampimisest vappus, nägin imelist, hüplevat valgusloitu kord rooseintel, siis jälle rippmattidel. Peagi aga ei märganud ma enam midagi. Oli ainult laul ja naiste sügav hala.

Alles siis, kui keegi fordis elunevaist indiaanlastest mind õlast raputas, taipasin, et olin tantsinud juba paar tundi. Olin söönud nende toitu ja maitsnud jooki, kuid šingud — niipalju kui tean — alkoholi ega uimastusvahendeid ei tarvitanud. Ma ei näinud, et keegi oleks loopinud tulle mingeid mürktaimi, — ometi olin kogu selle aja ihu ja hingega andunud laulu, tantsu ja tule rütmilisele hüpnoosile.

Pärast seda jäin magama, aga indiaanlased tantsisid hommikuni, pidades vaheaegu, et pühitsetavail kõrvu hõõruda. Siis kui päike seisis ühe sõdalase ülessirutatud käe sõrmeotste kõrgusel, seoti poistele vööle valged puuvillased vööd ja kõik tantsisid hanereas Orlando onni juurde. Siin võeti vööd jälle ära, poisid kükitasid maniokkroguskitele ning lasksid endal juuksed kääridega ära piirata. Plekk-kausist valati neile vett selga.

Tantsijad eemaldusid taas, igal poisil saatja mehe käed õlul. Alustati uut laulu ja juba kükitasid poisid „vaderite" põlvede vahel. Jätkati laulu ja poistele pisteti bambuspulgad hammaste vahele. Must värv läikis triipudena nende näol ja kätel.

Punast sulgehet kandva kamajura „druiidi" märguande peale paiskus hulk mehi poistele otsa, tõusis sadu väänlevaid käsi. Läbi tolmupilve kandus liivani päikese kõrvetav kuumus. Tamuan oli kadunud jäsemete tulva. Polnud ühtki häält kuulda. Kui möll lõppes, nägin taas kolme väikest poissi, kõigil bambustikk kõrvalestast läbi pistetud, puremispulk piina leevendamiseks hammaste vahel; verd kõrvust ei voolanud — see oli öösel sooritatud hõõrumise tulemus.

Tamuani enam polnud. Nüüd oli ta Aruyawe — see oli vanaisa nimi, kelle hing oli asunud lapse kehasse.

Rääkisin tol õhtul Claudiole lootust andvast kombelaa-

dist, vaenu vähendavast nähtusest, kuidas trumai poisid olid kamajura druiidi juhtimisel vagusalt aveti jalge vahel istunud ja karaiiba käärid ning kausid indiaani rituaali lülitunud. Tõeline huvi kiskus mind siiski vaatama, mis Orlando onnis elanud väikesest poisist oli saanud. Enam poiss meil ei maganud.

Kolm päeva polnud Tamuanist midagi kuulda ja ma läksin sinna, kus trumai hõim džunglis enesele okstest ja tekkidest peavarju oli teinud. Seal väikese lõkke ääres istuski Tamuan, kes nüüd oli Aruyawe, koos teise, nüüd Caluenega, oma rippasemel päikese eest varjus. Teoreetiliselt oleksid nad nagu teised indiaani poisid pidanud konutama onnis terve aasta ilma päevavalguseta, istuma rooseina ja teki vahel nuumtoidul; oma üürikese Vasconceloses viibimise lõpul tundsin vaevalt ära lapsi, keda tulles olin tähele pannud. Indiaanlase tume, raudjas ihunahk mandub jaapanlase kahvatukollaseks; aasta lõpul aga ilmuvad poisid välja hõimule üllatuseks. „Kes on see ilus noormees nii priske ja nii puhta ihuga?" ütlevad indiaanlased imestusega.

Sel hommikul polnud see aga Aruyawe, kes mu tähelepanu köitis, vaid kaks imelikku puutükki poisi käes. Küsisin temalt, mis need on.

„Jook," kõlas vastus. Ta loputas ühe pudelkõrvitsa tühjaks ja pesi käsi. Kraapinud maasse lohu, et pudelkõrvits ümber ei läheks, kallas ta sellesse vett. Kolkinud puutükke tugeva malgaga, kuni need säsiseks ja kiuliseks muutusid, kallas ta säsile vett peale. Jook lõi kihisema, ja kui ta säsi kausis uhtus, lõi vedelik vahule nagu „Tide'i" reklaamkuulutusel.

„Kuidas seda kutsutakse?"

„Tsimboo."

„Kas sa mõtled timbood, millega kala mürgitatakse?"

„Ei. Natuke timbood. Tsimboo."

„Milleks sul on vaja seda juua?"

„See teeb mind priskeks ja tugevaks."

„Kas jood seda iga päev?"

„Ei, ainult nüüd, aga kui ma lähen trumaide juurde, siis joon muud."

„Millal see kõik lõpeb?"

„Kui minust saab mees, kolme kuu pärast. Siis võtan puud välja," näitas poiss bambustikkudele kõrvalestades, „ja panen tuukanid asemele." Leppisime kokku, et mina,

mu „suurtükk" ning trumai läheme kunagi edaspidi tuukanijahile.

Mõne hetke pärast tõstis Aruyawe kõrvitspudeli ja jõi selle pooltühjaks. Mina maitsesin pisut — ettevaatlikult — ja leidsin, et vedelik oli maitselt mage ja imal. Vahepeal võttis poiss puhta sule, kaksas sellest suurema osa ära ja kõditas alles jäänud teravikuga oma kurgulage. Kaks pinti tsimbood purskas välja nagu kraanist.

„Oleksin väga haige," seletas ta, „kui see kõhtu jääks." (Teine poiss oli hiljuti täieliku halvatuse saanud.)

Mõni nädal ei näinud ma Aruyawet üldse. Ta langevari ei lennanud enam fordi ümber; hüppeplatvormi küljest oli redel ära võetud; keegi ei palunud kaht tšukahamaed laulda ega öelnud neile, et nad on parimad lauljad Xingus. Ühel öösel aga kuulsin puude vahelt vilet ja seal ta oli jälle. Ta palus, et ma tooksin talle riisi fordi köögist: tema ise ei tohtinud sinna minna.

„Miks sa enam forti ei tohi tulla?"

„Mina ei tea."

„Kus sa kogu selle aja oled olnud?"

Ta ütles mulle, et oli olnud kala mürgitamas Culuene jõel. Rääkides seisis poiss väärikalt täies pikkuses ega itsitanud enam.

„Mis su langevarjust sai, Aruyawe?"

„Andsin selle ära — ühele lapsele."

Siis küsis ta, kas ma pean oma lubadust ja lähen koos temaga tuukanijahile. Homme? Ah nii! Siis kui kukepoeg teeb esimese kukeleegu.

Tuligi nii välja, et koidu ajal olime sügavas džunglis, Culuene lähedal, kus ahvikari okstelt okstele kareldes meist mööda tõttas. Aruyawe lipsas neile oma 22-lisega järele — ma polnud teda veel kunagi püssiga kujutlenud, nüüd aga ei tundunudki see imelik —, ma ise pöördusin teisale saaki varitsema. Lajatas viis lasku, ja kui ma pärast isakalkuni tabamist oma saagiga paukude suunas liikusin, leidsin Aruyawe nukralt mahalangenud tüvel istumas. Poiss oli tabanud ahvi kõrge puu otsas viie kuuliga, kuid mitte surmavalt. Nüüd võis loom kogu päevaks puu otsa jäädagi.

Pärastlõunal süvenes noormehe meeleheide veelgi. Kogu päeva ei silmanud me enam midagi, siis aga tabas Aruyawe kõrv ühe žakuvimi kutsehäälitsuse; me jõudsime otse selle puu alla, kus lind istus, ma vajutasin pääs-

tikule ja... tulistasin mööda. Püss oli mu enda 12-liiniline ja märgi kaugus 20 jardi. Aruyawe oli lausa põlastus ise.

Tagasiteel, kui me rabadiku kuumusest läbi rühkisime, mis meid kui metsatulekahju kõrvetas ja nilpas, kõndis Aruyawe mu selja taga. Kuulsin, kuidas ta kõht korises.

„Mul on kõht tühi," ütles ta.

„See on hea," vastasin löögivalmilt. „Seda paremini maitseb sulle su kala."

„Mina ei taha enam kala. Mu naine, kes mulle süüa keedab, mossitab." Pärast lühikest pausi torises poiss mulle peaaegu kuklasse: „Sa ei tapnud mulle žakut."

„Ja sina ei saanud ahvile pihta."

„Ma sain ahvile pihta," vastas poiss, „aga ta jooksis ära."

„Siis sain minagi žakule pihta ja tema jooksis ära."

Jõudsime vaikides Capitao Vasconcelosesse ja järgmisel hommikul läks Aruyawe trumai külasse. Pärast seda ei näinud ma enam seda väikest poissi, kellest „hakkas kasvama brasiillane".

Üks Vasconcelose periood oli lõppenud.

10. PEATÜKK

AUGUSTI LÕPP

Augusti lõpus maandus „Dakota" meie lennurajale, ja kuna meeskonnal oli mõni päev vaba aega, palusid võõrad luba veeta nädalalõpp Vasconceloses. Claudio oli päri ja külalised kolisid sisse. Kiikasemed rulliti lahti, paunadkohvrid toodi lennukilt ära ja meie tavaliselt vaikne onn hakkas täituma eredamate värvidega ning elavnes hoogsatest võõrastest häältest. Neil oli raadio ja pärast pikki kuid kuulsime jälle uusi viise. Külalistel oli kaasas kokk, eritoite, maiustusi, limonaadi, vermutit ning šokolaadi. Ühel neist oli kitarr ja teine tundus olevat elukutseline džässilaulja, sest ta tegi sügavaid kõhuhääli, pistis oma näolapi teistele nina alla ja naeratas kujuteldavaile kaameraile. Külalised käisid Tuatuaril kala püüdmas ja ujumas; kõrbenud kollasel maapinnal taoti jalgpalli, aeti lõbusat juttu, lagistati naerda. Kes oleks võinud arvata, et

Õhujõudude ohvitserid oskavad indiaanlaste tantsu matkida? Kes oleks võinud aimata, et nad oskavad vibu ja nooli käsitseda? Kuulutati välja pidupäev. Tantsumaania oli jõudnud otsaga Vasconcelosesse.

Esimene äramineja oli fordis kodustunud sinine aara; lind istus kõrge puu ladvas, ärritatud nagu piiskop, keda häiritakse kuskil Londoni klubis, kuni üks külastajaid ta maha kõmmutas. „Vaadake, kes mulle toru ette juhtus. Aara." Indiaanlased keerasid oma asemed kokku ja läksid mujale magama; Claudio tõmbus oma hospidalikuuri, ja teise päeva lõuna paiku täitsin ma kanistri poolest saadik bensiiniga ning kutsusin välja kaks aveti kütti, Acouete ja Caluana. Kui me paati vette lükkasime, jooksis ligi kajabi poiss Pioni. Tal käis pea ringi. Ka tema tahtis kaasa tulla.

Samal ööl peatusime Culuene jõe vasakul kaldal, kus trumai sõdalased kala püüavad ja kus neil on puude vahel katuseta magamispaik. Kaks painutatud oksa hoidsid vedrudena kanuud kaldas kinni. Leidlikust vigurist oli Caluana nii vaimustatud, et seisis ligi kümme minutit porises vees ja sumas kõrgeid laineid seadeldise tõhususe proovimiseks. Hämarikus püüdsime kalu ja küpsetasime neid aeglasel tulel. Siis sumasime mahedas kuuvalguses üle jõe kilpkonnamune otsima. Liivased leeted meie jalge all olid plingid ja kaetud peene mustriga, mille olid jätnud kilpkonnad veest välja ronides ning munele loivates. Leidsime nende pesad, tillukesed Aladini koopad tosina pärlendava munaga, mis hauduvad päikeses, kuni ühel ilusal päeval väikesed kilpkonnad välja kooruvad ja vee poole paterdavad.

Pioni ja Acouete hakkasid rock-n-rolli tantsima, matkides karaiiba liigutusi, naerust nõrkedes ja suurepärases liivas väherdes, mina aga mõtlesin suurtele, seale sarnanevatele loomadele — tapiiridele. Kõigist loomadest näivad nad kõige tuimemad olevat, ometi lasevad nad end veest ja kuupaistest ahvatleda ning riskivad küti ohvriks jääda, kui tulevad jõe kaldale mängima ja karglema. Mahedad tuuled puhuvad nõiduslikke lugusid Culuene liivaseist kaldaist, jutustavad tühjusest, tundmatuist, pöörastest ja kummalistest asjadest, millest idapoolsetes linnades keegi pole kuulnud. Aga nagu kogu džungli ilu, oli öö väga karm ja külm. Pöördusime magamispaika puude vahel, et kummarduda soojust õhkuva lõkke kohale.

Panin pisut maniokiteri noaterale ja kõrvetasin neid

leegis: nii saavad nad parema maitse. Indiaanlased lõid kolmekesi oma asemeil nurru.

Pioni ütles katseks sõna portugali keeles, mida teadsid kõik kolm, ja lisas siis kajabi vaste. Teised kuulasid ja ütlesid seepeale aveti vaste. Süsteem oli küllaltki kindel, kui nii ettevaatlikult edasi nihkuti, ometi läks kõik sassi, kui ühe linnu nime mainiti: Pioni kaldus kohe kõrvale ja hakkas võristama lugu, mida oli võimatu jälgida.

Sel linnul oli kunagi tegemist olnud jumalaga.

„Kas sa tead midagi kajabi jumalast, Pioni?"

„Natuke mäletan, Adriano. Vanaisa rääkis mulle, kui olin väga väike, nüüd aga teab ainult onu (Pioni vanemad olid mõlemad tapetud). Tema elab kaugel kajabi Cuiabás. Natuke ma mäletan. Oli kord jumal, kes tegi kõik asjad, aga ta oli inimene ja teised inimesed tapsid ta ära."

Pioni jutul kajabi jumalast võis olla mingi seos misjonäridega, keda tunti enne siia džunglisse põgenemist ja valgetega sõdima hakkamist.

„Miks nad ta tapsid, Pioni?"

„Ma ei tea, sest olin väga väike, kui vanaisa seda mulle rääkis. Pärast oli siin puu, väga suur puu, nii et palju mehi ei ulatanud panna käsi tema tüve ümber, ja need mehed hakkasid kirvestega raiuma. Ja kui oli juba palju väikest puud maas," — poiss võttis oksarao oma aseme alt ja ma tegin järelduse, et ta mõtles kirvega löödud laaste, — „tuli see jumal ja ütles meestele, et see puu hoidis taevast üleval. Mina ei tea, kas see nii on. Aga vanaisa rääkis. Siis ütles tema — jumal —, et kui nad raiuvad puu maha, siis kukub taevas alla ja tapab nad ära ja teda ka. Seepärast hakkasid mehed kartma; nad korjasid kõik väikesed puud üles ja panid need tagasi suurde puusse. Siis kui nad lasksid vee mööda . . ."

„Kas sa mõtled vihma?"

„Mina ei tea. Nii ütles vanaisa minule, kui ma olin väga väike. Siis kui nemad olid lasknud ühe vee mööda, sai puu jälle heaks, aga vanaisa ütles, et enam ei ole see tugev ja ragiseb. Võib-olla," lõpetas poiss, „võib-olla et ta kukub maha."

Pioni vajus mõttesse. Mina lamasin sellises asendis, et nägin läbi lehestiku üht taevatähte. Kas jätkame homme jahti või aitab ehk kaladest ja kilpkonnamunadest? Kas pöördume ülehomme tagasi või jääme siia pikemaks ajaks? Ees seisis ju terveid kuid rahuldust pakkuvat tegevust.

Ekspeditsiooni algusega viivitamine ei teinud enam muret. Minu esimesi erutatud nädalaid Vasconceloses näisid lahutavat nüüd terved inimkultuurid, mitte enam kuud.

Öösel arvas Pioni, kes oli küll seitsmeteistkümnene, ent džunglielaniku kohta erakordselt närviline, et üks panter luurab teda okstelt. Ta sosistas Acouetele, et see ulataks talle 24-liinilise, ja kihutas terve pidemetäie elaja pihta tühjaks. Üksnes lehed ja raod langesid alla. „On see Pioni alles laps," pomises Caluana oma asemel.

TEINE OSA

EKSPEDITSIOON SÜDAMAALE

11. PEATÜKK

EKSPEDITSIOON ASUB TEELE

Orlandot oodates tormasid kõik iga mootorimürina peale lennurajale, ja nii kestis see juba nädalaid. Indiaanlastel olid sülelapsedki kaasas, sest nad lootsid kingitusi saada. „Orlando toob nuge ja potte," hõiskasid nad taeva poole vahtides. Kiiruga ei läbenud töölised kõplaidki käest maha visata. „Orlando toob meile palka!" rõõmustasid nad puude vahel. Claudio ja mina järgnesime neile aegamisi, püüdes jätta muljet, et vähemalt meie ei viska esimese müra peale kõike nurka ega torma lennurajale. „Ekspeditsioon asub juba homme teele," arvasime omavahel.

Kui lennuk paigale jäi, oli tšukahamae Rauni alati see, kes esimesena ukse juurde jõudis. „Minul on kurvad mälestused oma emast ja vennast ja naisest, keda tahan võtta," oli õnnetu mees kord mulle rääkinud, ja ma teadsin, et ta ei pääse ilma Orlando kaitseta läbi žuruna suguharu maade oma külasse tagasi. Igal nädalal põrutas Rauni korra oma hiigelkämmaldega lennukiuksele, kuni meeskond seestpoolt raudriivi lahti tõmbas, ja jõllitas küsivalt õhulaeva sisemusse nagu karu salapärasesse paljutõotavasse tüveõõnde. Tema nägu oli meiegi meeleolu baromeetriks. Neli nädalat oli see alla vajunud nagu kella tinapomm ja nüüd, viiendal korral, astus äkkvihane mees piloodi juurde. „Miks sa ei too Orlandot?" nõudis ta. Sattunud ootamatult palgest palgesse veidra olendiga, kelle ebardatud huules puuliistak üles-alla lipendas, vastas piloot talle naljatoonil. Rauni urises ja tõstis püssi õtsekui malaka. Siis kargas indiaanlane piloodi selja taha ja tahtis püssipäraga valgele mehele kuklasse virutada.

Samas hüppas Claudio vahele ja kahmas püssist kinni. Ta oli õigeaegselt jaole jõudnud.

Ent kuuendal nädalal, kui kõik lootused olid juba kadu-

nud, ilmus „Dakota" uksele kummaline mees, juuksed kenasti lõigatud, seljas uus särk ja jalas põlvpüksid ning kingad; kuigi oli väga raske teda ära tunda, polnud kellelgi siiski vähimatki kahtlust tema isikus. Brasiilia jõuluvana oli kohale jõudnud. Orlando oli tagasi. Vali kisa ja hõiked kajasid üle lennuvälja.

Kümne minuti pärast möödusin Raunist, kes vankus laoonni poole, surudes kasti omaniku kombel vastu rinda. „Kausid," ütles ta, osutades kotiriidesse noaga tehtud lõikele. „Minu suguharule," täiendas ta valjul häälel ja tatsas peremehe kombel edasi.

Hiiglasuured 44-gallonilised bensiinivaadid veeresid kolinal mööda maad; Pioni kandis odavatüübilisi püsse ja puusal uut 22-liinist revolvrit nagu Texase šeriff. Üks teine indiaanlane tassis turjal moonakasti; kamajuradest vedas üks kotti, kust pudenes ube; Caluana oli — juurdunud kavalusega — haaranud riidekompsu, mis paistis raske, kuid oli tegelikult väga kerge. Kogu ekspeditsiooni varustus ja kõik suuremeelsed kingitused Xingu rahvale liikusid hanereas lennukilt lattu.

„Esimene paat," ütles Orlando, „peab kolme päeva pärast teele asuma." Ja varsti kaapis vana tööline Jose kaldal venesid, tõrvas paate ja naelutas vana margariinikasti küljest lõigatud plekiriba poordi külge. „Jose, kas paadid sõidu ajal lekkima ei hakka?" — „Ei hakka, Adriano, kastis oli väga hea margariin."

Kütust oli meil napivõitu ja Araguaia piirkonnast saabunud uus jõevaht mõõtis ülal lao juures aviobensiini ning gasoliini segu liitrise maapähkliõlinõuga. Vahti kutsuti Jose nooremaks. Onnis laotati maakaardid lauale lahti ja tehti neile pehme pliiatsiga igasuguseid märke.

Järgmisel päeval tõi lennuk ekspeditsioonile uut täiendust ja geoloog Franklin Gomez oli kaasa võtnud oma ühingu PROSPEC-i hiljutised õhuülesvõtted Xingu jõest. Neid uuriti luupide abil põhjalikult ning nii tekkis üldine elav mõtetevahetus.

Järk-järgult hakkas ekspeditsioon ilmet võtma ning tema isikulise koosseisu ja varustuse kohta koostati alljärgnev nimekiri:

Paadid

1 30-jalane kanuu.
2 20-jalast väikese süvisega tsiviliseeritud inimese paati.

3 4½ hj. Penta päramootorit.
1 2½ hj. päramootor.
1 1½ hj. „Seagull" päramootor.

Ekspeditsiooni liikmed

Orlando	Indiaani Protektsiooniameti esindaja.
Claudio	Kesk-Brasiilia Sihtfondi esindaja.
Franklin	PROSPEC-i geoloog ning valitsuse volinik.
Sergio	Orlando vana ekspeditsioonikaaslane.
Dilton	sama.
Clementi	kogenud kütt Claudio sihtrajalt Cururust.
Raimundo	seesama.
Jose	jõevaht.
Jorge	mehaanik.
Pioni	kajabi.
Cerilo	sama.
Batacu	kamajura.
Rauni	tšukahamae.
Bebcuche	sama.
Adriano	inglees.

Tuleb täienduseks

Žuruna külast üks kanuu ja kaks sõdalast kärestikesse lootsima
Tšukahamae külast kaks või kolm sõdalast.

Varustus

6 elussiga — kingiks tšukahamae ja žuruna suguharule.
Suured kastid nugade, kirveste, kuulide, pottide, õngenööride, õngede ja muuga — kingitusteks.
1 kast konserve.
Kotid riisi ja ubadega.
Sool, suhkur, õli.
Muud kraami ja üks raadiovastuvõtja.

Ettevalmistused olid lõpukorral, kui ärasõidupäeva eelhommikul saabus lennuk, mille piloot tõi sõnumi, et Leonardo Villas Boast, vendadest kolmandat, oli päev varem Surmajõel tulistatud. Ekspeditsioonile oli see esimeseks

traagiliseks juhtumiks. Claudio lendas ära, et vaadata, mis seal teha annab, ja Orlando jätkas pika kanuu lastimist, mis pidi toimetama bensiini ajutisse välilattu kolme päeva teekonna kaugusel pärijõge. Sealt pidi paat uue varustuse järele tagasi tulema. Ekspeditsiooni koosseisust pidid kolm meest minema sinna ja tagasi. Dilton de Motta, Orlando varajasema, Txikao ekspeditsiooni liige, määrati vanemaks ning tema pidi koos minuga kuni Orlando ja põhirühma kohale jõudmiseni jääma „Mustade puumade asupaigale" moonavalvesse.

Järgneval pärastlõunal tõi lennuk Claudio tagasi hea uudisega, et kuul oli tabanud ainult Leonardo kätt. Keegi džungliserva elanik oli tulnud Surmajõe äärde poodi ja joonud kašaakat, kohalikku alkohoolset suhkruroopuskarit, mis kolme penni eest võtab aru peast. Kahepennise annuse järel ajavad kašaaka joojad end tavaliselt üles ning hakkavad otsima oma vaenlasi; õnnetuseks oligi üks vihamees parajasti lävele ilmunud. Joodik külvas tulija kuulirahega üle. Viimane pääses küll terve nahaga, kuid mõni jard kõrval seisnud väike tüdruk sai surma ning ta ema raskesti haavata. Taibanud, mis ta oli teinud, tormas joodik edasi, et endale rahvamurrus teed teha. Siis hüppas ligi Leonardo, kes sai üldises saginas kuuli kätte. Joomar aga pääses siiski džunglisse.

Tapmised on Brasiilia sisemaal pahatihti esinevad nähtused; üks Vasconcelose viiest töölisest oli tapnud oma vihamehe ja teine mahalaskmise eest forti pakku tulnud. Seepärast ei tehtud loost pikemalt juttu. Mõne minuti pärast oli kõigile selge, et ekspeditsiooni algus ei lase end enam kaua oodata.

3. septembril kell 2.30 asus meie maksimaalselt koormatud kanuu Vasconcelose randumispaigast teele.

„Ujub," ütles jõevaht Jose kergendustundega. „Ujub," julgustasime teda kõik erineval toonil. Pardaservast veeni jäi ainult kuus tolli. Ronisime viiekesi kanuusse ja õõtsusime allavett, silmitsedes rahulikult kuldset rohelust ja kõiki Tuatuarilt kumavaid värve. Aeg-ajalt sattus kanuu põhi liivasele madalikule ning me kallutasime ja tõukasime pikka, sigarikujulist alust, kuni ta taas sügavamal ujuma hakkas.

Seal, kus Culuene ühineb Batovi ning Ronuro jõega, avastasime vabama veevälja, mis voolas salapäraselt kaunite, ootamatult avanevate vaadete labürindis laguunide

ja leedete vahel. See paik oli Morena, kus Mavutsinim lõi indiaanlase ja kust kärestike hoiatav kohin kaugele põhja poole kandus. See meenutas meile, et tuldud suunas oli enamik suguharusid rahustatud, aga eespool ainult kolm hõimu Orlandoga heal jalal — ülejäänud tapsid võõraid, niipea kui nägid.

Morenasse jõudes avastasime pika, krokodilli koonu sarnase poolsaare ja riputasime siin ekspeditsiooni esimesel õhtul oma asemed puude vahele üles. Läks pimedaks. Cerilo, kajabi sõdalane, kükitas kaldal.

„Tigedad indiaanlased," sosistas ta mornilt. Sellest erutatuina seirasid mitmed meist tema kõrval tontlikku valguskuma, mis vahetevahel teisel pool jõge vilkus. Kuma jäi puude varju ja oli väga nõrk.

„Suiade sõjasalk!" lisas Cerilo oma loomupärase süngusega. „Öösel hiilivad nad meile kallale." Mornile näole tardus kibe imestus läheneva tapatalgu puhul.

Jäime tükiks ajaks valvama.

„See on ju latern." Seda ütles Dilton de Motta. „Valgusel on punane helk ja see ei liigu kallast pidi. Käib tuulega ainult üles-alla. Suiadel pole valgetega iial tegu olnud, seepärast ei saa neil laternaid olla. Oled vana tobu, Cerilo. Need seal teisel pool on kindlasti Takumani kamajurad. Nad käivad siin kalal."

Cerilo ümahtas ja pomises, et kamajurad on niisama halvad kui suiad — nad tapsid palju inimesi tema külas, kui ta veel poisike oli. „Mina täna öösel ei maga," kuulutas ta pahuralt. „Seda ma tean. Mina ei maga." Ja samal ajal, kui me norskasime, lisas see kajabi indiaanlane puid tulle, nii et leegid valgustasid välu, ent rõhutasid ühtlasi ka ümber laiuva džungli pilkast salapära. Tema suguharu elas aladel, mis asusid eespool, ja hoidis enda käes sajandi rekordit sõjas tsiviliseeritute vastu, kuulus oma karmide ja julmade sõjameeste poolest; peale tema oli kodusõjas hävitatud hõimust säilinud veel ainult kolm meest. Vapralt astus ta koidu eel mu rippaseme juurde. „Adriano," torises ta, „mina ei maganud." Ta sügas tuharat ja näis nukralt ergas olevat.

Varsti lükkasime oma kanuu kaldast lahti, Cerilo asus tüürima ning samas paiskusime keset paksu udu kärestiku tormiliselt pulbitsevasse voogu. Sel hommikul olime õnnega koos, sest udu haihtus parajal ajal, et lasta meil vaadata tagasi sinna, kus kolm haru ühinesid ja Xingu jõe

moodustasid. Viibisime ainulaadses paigas meie planeedil, kus kõik see, mida inimene võib näha või oma liikuvaid jalgu ja kompivaid käsi abiks võttes tajuda, kuulus tolle võimsa valitseja — suure jõe müsteeriumi valdkonda. Tema madalik oli suurem kui Inglismaa, ja kõik kingud ning siinne maa olid ta vetevoogude sünnitatud. Iga päev, kui olin jahil, hulkusin ringi, kartmata eksida, sest iga kuivanud säng viis nireni, mis valgus kuhugi ojasse, see omakorda mõnesse harujõkke, mis lõpuks otsis üles kogu siinse looduse valitseja Xingu. Küttisin ikka tema majesteetlikel kallastel, sest loomad ei lähe kuivanud sisemaale ning elavad kaldadžungli viljadest ja lehtedest nagu indiaanlasedki, kes elavad jõe „kõrge metsa" all, kus rammus mullastik kasvatab maniokki, maapähklit, ananasse ning muid kultuure. Seda tohutut maa-ala ei nimetanud me Xingu jõe maaks, vaid ainult Xinguks, ja sõiduajal kirjeldasime paiku näiteks nii: „Peatuskoht kolmandal käärul pärast ühinemist pudelikujulise järvega." Niiviisi pidime isegi jutuajamisel jõe võitmatule jõule ning ülemvalitsusele lõivu maksma.

Nõnda möödusid päevad puutüvest õõnestatud kanuus, mida ajasid edasi päramootor ning Atlandi poole püüdlev vool. Kõik need laguunid, saared ja avarad veteväljad mõlemal pool mõjusid nii, et raske oli uskuda — me liigume jõel, mitte mõnel umbjärvel. Igal pool näis jõgi lõppevat salapärase, ähmase ja vangistava taimkattemüüriga. Iga poole tunni järel jõudsime kaldakääruni või kitsuseni mõne saare taga, et järjekordselt näha jõge edasi voolamas uue metsatupikuni. Ja meie sõidutee kujunes käänulisemaks kui jõgi ise. Kuiva ajaga oli vesi alanenud ja jätnud põiki jõkke tungivate, tohutute, miilipikkuste leetseljakute vahele kiire vooluga sängi. Pealtvoolu tüüris Cerilo neist leeteist nii kaugele kui suutis; jäämägede taoliselt ulatusid need vee all mõnikord isegi veerand miili ettepoole. Ent allavoolu võis neist mööduda kahe jala kauguselt, sest jõe voolust lõigatuna langes liivaluide vette püstloodis. Loovisime ühest kaldast teise, edasi ja tagasi, suundudes vahel lõunasse, kuigi teada olev kurss pidi olema nord; tihti rooliti sinna, kust paistis vastu madalik või ilmne tupik. Algaja roolimees pidi siin kindlasti segadusse sattuma.

Istusin paadis paljajalu, püksid põlvist kuni kederluudeni räbaldunud ja kortsus, kübar öisest magamisest

kägardunud. Kaaslased kinnitasid, et jõel on ohtusid niigi küllalt, pole tarvis neile veel minu tüürimehevõimeid lisada. Peatuspaikadel näis lind iga püssi otsa istuma jäävat, kala olevat kõikjal, kuhu õnged sisse visati, ja kilpkonnamune nii ohtralt, et poole tunniga oli korjatud viissada tükki, mis paadi ninas läiklesid. Cerilo oli bensiinivaadil kerra tõmbunud ja haudus mõtteid suiadest, kes pidid meid mõlemalt kaldalt varitsema. Jose pomises endamisi mootori juures ja Dilton jälgis binoklist loomi kaldal. Kord nägime neljateistkümmend sihvakat žabiruu kurge paarikaupa istumas. „Sedaliiki kured on alati paaris," seletas Jose, „ja emalinnud ei lase isaseid kunagi üksi ära minna." Kogukad kapivarid — vesirotisarnased, põrssast suuremad närijad — ronisid kaldale ning vahtisid meid, kuni silmist kadusime. Vahetevahel pistis mõni kilpkonn või hiigelsaarmas pea veest välja, et jultunult jõllitada tundmatuid sõitjaid nende paljutõotaval sõidul. „Mark Twain," arutlesin endamisi, „oli tark mees, et vabastas Huckleberry Finni tollest heategevast lesest ja laskis poissi parvetada mööda aeglast Mississipit kasimatuna, harimatuna ja rahulolevana, vabana kohustustest ja ligimestest. Oli Finn küll ilma armastuse rõõmudest, aga nautis laisklemise õndsust."

Kolmandal päeval kell üksteist nägime jõe kaldal kõrgeid palme. See oli Diauarum, mis tähendab indiaani keeles „Mustade puumade asupaik".

12. PEATÜKK

MUSTADE PUUMADE ASUPAIK

Kaldal seisid kaks meest, kui me Diauarumi triivisime. Teadsime Orlando jutu järgi, et poole tosina aasta eest oli ta Diauarumi lennuvälja rajanud ja et aeg-ajalt tuuakse õhu teel inimesi stardirada puhastama ning tasandama. Kaldal seisjatest tagapool väikesel künkal nägime palmide ja kaagutavate kanade keskel üksikuid bambusseinte ning rookatustega onne.

Mehed olid veidralt vaiksed.

„Tere päevast!" Dilton seletas, et tõime kohale bensiini Orlando peatse ekspeditsiooni tarvis.

„Päevast!" Vastus polnud sõbralik, veel vähem väljendas see vaimustust. Mehed aitasid vaadid maha ajada, andsid Raimundole, Cerilole ja Josele süüa ning tõukasid kanuu kaldast lahti, et see Vasconcelosesse tagasi pöörduks.

Dilton ja mina kõmpisime järsakust üles köögi poole.

Inimeste kohta, kes end kuueks kuuks või kauemaks ajaks kuhugi marineerida lasevad, olid need siin Diauarumis, nagu me peagi avastasime, haruldaselt ükskõiksed välismaailma suhtes: Daniel, üks kolmest, polnud köögist välja tulnudki, kui meie paat, mis oli võib-olla sel aastal esimene, kohale jõudis. Kui Dilton neile uudiseid rääkis, ei ilmutanud mehed kuigi silmahakkavat huvi. „Uus suur ekspeditsioon läheb Orlando juhtimisel teele." — „Ah nii!" — „Brasiilia tuli jalgpallis maailmameistriks." — „Või nii?" — „Prantsusmaal ähvardab puhkeda revolutsioon." — „Ons Prantsusmaa Euroopa lähedal?"

Juba esimese poole tunniga vaibus meie kõnelus millekski, mis kujutas endast Diauarumi elu igapäevast kulgu, nagu me peagi veenduda võisime.

Leopoldo, kes oli ealt vanim ja meeskonna mitteametlik ülemus, istus tublisti kulunud mustal puupingil, mille materjal oli viis aastat tagasi metsast toodud.

Kauss koerakutsika jaoks — kilpkonna kaitsev kilp — ilutses istuja jalge juures. „Või sina, Ferocious," kõlas Leopoldo mahe hääl, „kardad väikest põrsast! Sina, indiaani koer, kellel varsti tuleb võidelda pantritega." Ta pigistas looma saba suure varbaga, mis oli nii tohutu ja pahklik nagu pehme kartul.

„Väike pruun siga ajas meie kutsikat taga," seletas Daniel oma savitellistest pliidi kõrvalt. „Täna kihutas põrsas ka suure kuke kannul. On küll väike seapoeg, aga väga vapper."

„Ja kõigest kuune," jätkas Leopoldo. „Emis poegis kohe pärast kuldi tapmist. Kult oli nii rasvas, et norskas öösel ega lasknud meid magada. Saime temast kolm anumatäit sularasva, millega tuleme välja vähemalt sada päeva. Pesin just eile esimese tühjaks saanud anuma puhtaks, tähendab — see pidas vastu üle kuu aja. Nii et põrsas on kõigest ühe kuune," müksas Leopoldo Ferocioust, „ja sinusugune indiaani koer kardab teda."

Nii veeres jutulõng aeglaselt ja üpris rahulikult onnis, mis meenutas pärisorja hurtsikut kuueteistkümnenda

sajandi gravüüridelt. Kahe päikesepoolse seina bambustüvede vahed olid täidetud mudaga, et päevast kuumust mitte sisse lasta. Onnis olid väikesed, käsitsi tahutud pingid, omatehtud riiulid taldrikute, nugade ja kruuside jaoks ning peale selle üks laud. Vett hoiti savikannus; kala ja liha kuivasid väljas restil päikese käes, ning pea kohal istus meil papagoi. Lind hakkas kriiskama, Leopoldo lobises talle vastu ja põhjustas nõndaviisi terve valingu indiaani sõnu. „Portugali keelt ei oska sa ikka veel, ah? Sa harimatu indiaani papagoi!"

Hiljem näidati meile lennurada, mille pikkus oli 400 jardi, ja seletati, et meeskonna kohus on seda piirava džungli eest kaitsta. Oli ette nähtud, et lennuk pidi siin käima kuu või paari tagant. „Alati ta hilineb ja vahel hoopis unustab," lisas mees, nagu oleks ta rääkinud dresseerimata, arutust loomast. „Kui ta ka ei unusta, ei pea ta ilmaski kõike meeles, ja niiviisi istume nädalate viisi ilma toiduta — iseäranis vihmaperioodil." Et endid selle vastu kindlustada, harisid mehed metsalagendikul põldu, mis vähendas lennuki veokoormust ja päästis nad õhuühenduse katkemise puhul näljast. „Vaadake minu väikest apelsinipuud!" Leopoldo murdis taime lehti oma jämeda pöidla ja nimetissõrme vahel ning lisas, et leheniitjad sipelgad olid ta varasemad noored puud hävitanud. „Ükski mürk ei suutnud neid eemale peletada. Aga siis nägin kord väikesi sipelgaid suurte sipelgatega ühe rootsu otsas võitlemas. Väikesed olid vaprad ja tublid nagu meie põrsas. Võtsin mõned väikesed kaasa ja uurisin välja, et nemad lehti ei söö. Iga päev tõin peoga väikesi sipelgaid apelsinipuule, aga nad läksid alati minema. Viimaks nad enam putku ei pannud ning sellest ajast peale elavad siin ja hävitavad suuri sipelgaid. Puu kosub ja kannab juba tuleval aastal vilja."

Leopoldo vaev oli vist küll tühja jooksnud, sest äsja oli lõpule jõutud risttrassi rajamisega läbi Mato Grosso põhjaosa ning päevakorda oli kerkinud siinse lennuraja likvideerimine. Antud ajaks aga polnud keegi mingit otsust vastu võtnud, ning aeglane, häirimatu elu lennuraja, istandiku ja onnide vahel kujutas endast igapäevast söömist, magamist ja üksluiset tööd džungli tihedate seinte vahel. Kuna Orlando ei saabunud neljanda päeva õhtul pärast kanuu lahkumist, vaid alles kaks nädalat hiljem, jäi meile küllalt aega jälgida ning järjekordselt veenduda, kui hästi

see inimtüüp, keda kabokloks kutsutakse, on kohanenud džunglieluga.

Nimetus „kaboklo" tähendab tõlkes mulatti, ent näib, et Mato Grossos kutsutakse nõnda enam-vähem kõiki töötavaid džungliründajaid. Need on Kesk-Brasiilia Sihtfondi palgatöölised; Orlando ekspeditsiooni koosseisus oli kolm kaboklot, peale selle töötas neid ka Vasconceloses. Kautšukikogujad Xingu alamjooksul, Surmajõe-äärsed džungliründajad ja enamik ürgmetsa sukeldunud topograafe kuulusid sellesse seisusesse. Koos indiaanlastega kujutasid nad endast Xingu sõja toormaterjali.

Enamik Mato Grosso põhjasektori kaboklodest on tulnud siia Kirde-Brasiilia lauskarjamaadelt. Sagedastel põua- ja näljaaegadel võib karjaalade hallil, tolmpihusel puhmasmaal näha lõpvaid loomi, hurtsikute lävel jõuetult konutavaid mehi ning õnnetuid emasid imikutega, kes asjatult rebivad nende närbunud rindu. See on meeleheitemaa, kus külatänavale ilmunud võõrast jälgib alati sadakond silma, ja seda mitte uudishimust, vaid lihtsalt niisama, tuimast nõutusest. Elav ilme on siin haruldus; tillukeste onnide vahel, kus karja- ja loomapiltidega ruletiratas tiirutab päevad läbi, pole arukat pilku leida. Ja elanikud ise näivad olevat niisuguse ratta külge needitud, mis nagu aegki määrab täiesti omavoliliselt inimeste õnne ja saatust. Ja täpselt niisamuti nagu kaotajad peavad ruletiruumist pennita lahkuma, valgub näljahäda sunnil üha rohkem inimesi kõigega riskides Mato Grosso džunglisse.

Tüüpiline oli lugu ka Raimundoga, paadimehega, kes meid Diauarumi tõi.

„Tulin tulema 1943. aastal, kui olin veel noor ja lootsin Mato Grossos rikkaks saada. Maranhaos pidasime kõik Mato Grossot küllusemaaks, aga kodus, oh, Adriano, seal on ju rahvast üleliia ja vabu tööotsi vähe. Paremad otsad on kõik tähtsamate meeste käes. Niipea kui kuulsin Goiáse teemandikaevandusest, hakkasin kohe astuma." Raimundo kitsukesel erksal näol lasus tõbede ja vaevade pitser.

Ta jutustas, et oli töötanud seal mõnda aega ja siis üle läinud mäekristallikaevandusse, kus võis paremini teenida. „Alguses oli meil hea peremees. Andis meile tööriistu, riideid ja süüa. Kogu aeg saime riisi ja ube, maniokijahu ja kuivatatud liha. Ka kohvi ja suhkrut anti nii palju kui kulus. Ta polnud niisuguseid mehi, kes teevad kurja

näo, kui sa küllalt palju kive ei leia, ja toidu pärast irisema hakkavad. See peremees võttis endale viiskümmend protsenti ja jättis meile viiskümmend, ja tihti müüsime me ka oma jao temale. Siis aga müüs ta kaevanduse teisele peremehele. Too oli imelik mees, Adriano, justkui pöörane. Ta tahtis raha juurde teha sellega, et vahetas kristallid õli vastu ning pani ka meie kivid mängu." Ja ägestunud Raimundo seletas üksikasjaliselt, kuidas peremees oli äriga rappa läinud ja lootnud, et ka kaevurid tema kaotust jagavad.

„Küll see mees märatses, Adriano! Vehkis revolvriga."

„Kas ta tulistas ka?"

„Küsid veel! Ta laskis mind." Raimundo hüples istmel.

„Kas sa vastu ei tulistanud?"

„Vastu? Ma panin jooksu, Adriano. Põgenesin kaevandusest, jooksin, kuni jõudsin Aragarçasesse. See oli raske teekond — liikusin küll jalgsi, küll hobuse ja vankriga. Aasta pärast läksin Xavantinasse, kus rahmeldasin neli aastat Kesk-Brasiilia Sihtfondile. Pärast seda orjasin Jacareacangas kolm aastat Õhujõudusid, kuni läksin puhkust veetma Santaremi, kus raiskasin kogu oma raha. Naised, viin ja täringud — Santarem on ju meeste jaoks loodud," sülgas Raimundo. „Tulin sinna kahe aasta palgaga ja lahkusin tühjade taskutega. Ka mitu head tööpakkumist läksid seal vett vedama: üks oli 2800-ne ots (8 naela kuus), puhkus kaasa arvatud."

„Metsatöö?"

„Jah, metsatöö. Kui ma Jacareacangasse tagasi jõudsin, oli koht läinud ja Õhujõud saatsid mu Xingusse. Seal tegin juttu Claudioga, kes pakkus mulle 2400 (7 naela kuus) džunglisse sihi rajamise eest, ja nii tegingi seal tööd kaks aastat. Nüüd aga olen siin, Adriano. Võtan Orlando ekspeditsioonist osa."

Elades Diauarumis kolme niisuguse mehega ühises onnis, sain vägisi mulje, et kaboklod on maa sool ning elav alusmüür, millele rajaneb kuningine Brasiilia suurriik. Viletsuses sündinud ja katsumustega karastatud kaboklod, nagu olid Leopoldo, Daniel ja Dorival, on valmis töötama džunglis 4—8-naelase tasu eest kuus, ilma vähimagi lootuse ja mugavuseta. Kaboklo on järeleandlik, lahke, väga mehine, ja kuigi tormakad võõrad ettevõtjad tema loiduse ja aegluse pärast pahandavad, johtub see üksnes asjaolust, et nad ei tunnista tempot, millega kaboklo töötab. Palga

eest müüb kaboklo kogu oma elu, vastupanuvõime ja reipuse, muutub sulaseks, kes on valmis võitlema oma peremehe eest ning heitlema aastaid, leppides sellega, mida ta kõblas ja püss kõhule hankida suudavad. Kuna kaboklo on peale selle veel toormaterjaliks sõjas, siis tuleb mõista ka ta loomuse teist, äkilisemat külge. Võib-olla on toorus talle sisse sööbinud, võib-olla on see küpsenud sajandite jooksul kirde kõrbepäikese tohutus lõõmas. Olgu kuidas on, ent kannatliku meelega kaboklol ilmneb aeg-ajalt tung riskida eluga, teha vägitegusid, trotsida uskumatuid raskusi džungliretkel või panna kõike kaalule — seilata Lõuna-Atlandi ääretuil voogudel lihtsa balsapuust parve — žangaadaga. Kuna olin käinud Kirde-Brasiilia külades, olin näinud neid mehi onnide lävedel jõude tolmus istumas, jäsemed veidralt kõveras otsekui kubistlikul maalil, mis kujutab masendusmeeleolu inimeste tumma pinge kaudu.

Ja neljateistkümne liigse laisklemispäeva vältel Diauarumis hakkas mind erutama küsimus, millist osa võivad need kolm üksikut kaboklot Xingu draamas etendada. Mehed olid vaiksed, kannatlikud kolonistid, kes rahustatud suguharudega hästi läbi said, ja raske oli uskuda, et neil võis esineda äkilisi iseloomujooni, millest sõltus sõda indiaanlastega. Pidin taastama mälus ühe teise momendi varasemast ajast, mil niisugune rahu oli äkki muutunud taplevate, tulistavate meeste massimõrvaks. Nii palju kui mäletan, leidis vahejuhtum aset São Luis de Maranhao väikeses sadamas — paljutähendaval kombel mõlema mehe, Danieli ja Raimundo kodulinnas. Istusin parajasti vaiksel peatänaval, kui kõrvaltänavast sööstis välja lüheldast kasvu mees, tormas üle väikese väljaku ja kadus nurga taha. Nuga ta paremas käes oli verine.

„See mees," tähendas keegi sealsetest inglastest, „oli ju üks meie personalist . . .", aga enne kui ta jõudis lõpetada, pöördusid kõigi pead kohvikus nagu tennisepublikul teise suunda, kuna läbi põiktänava tormas ka teine mees, söösstis meie lauast mööda ja kadus eespool sama nurga taha. Väljasirutatud käes oli tal lihuniku kiin.

„Karneval peaks kohe algama," tegi mu sõber sedamaid järelduse. Ja isegi Diauarumi vaikses rahus võisin taas kuulda trummipõrinat, mis oli nii võimas, et käis kehast läbi ja vapustas kõiki jalutajaid, keda nägime skvääril ning südalinna kulgeval põiktänaval. Kui Inglismaal tormavad haaravale vaatepildile hilinejad alati ülepeakaela sünd-

muskohale, siis siin ei tõtanud keegi, inimesed kõndisid endiselt nõtkuval lühisammul, hüpnotiseerituina rütmist, mis eranditult kõiki valdas.

Jalutasin sel õhtul oma inglasest sõbraga tänavatel, serpentiinidest tulvil telegraafitraatide all. Siin-seal keerutasid omaette tantsijad, terve õnnemaailm tiirles nende lehvivate maskikostüümide, lakkamatult välkuvate jalgade ja omapärase trummeldamise ümber.

Jõudsime ühe odava tantsusaali juurde, mis õigupoolest oli eramaja. Teisel pool teed seisis trobikond inimesi, kes olid liiga vaesed sisse pääsemaks; läbi akende jälgisid nad tantsupeo igat episoodi tuimal, elutul ilmel, mitte nagu Tuhkatriinu, vaid tõelisele kerjusele omase alistumusega. Saalile oli antud kurjakuulutav nimi „Moosese maja", ning sissepääsu eest maksid mehed 74 centavost, kuna naised tähendusrikkalt niisama läbi lubati.

Maksime ning astusime sisse. Aga põrkasime kohe tagasi. Tegime uuesti katset. Kõrvad jäid pidevatest mürtsudest lausa kurdiks — see pidi olema „muusika"; otsekui ääsilt kargas ninna kuum õhulaine, õigemini inimeste kange higilehk; kõikjal käis hoogsalt keerlevate ja tõuklevate käte ning õlgade möll — tants. Ukse all pilluti mulle konfette juustesse, ninna ja suhu. Partnerit ihkavad naised müksasid ja ahvatlesid. Me rõivastele, suhu ja ninna kallati kanget punast likööri. Leidsime end suure inimmassi veerelt, kes ringles ja pöörles; mitmesaja tampiva jala all kajas põrand vastu nagu hiigeltrummi nahk. Üksikolendeid enam polnud, tegemist oli kokkupressitud karjaga, kes rütmivaimustuses ekstaasi satub.

Ruumil olid lagedad seinad, kupliteta elektrilambid ja primitiivne, õlgedest lagi, mida elustas juhuslik põrutussõki all kannatav rott. Koridoride ja uste kaudu pääses teistesse ruumidesse, mis peale mõningate laudade olid niisama lagedad; mõnest toast avanesid uksed aeda, kus leidus juba rohkem jämedalt tahutud pinke ja pikki, pukkidele asetatud laudu. Kui jätta kõrvale mõningad õhupallid, siis sarnanes maja kaubalaoga.

Inimesed aga tantsisid, ilma et ümbrust tähele oleksid pannud. Põhisamm näis olevat hüpe, mis vaheldus väänlevate pööretega aafriklaste ja indiaanlaste tuhandeaastasest rituaalist. Naised lausa vabisesid ehtsast muusikalustist, trampisid keha õõtsutades laudadel ja rõdudel, tiirutasid kekseldes orkestri ees, vahel isegi oma pool tundi järjest.

Enamik mehi kandis maskeraadikostüüme; naised varjasid nägu Ku-Klux-Klani-tüüpi maskiga, mis kattis ka pead ja õlgu.

Maskid olid omamoodi huvitavad. Karnevalid on välja arenenud katoliku kiriku „viimse pühitsemise" paastu ning „kannatusnädala" suure paastu traditsioonidest, nüüd aga on nende usuline tähendus peaaegu kadunud ning vähe leidub neid, kes tuhkapäeval pattu kahetsevad ja laubale tuhast risti määrivad. Kaboklole on karneval pärast vaevarikkaid päevi ja raskeid kannatusi hingetõmbuseks. See on päästenööriks ülekohtuses maailmas.

Sellest ongi tingitud näokate, mis esialgselt, kaheksateistkümnenda sajandi Prantsusmaal, oli vaid peen vallatus, ent hiljem arenes São Luisis anonüümsuse täielikuks tagatiseks. Ainult huvitavad helmeteralised ja himukad silmad kõnelevad maskikandja isiksusest. Keelepeksu ja perekonnaõiguse loodud sotsiaalsest kitsendusest üürikeseks ajaks vabanenud naised maskeerivad end, et ülejäänud aastaosa piiramisi hüvitada.

Ma tantsisin neist mitmega. Nad võisid olla kolmeteistkümne või ka kolmekümne aastased. Üks neist kandis hinnalist sõrmust ja võis olla jõukas, suursugune seltskonnadaam, teised — tõmmu, punakaspruuni ja valge ihuga — ei reetnud midagi. Ja kuna mask juhtis vaataja pilgu näolt kehale, siirdus tähelepanu naiste isiksuselt nende funktsioonile, mida nad ise paljaste õlgade, tihedalt ümber ihu liibuva pihiku ja trikooga rõhutasid. Nad surusid end tantsu ajal tugevasti vastu partnerit ja keegi meestest tähendas, et ta polevat kunagi varem tantsinud, roided vastamisi. Naised olid vabad etiketist, joobunud rütmist, alkoholist, tantsust ja anonüümsusest. Mitmed piserdasid üksteist Lanca parfüümiga, sädelevaisse flakoonidesse surutud lõhnava eetriga. Teised tilgutasid seda puhevil ninarätti ja pistsid selle maski alla, hingasid tugevasti sisse, vaarusid joobemõjust ning hõljusid õndsuse maailmas. Üks tüse naine, tugevad reied atlassi surutud, õõtsus ülesalla; ta silmad, mis normaalses seisundis nagu mandlid rasva uppusid, vilasid nüüd aplalt maski all. Küllap ta oli koguni vanaema. Sel hetkel tundis ta end kindlasti meeletusepreestrinnana bakhanaalil.

Meestele tähendas karneval midagi muud. Olles niigi seltskondlike kitsendusteta, poleks neil maski vaja olnud, kuid igivaeste ja harimatutena pugesid nad pidurõivasse,

et teise, kõrgemasse maailma pääseda. Samal ajal kui enamikul naistel maskikostüümi polnudki, kandis enamik mehi lustlikke satiinist maskeraadirõivaid, kindraliõlakuid ja ohvitserimütsi. Nad ajasid end kohevile, kutsusid kelnereid kõrgi žestiga ning tantsisid suureliselt nagu tähtsad isandad oma teenijatüdrukutega. Märkasin, kuidas üks lüheldane mees näris kummit ning kuidas ta partner tegi etteheite, et mehe lõuad tema rippkõrvarõngast liigutades talle haiget teevad; vähesed ülemkohtunikud suudaksid nii tapvat pilku näole manada kui oli see, millega too „isand" oma tantsukaaslast õnnistas.

Niipea aga, kui mehed jutuajamisest või tantsust puhkama istusid, taandus nende ilme sedamaid kaboklo vähenõudlikuks, imetlusväärseks palgeks. Ilmetuks, hajameelseks näoks, mis reageerib kõigile nurjumistele alandlikult ja heatahtlikult nagu koera oma. Garnisoni sõdurid lonkisid tähtsalt edasi-tagasi, pöidlad rihma all — olid nad ju patrullimas. Kui nad aga vahikorrast vabanesid, olid nemadki pettunud tüssavast sõjaväemehhanismist, mis võis iga hetk nende elu kui leivaraasu taldrikult maha pühkida.

Sellest alandusest otsisid need inimesed väljapääsu. Lööge joodikut ja te kogete, et ta on niisama ülbe kui roomlane. Naerge kedagi, kes uhkustab kui imperaator, ja kohe tuleb teil lööma hakata. Niisiis — atmosfäär oli äikeseline.

Kui me õhtul sisse astusime, pidime tõstma käed üles nagu iga teinegi, leppima sellega, et politseinikud patsutasid meie kaenlaaluseid, puusi ja vöövahet. Mees mu ees andis enne läbikatsumist ära noa: nägin nurgapimeduses, kuidas see kasti visati, kus relvahunniku otsas helkis püstol. Selliste võtetega oli tapmiste protsenti saalis viimase aastaga kaks korda väiksemaks kahandatud. Õhtul pisut hiljem tabas mu silm kõrvallauas kaht meest, kes naise pärast sõnelema hakkasid, ja jutu sees pistis üks neist käe hooletult kuue paremasse küljetaskusse. Nagu nool lipsas teise käsi laia puhevil särki, ent esimene, toimelt kiirem, tõmbas välja välgumihkli ja süütas tule. Nägin, kuidas teise pistoda helkiv tera särgi põue tagasi lükati.

Seepärast polnudki ma päris jahmunud, kui veerand tundi enne südaööd nägin meest, kellega juttu olin puhunud, äkitselt lõuahaaki saavat. Üks vihale aetud jõhker sell püüdis lisalõbu nautida. Kahmasin kinni ühe, keegi

haaras teise ja me tirisime nad mõlemad toolidele, teise teisele poole lauda.

Mõne aja põrnitsesid nad teineteist vaikselt. Siis kargas ründaja jalule ja viskas teisele klaasi õlut näkku. Kui ta parajasti püüdis vastast lüüa, kahmas keegi kolmas, keda me varem ei märganud, ründajal turjast kinni ja lennutas mehe põrandale. Too sai üles ja virutas pudeliga. See vuhises läbi ruumi ning maandus letil, kus müüdi odavaid pirukaid. Pudel tabas üht nõu, põrkas uue kaarega teise nõusse ja purunes viimaks vastu lauda lennates.

Hetkeks sigines ruumi ärev vaikus.

Siis läks löömiseks.

Kõik kaboklod on löömamehed, ja kuna nende õllearve sõltub pudelite arvust laual, sekkuvad nad igasse võimalikku lahingusse ning kasutavad kõiki käepärast olevaid pudeleid. Pudeleid lendas, nii et vingus. Pudelid kõlksusid, plaksusid ja klirisesid. Üks sööstis üle meie laua ja möödus kiirlennul vastu seina karvavõrra mu ninast. Kui pudel kildudeks lendas, nägin samas seisnud mehe käel tulevärgina kasvavat vereloiku. Hullumaja muutus välkkiirelt kaoseks. Taolistel hetkedel on raske jälgida muud peale otsese võitlusorbiidi, ja kõik, mis mulle mällu jäi, oli mu inglasest sõber põrandal koguka ning vaenuliku neegri kõrval. Kaevasin teda parajasti välja, kui kõlas lask, ainult üks plaks ümbritsevas käras, ent see elektriseeris kaklevat massi kui häire maad. Sel kriitilisel hetkel, kõigest kolmkümmend sekundit pärast tapluse algust, tormas ruumi politsei ja ma pidasin kõige paremaks pageda. Tirisin sõbra välja ja me põgenesime läbi külgukse rõdu kaudu.

*

Diauarumi rahu tundus São Luisi karnevalist küll kaugena, kuid kogu meie sealoleku aja pidime tajuma vulkaanilist jõudu vaikse pealiskihi all. (Hiljem ähvardas Daniel Leopoldo oma 44-liinise karabiiniga tappa.) Oli vaja vaid üht sädet klassikalise häireolukorra loomiseks džunglipioneeri ja pärismaalase vahele, aga selleks oli naabruses elavate indiaanlaste hõim.

*

„Mustade puumade asupaik" oli olnud kunagi pikemat aega suia suguharu kodukohaks. Küla jaoks oli see väike kaldajärsak ideaalne koht, kõige viljakama pinnase ning

tihedama pekea metspähkli alaga kogu Xingu ülemjooksul. Mõistagi lahkusid suiad siit vastumeelselt.

Ligikaudu üks sugupõlv varem oli tšukahamae suguharu nomaadidena teele asunud. Tšukahamaed liikusid Rio Liberdadet mööda üles, ületasid vahepealse veelahkme ja tormasid metsast välja, et maha nottida kõik suiad, kes külas juhtusid olema. Tollele kallaletungile järgnes hiljem veel üks retk, millega rööviti suurem osa suia naisi; siis tuli äkkrünnak trumai indiaanlastelt, keda õnneks omakorda üks teine suguharu selja tagant ründas. Trumaid pagesid vaura pealiku kaitse alla, kellel kausikaupade monopoli tõttu oli tohutu diplomaatiline mõju.

Suiade olukord oli täbar; ülitähtsaid potte oli uues olukorras raske saada ja naiste arv oli väheseks jäänud, mis tähendas lõppu noorte sõdalaste juurdekasvule. Üks lahendus siiski leidus: vaura naised olid suguharus ühtlasi ka pottide tootjad. Ühel ilusal päeval ründasid suiad ootamatult vaurasid, võtsid paraja hulga kausitegijaid naisi kinni, jätsid oma küla maha ja pagesid Suia Missu jõe ülemjooksualadele. Nüüd olid kõik väljavaated vauradega kauplemiseks kadunud. „Kuid milleks," arutasid suiad, „on meil tarvis pottide pärast kaubelda, kui me varastasime ära töökoja enda?" Naiste savinõudega oli suguharu nüüd varustatud ning pärast seda nähti suiasid harva ringi liikumas.

Kord, kui vennad Villased Diauarumi rajasid, oli Claudio silmanud paari kanuud suiadega ja sõudnud läbi üleujutatud džungli neile järele, ent kaotas nad siiski lopsakas tihnikus silmist. Hiljuti oli ta suiade külast üle lennanud ja loendanud neli onni, kus võis elada umbes 100 meest, naist ja last. Muid teateid suguharu kohta polnud.

Viis või kuus päeva pärast Diauarumi jõudmist otsustasin minna kaugemale sellest alast, kus kaboklod ulukeid lasksid, ja aerutasin Xingule, et liikuda kanuuga ülespoole Suia Missu jõele. Kanuu oli žuruna tüüpi, puutüvest õõnestatud ning parem kui kamajurade „puukoor", mis vees hästi ei libisenud. Mõne aja pärast suundusin väikesse lahesoppi harujõe peasuudme kõrval. Sopp lõppes kitsa abajaga. Tüürisin kaldasse, kinnitasin kanuu liaaniga kalda külge ja jätsin ta kerge tuule kätte õõtsuma. Siin puudest palistatud veetupikus tundus, et kanuu oli nagu ääretu rahu sümbol, ent Xingus, kus inimene on haruldane

nähtus, kuulutas mu sõiduk sureliku, mõtleva olendi siinolust valjemini kui üheksateistkümneliinise püssi saluut. Kanuu siinses paigas tähendas küttivat ja järelikult relvastatud inimest.

Läksin jälgi otsides ja ulukeid varitsedes tasahilju puude vahel edasi ning silmasin — esmakordselt Xingus — üht karuseltsi, umbes taksikoerasuurust ja -sarnast, pika terava nina ning väga teravate hammastega looma. See oli kuati. Ülima umbusuga seiras ta mu liikumist.

Hoidusin oma pisijõe pikendussuunda ja ületasin mahavarisenud puutüve kaudu petliku soomülka. Minu raskuse all imbus pehmest tüvest välja vulle tugeva gaasilõhnaga, mis levis mu ümber, kuni ma kitsa, forditaolise järve kaldale välja jõudsin. Kaugemal tõusis hulk parte raskesti lendu, plaksutades pingutavate tiivalöökidega vastu vett; lähemalt kaldalt loivas esile suur kurg ja lendas kõrge puu otsa istuma. Järvesopis hüplesid kahe jala pikkused kalad; elamuste poolest oli siinne paik niisama tappev nagu iga teinegi koht Amasoonias.

Kui olin liikunud umbes pool teed piki selle veekogu loodekallast, leidsin tuleaseme — kuhila musti süsi puurondi otsa alt ja lapi tuhastunud maapinda.

Hakkasin põõsastes tuhnima. Kolme-nelja minuti pärast leidsin maast vaurade killunenud poti. Teadsin, et Vasconcelose rühma indiaanlased ei käinud kunagi siin metsaosas, ja kui siin oli pott, siis kuulus see kahtlemata vauradele — seda võis järeldada savinõu mõõtmete, tegumoe ning iseloomulike servade järgi. Märkasin siiski, et tüüpilise vaura tootega võrreldes puudus potil peen punane läige ja must maalitud muster. Mul tuli mõte, et tegemist võib olla ehk suiade poolt ammugi röövitud vaura naiste tütarde loominguga. Istusin maha ja sobitasin kilde kokku, kuni sain midagi peaaegu terve poti taolist, kusjuures jäid üle mõned killud teisest nõust. Siin oli tõepoolest viibinud suurem seltskond! Üksinda liikudes kannavad indiaani mehed harva potti kaasas, ja kui rännatakse koos naistega, valmistavad mitmed pered toitu ühes keedunõus. Kaks potti peaks tähendama nelja või viit perekonda, see tähendab — paarikümmend inimest. Küsisin endalt, mida küll need mitukümmend suiat otsisid siit, oma külast viiekümne miili kauguselt, Diauarumi fordi külje alt?

Istusin siin kaunis džunglis ja mulle meenus Orlando jutt, kuidas too oli kord Diauarumi lähedalt leidnud hulga

ümber puu mahapaisatud purustatud pekeapähkleid. Lennuraja ehituse abitöölised ei tunnistanud end teos süüdi ja pärast žuruna suguharu rahustamist võtsid nood salusse hiilimise omaks. Nad seletasid, kuidas üks nende sõjamees oli pähkleid purustades kuulnud Orlandot lähenemas. Kuna muud pagemisteed polnud, ronis sõdalane puu otsa, koolutas palmilehed enese ümber, nii et all seisnud Orlando midagi ei märganud. Mõtlesin, et kui žurunad lasksid end kiusatusse viia üle tosina valge mehe Diauarumis viibimisest hoolimata, kas ei võinud siis suiad sel kombel riskida ainult kolme kaboklo puhul. Leerikohaks oli siinne paik ideaalne — järvevee ja kalaga, varjavate puude ja lähedal asetsevate pekeasaludega. Paistis, et vihm polnud tuleaset kastnud. See tähendas, et paigas oli viibitud pärast pekeade küpsemist ning viimast sajuperioodi. Mu teooria näis olevat paikapidav. Asusin muidugi jälgi otsima.

Avastasin, et järv lõppes viimaks ära, ent loodeküljelt jätkus ta siiski kitsa kanalina teise järveni, sealt kolmandani, neljandani ja nii edasi — näis, et tegemist oli ahelikuga, mis algas jõesopist, kuhu olin jätnud kanuu. Liikudes tolle veetee kõrgel loodekaldal, hakkas mulle äkki tunduma, et olin sattunud mingisugusele teerajale.

Kui ma varsti pärast Lõuna-Ameerikasse saabumist esmakordselt nägin sirgeid džungliradu, mis olid igast pisimastki taimelehest puhtaks tehtud, siis pidasin neid indiaanlaste kätetööks. Tegelikult olid sihtide rajajateks leheniitjad sipelgad. Siinne rada aga näis olevat harva kasutatav ning seda oli muust džunglist raske eraldada. Tegemist oli rajaga, sest pinnas oli astumistest mügerik ja tallatud, närbunud lehed mu jalge all ei krõmpsunud. Ehk oli see aga lihtsalt loomade rada — vee läheduses on kogu džungel neid risti-rästi täis. Ent järk-järgult, sedamööda kuidas rada kulges alla vee juurde, laskumata ilmse loogikaga mööda järvede kaldavalli edasi, jõudsin üha rohkem veendumusele, et see peab olema inimese kätetöö. Siis leidsin, et puuvõsud olid siin-seal mehe piha kõrguselt ära murtud; see on indiaanlaste üldine, pooleldi alateadlik harjumus teed märgistada. Takistustest, kust loom pääseb alt läbi, oli ümber mindud; puutüvedel, millest inimene sai üle astuda, ei leidunud ühtki märki looma jalajälgedest. Tegemist oli tõepoolest indiaanlaste rajaga.

Alles pärast seitsmendat järve andis mets äkki ruumi

avarale Suia Missu jõele, ja mõistatus oli lahendatud. Vihmaperioodil, kui harujõgi ajab üle kallaste, muutub järvede rida ilmselt laiaks ühtseks vooks, mis suubub Xingusse minu poolt avastatud väikese nire kohas. Nüüd, kuival ajal, kus vesi oli madal, kujutas kõrge kaldavall endast selget ja hõlpsat läbikäiguteed „sopases" džunglis.

„Arvan, et suiad liiguvad mööda harujõge alla," ütlesin õhtul Dilton de Mottale. „Küllap jäetakse kanuud maha, et hoiduda Xingu jõele lagedale tulemast. Ja siis minnakse piki neid järvi pekeapähkleid tooma."

Järgmisel päeval tuli Dilton koos minuga asja uurima. Hommik oli kõhe, tuul sasis puid, nii et oksad kägisesid ja raske oli kõrva abil olukorrast selgust saada. Taevas liikusid rünkpilved, nii et päike vahetevahel äkki kadus, jättes džungli halvaendelisse pimedusse. Kaks lindu tõusid tiibu laksutades lendu ja kraaksatasid hirmust järve kohal, ja ma ei suutnud jutustamata jätta üht vana lugu eelmise ekspeditsiooni päevilt, mis totral kombel mulle ikka ja jälle pähe tikkus.

„Kas olete kuulnud lugu mehest, kelle Xingu indiaanlased kinni võtsid?"

„Ei ole."

„Teate, nad torkasid seitseteist oda mehele keresse ja lõikasid tal pool kaela läbi; kui õnnetu ohvri kaaslased ta viimaks leidsid, küsisid nad: „Kuidas sa ennast tunned?" — „Kenasti," vastas tema, „ainult naermine teeb põrguvalu."

Lonkisime rada uurides edasi. Aeg-ajalt osutasin mitmesugustele eelmisel päeval leitud märkidele ja Dilton avaldas kähinal oma arvamust nende kohta. Tema polnud veendunud, et teerada kuulub indiaanlastele, ent momendi meeleolu ja halvaendelise džunglimiljöö mõjul kõneles ta ometi madala, tasase sosinaga. Mu pilk eksles puude vahel, sest püüdsin kujutleda, milliseks kujuneb meie kohtumine suiadega.

Teise järve juures piidlesin eemalt üle vinetava vahemaa vastaskallast. Oli see inimese vari, mis seal salapärase siluetina džungli eesriidele langes? Jäin seisma ja vaatama. Kui seal seisis inimene, siis mida teha? Kas roomata ümber järve? Suiad kuuleksid meid. Nad varjuksid puude taha või viskuksid võssa varitsema. Võib-olla oleks parem... Samal hetkel tuli päike välja ja mu kahtlane mees haihtus. Tegemist oli pehkinud notiga, mis oksa najal püsti seisis.

Jätkasime teekonda.

Mida kaugemasse tihnikusse me oma uurimisretkel jõudsime, seda intensiivsemalt tajusin Diltonit oma selja taga. Üksinda liikuv kütt eraldab automaatselt oma sammude sahinat ümbruse häältest, ent saatva kaaslase rigin ja rudin on nagu ragistaja radariekraanil. See tegi mu lihtsalt nõutuks. Tundsin end ohvrina, kes peab pimesi mõrvari toas ringi kobama.

Poolel teel sisistas Dilton mulle äkki. Kuulsin eemalt nõrka sahinat; erutunult varjusime mõlemad põõsaste taha. See oli tasane ja korrapärane rudin, mis üha lähenes, kärsitu, kuhugi kiirustava olevuse astumine, mis mind kuulatamise pinevusest lausa hingetuks tegi. Laskusin põlvele ja leidsin lehestikus vaatepilu. Kuulsin, kuidas Diltoni püss klõpsatas. Siis nägin lehtede vahelt hämmastavalt erksaid ja siiski jõulisi kiireid varjusid mööda tormamas.

„Metssead," tähendas Dilton naerusui. Oli südapäev. Loomad tõttasid jooma.

Käisin selles paigas veel mitu korda, ja kuigi ma ei kohanud kedagi suia suguharust, tundsin ometi, et nende eelseisev kokkupõrge kaboklodega on vältimatu. Kui Orlando ja Claudio siin midagi ette ei võta, võib asi lõppeda traagiliselt.

Dilton asja siiski nii tõsiselt ei võtnud. Tema nimetas seda vahejuhtumit „Adriano potipillajate indiaanlaste looks".

13. PEATÜKK

SERINGEIRODE TAPMISED

Mõne päeva pärast ilmuski Orlando flotill Xingu kääru tagant Diauarumist ülalpool nähtavale. Hulk aega jälgisime napilt edenevat liikumist veepinnal ja siis sööstis suur kanuu Jose juhtimisel kaldale. Mõni hetk hiljem anti teistelt paatidelt kogupauk revolvreist. Neil oli bensiin otsa lõppenud ja nad jõudsid triivides mõnevõrra häbelikult kohale — kolmkümmend minutit hiljem.

Sellal kui paate lossiti, rääkis Orlando meile, et serin-

geirod (metsas toorkummit lõikavad mehed) olid Xingu alamjooksul välja pannud arseeniga mürgistatud jahu, ootuses, et selle leiavad pealetungivad indiaanlased. Nii olid nad juba tapnud nelikümmend kuben-kran-kegni hõimu liiget.

Omakorda kirjeldasime meie temale, kuidas salkkond kajabi indiaanlasi mõne päeva eest Diauarumist läbi liikus. Nemad väitsid, et neil polnud džungli lääneserval seringeirodega tüli olnud, küll aga tapnud žuruna suguharu hiljaaegu kaks nende meest. Asi oli ilmselt tõsine ja tähtsam kui võimalikud teravused suiadega. Minu avastatud teerada ja potid pidid jääma mõnd hilisemat ekspeditsiooni ootama.

Järgmisel hommikul asusime pärast pruukosti teele žuruna pahandusi joonde ajama. Liikusime vilkalt pärivett, kasutades aerofotosid, et vältida veealuseid leeteid.

Vastu õhtut varjutas suur suitsusammas idataevast.

„Indiaanlased?" küsisin murelikult.

„Žurunad. Kahe jõekääru taga asub nende küla."

Orlando rääkis meile veel, et peale žurunade elutsevad siinses lähikonnas ainult miahaod, kelle küla asetseb kahe päeva teekonna kaugusel ülesvoolu Manitsauá Missu jõel. Jõe nimi tähendas manitsauade vett ja see oli antud kadunud hõimu järgi; võimalik, et miahaod olidki sama hõim. (Miahao tähendab indiaani keeles „rahvast, kelle nime me ei tea isegi".) Ükski valge inimene polnud miahaodest kunagi kedagi näinud; ka valgetega suhtlevad indiaanlased polnud nendega rääkida saanud, kuid Sergio, üks ekspeditsiooniliige minu paadis, oli näinud nende suitsu eelmisel uurimisretkel.

Ta oli asunud teele koos ühe žuruna ja Orlando sõbra Murilloga.

„Siis nägin puumat, toredat musta looma, Adriano, otse kaldapervel mind luuramas. Puuma on ainus loom, keda ma polnud oma elus veel lasknud. Andsin paugu. Trahh! Puuma kukkus vette ja hakkas ujuma." Seda lugu rääkis Sergio paadi ahtris istudes ja rooli jõnksutades, nii et kanuu tegi jõel siksakke. Nägu oli tal nagu parknahast ja habe süsimust.

„Ma polnud veel kunagi puumat lasknud ja himustasin ta nahka. Keerasin oma väikese, kahe ja poolese päramootori rooli ja juhtisin kanuu looma juurde. Punanahk sihtis teda vibuga ja õnnetuseks põrkasime just siis looma otsa.

Indiaanlane lendas vette, kanuu läks ümber, Murillo, mina, meie bensiin, toit, püssid ja kõik muu vajusime põhja. Ptüi," paljastas Sergio hambaid.

Ta seletas edasi, et püüdis siis ähmiga iga hinna eest tagasi mootori juurde jõuda, ent märkas, et puuma reageeris loomusunnil olukorrale täpselt samuti. Sergio haaras kinni kanuu ahtrist, aga haavatud puuma klammerdus kummulipaiskunud paadi nina külge. „Ptüi. Mina vaatan kassi ja tema vaatab mind, ja mõtlen veel, et ei tohi lasta kanuud põhja vajuda. Murillo aga rühib kaldale ja hoiab revolvrit just niimoodi." Sergio mõlemad käed hoidsid kujuteldavat revolvrit oma silme ees. „Meie kanuu aga hakkas üha rohkem loovima. Murillo tulistas kuus korda ja üks kuul läbistas puuma kaela. Trahh. Ja loom suri."

Siiani polnud keegi teine miahaosid palgest palgesse näinud. Poole tunni pärast liikus meie flotill viimase jõekääru tagant välja ja meie ette kerkis žurunade küla; selgesti paistsid rajad, kus taimkate oli risti-põiki kuni kahvatu liivani ära tallatud.

Meie paatides tehti eeltöid, et juba kaugelt kuulutada Orlando saabumist oma valduste siinsesse piirkonda; jälgisin huviga neid askeldusi kõrvalt. Mehed haarasid igaüks pöidlajämeduse ja kaheksa tolli pikkuse toru paremasse kätte ning sirutasid pikalt ette.

„Vaatame, kuidas nemad selle peale reageerivad. Oodake, kuni sean binokli valmis."

Süüdati tuletikk. Uiišš. Uiišš. Põmm! Põmm! Põmm! Vihisedes ja piksena kärgatades sööstsid raketid jõe kohal üles, hävitades džungli rahu.

„Panid jooksu," teatas Orlando binokliga vaadates. Nagu arvata võis, pagesid žurunad metsa poole.

Aga kui meie paadid küllalt ligi jõudsid, et neid kaldalt näha võis, tulid indiaanlased veepiirdele ja vastasid saluudile tulistamisega nende endi püssidest. Kolm- kuni nelikümmend meest, naist ja last olid kogunenud Bimbina ümber, kes oli suur, turske mees ning kandis midagi ekspressi nahkse põlle taolist. Käes hoidis ta puust nuia, mis näis olevat ametivõimu tunnus.

Igaüks meist surus kõigil kätt. Kuigi ei vahetatud ühtegi sõna, oli ometi ilmne, et mõlemad, nii Orlando kui Bimbina, olid valvel, milliseks olukord võib kujuneda. Mõne päeva eest oli tapetud kaks valget, ja ehkki kohtumõistmine on indiaanlastele arusaamatu mõiste, on veretasu

hõimu elus siiski väga tähtsal kohal. Meilt võisid nad oodata kättemaksu. Olukord oli enam kui pinev.

Astusime kaldast üles ja läksime ühte onni, mille keskmine osa oli peaaegu üleni suletud tõkkega, nii et selle vahelt ainult ükshaaval läbi pääses. Bambuskatted tõmmati ära ja nende alt ilmus nähtavale kaks suurt kanuud, ääreni täis käärivat indiaani õlut. Jõin, tundes rahuldust, et sain niiviisi millegagi oma erutust varjata. Tegemist oli tavalise suguharu-joogiga, mida naised mälumise ja sülgamise teel valmistavad; maitselt oli vedelik hapukas ja sarnanes poolkäärinud õunakaljale. Jook oli meeldiv, kui ei mõeldud ta algmaterjalile ja valmistamisviisile.

Sellal kui me kõrvitspudelist rüüpasime, seisid žurunad tummalt ja süngelt meie ümber. Esmakordselt panin tähele, et indiaanlase näol, kui ta tahab kinnine olla, puudub eurooplasele omane leebus. Indiaanlase ilme pole küll tingimata pahatahtlik, kuid see on karm, otsekui sündinud vägivallaks ning mõtlematuks tapmiseks. Palusin veel ühe kõrvitspudeli kasiirit ja jõin selle totralt muheldes ning kombekalt kõhtu patsutades mõnuga tühjaks.

Aga varsti katkestas Orlando pinevuse, lahkus onnist ning läks pealiku ja vanematega nõu pidama. „Nad kartsid, et ma võiksin kuri olla," seletas ta, kui tagasi tuli. „Ütlesin, et mina olen nende sõber. Siis hakkasid nad mulle rääkima."

Kaks valget habemikku, 44-liinised vintšesterid kaasas, olid mõne päeva eest kanuuga Manitsauá Missust Xingusse tulnud. Juba fakt ise oli küllalt põnev, sest Manitsauá Missul olid seni liikunud ainult vennad Villas Boased. Too jõgi oli ideaalne tagauks Xingule, ja kuna uudis suguharude rahustamisest oli nähtavasti kulutulena levinud, oli ka senine peletav tegur, hirm, haihtunud.

Kui valged mehed jõudsid Manitsauá Missu suudmesse, märgati neid kohe, kuid nemad vaatasid ohule otse näkku, tulid žurunade küla kohal kaldale ja ütlesid, et tulevad läänest ning tahavad jõuda nii Xingut kui ka Amasoonast pidi pärivoolu kuni ühe kauge linnani. (Arvatavasti Belém.) Neil lubati teekonda jätkata.

Poolteise päeva pärast tulid need kaks külla tagasi ütlema, et nende reis on väga pikk, seepärast andku žurunad neile toitu kaasa. Naised vastasid neile — kõik mehed olid jahile läinud —, et külas toitu pole. Seringeirod ähvardasid, et kui neile toitu ei anta, siis kõmmutavad nad

hommikul mõned inimesed maha. Siis läksid nad magama jõesaare luitele, kuhu žurunad tšukahamaede kallaletungi puhul alati taanduvad.

„Öösel aga," pajatas Orlando, „jõudsid žuruna mehed koju tagasi. Kui seringeirod ähvardavad indiaanlasi tappa, siis notivad indiaanlased seringeirod maha. Mehed istusid kanuudesse," — järgnesid kaks mõjukat brasiilialikku žesti pöidla ning sõrmedega, mis teravalt vastu peopesa plaksusid. „Sõjanuiad lasti käiku. Mõlemad valged maeti maha, kuid Bimbina ütles, et puuma kaevas ühe välja ja pani nahka."

„Need seringeirod olid lurjused. Bimbina ütles, et kartis minu viha ja hoidis püsse mulle näitamiseks. Mina ütlesin neile, et ärgu kartku. Orlando ei ole kuri. Ta on nende isa."

Tõe ja vale üle — kui seda üldse sel kombel teha saab — oli raske otsustada. Žurunad võisid endi õigustamiseks tõde pisut moonutada; igatahes oli kaks meest meie rassist džunglis traagiliselt surma saanud, nagu edaspidi ühel ilusal päeval meie endigagi võis juhtuda. Kippusime vägisi nende saatusele kaasa tundma. Kahtlemata olid need seringeirod aga kohtu eest põgenenud kurjategijad, kes püüdsid pageda ohtliku Xingu kaudu, selle asemel et kasutada tavalist lennuliini või paadiühendust Tapajosel. Sedavõrd hulljulge risk tunnistas, et mehed olid läänedžungli piirialal arvatavasti mõrvaga hakkama saanud.

Teisest küljest pole aga indiaanlased võimelised aru saama, et tapmine on kuritöö. Nad teavad, et tapetu perekond jääb leinama ja haub kättemaksu, aga nad näevad selles reflektiivset enesekaitseakti, ent mitte õigluse tagaajamist. Seringeirode tapmine on žurunale oluliseks osaks tema võitlusest elu ja surma peale, nii et mõrva põhjendused on ammugi vaenu tekkimise algaegadesse kadunud.

Paar tundi hiljem kõnelesin Siririga, ühega neist meestest, kes ise valgete nottimisest osa võtsid. Kuigi ta oma suguharu ajalugu vähe tundis, ütles ta siiski:

„Alguses elasime seal all (pärivett mööda Xingut alla) ja tegime seringeirodele tööd, aga nemad tapsid püssidega palju meie mehi ära. Sellepärast tulime suurte kärestikkude tagant siia üles ja elasime siin, kuni seringeirod ütlesid, et nemad on sõbrad ja andsid meile püssid. Siis läksime mööda jõge alla ja tegime seringeirodele tööd, kuni nemad tapsid žurunasid veel rohkem. Siis tapsime

palju seringeirosid ja tulime siia tagasi ja tapsime trumai ja kamajura indiaanlasi. Pärast tuli tšukahamae suguharu meile kallale ja tappis meist peaaegu kõik, nii et meid on järel nüüd ainult kaksteistkümmend." (Ta mõtles kahteistkümmend sõjameest, sest naisi ja lapsi suguharu ei arvesta.)

Võisin Siriri verejanuliselt julmast, kuid kainest jutust järeldada, et žurunad olid antud ajal liiga nõrgad kallaletungi plaanitsemiseks. Nad tapsid ainult enesekaitseks. Nii nagu indiaanlasel on raske vahet teha valgete vahel, tuleb ka seringeirodel vaeva näha, et eristada mitmesuguseid sõjakaid ja rahumeelseid hõime. Paar päeva enne seda kõnelesin Bebcuchega, ühega kahest tšukahamae sõjamehest meie ekspeditsioonis.

„Kas teie suguharus söövad kõik piranjat, Bebcuche?"

„Jah, me sööme."

„Aga kuidas te neid püüate? Vibuga te piranjat kätte ei saa."

„Ei saa," ütles Bebcuche. „Meie tapame neid konksu ja nööriga."

„Aga enne Orlandot teil polnud õngekonkse ega nööri. Need ei kasva metsas nagu nooled ja mürk kalapüügiks."

„Metsas," rõhutas Bebcuche. „Tšukahamaed leiavad õngi. Seringeirodel on neid," seletas ta oma pikaldase taibuga valgele jutukaaslasele. „Teisel pool, seal, kus päike läheb magama, tapame kõik seringeirod onnis ära. Siis võtame nende riided ja püssi ja noa omale."

„Te tapate igaühe."

„Igaühe. Mehed ja naised ka."

„Miks te naisi ellu ei jäta?"

„Tšukahamaed jätavad ellu ainult lapsed. Palju aega tagasi tõime kolm tüdrukut sealt teiselt poolt," — ta näitas itta. „Nüüd on nad kõik otsas, aga kirves ja püss ja kalanöör on ikka veel head."

Valgete tapmine oli muutunud tšukahamaede rändelumajanduse lahutamatuks osaks. Lindusid tapeti liha ja sulgede, seringeirosid õngenööri pärast.

*

Kolm päeva pärast žurunade külasse saabumist saadeti kerge alumiiniumist kiirpaat Diauarumi tagasi, meeskonnaks Jorge, Sergio ja mina.

Andsime ravimite nimekirja, magasime hommikuni ja jäime asjatult ootama Kesk-Brasiilia Sihtfondi lennukit, mis oleks pidanud olema saabunud juba nelja päeva eest. Peagi pöördusime niisama targalt žurunade juurde tagasi.

Liaanid ja ripp-põõsad põimisid kummalegi poole jõe kääruliste kallaste kohale haljendavat peenvõrku ja me tundsime end esialgu nagu võõramaalased Sohos. Keset jõge oli küll kõik avar ja sätendav nagu Piccadilly neoonvalgusest tulvil tänavail, ent kui jõudsime vaevalt mõne sammu kaugusele teisel pool pimedusläve, leidsime end süngest maailmast, mis oli salapärasem ja metsikum mistahes Londoni allilmaurkast. Mida enam me aga roiutavasse reisirütmi sisse elasime, seda vähem tundsime huvi vaatepiltide vastu. Pealetükkiv päike tulistas taevalaelt alla jõele ja meie nägude pihta. Džungel kägardus kokku tumedaks laiguks teadvuse piiril.

Kahe tunni pärast juhtisime paadi leetseljaku juures madalasse vette, et täita paak bensiiniga, ja Sergio, lohakas irvhammas, sikutas käivitiketti nii, et paat müriseva mootoriga edasi kargas. Sergio lendas uperkuuti vette, Jorge ja mina maandusime paadi põhjal. Vint sai uue kiirenduse ja paat tormas tuhattulist omapead edasi.

Mõne sekundi pärast jõudsin mootori juurde. Ma ei tundnud „Pentau" mootorit ega suutnud küttesegu-seadekangi leida.

„Kus on gaasikang?" kisendasin ma.

Jorge oli vist mootorist kurdistunud, sest ta naeratas viisakalt kuulmata jäänud teravmeelsuse peale sõnaohtralt inglaselt, kes ei taibanud sõrmegi liigutada, samal ajal kui ohjeldamatu paat omapead mööda Amasoonast ringi tuiskas.

Kisendasin uuesti.

Jorge oli naljatujju sattunud ja naeris närviliselt.

Ma kisendasin.

Jorge ehmunud näole valgusid lustipisarad.

Sel hetkel põrkasime leetseljakule, ma kalpsasin rooli juurde ja kallutasin paadi teisele poole nagu tsikli kurvis. Lendasime mõlemad jälle paadi põhjale pikali. „On see inglane aga pöörane, nagu konn," kuulsin Jorget pomisemas.

Kui me viimaks Sergio juurde tagasi tossutasime, seisis ta läbimärjana, käed imestunult rippu. Mürarahe paiskus üle vee, tutvustades mootori mehist lüürikat, säherdust,

mida pärast Elisabethi aega pole Inglismaal kunagi kuuldud.

Tund hiljem Jorge magas, Sergio istus roolis ja minu silmad otsisid piki kallast ulukit. Korraga nägin kaht kanuud ja tosinat sõudjat kalda madalduva oksastiku varjus.

Pöörasime paadi suure vahulainega pärivett ja läksime selgust saama.

Enamik võõraid olid nähtavasti kajabi hõimlased, ent üks indiaanlane oli erilaadiline — see osutus bakaiiriks. Nende hulgas oli ka keegi valge — suur, tugev, habemega peletis, nägu jultunud, ent silmad tundelised ja südamlikud.

„Kas lähete kaugele?" küsis Sergio.

„Ah mööda jõge üles, et pääseda mõne lennuki peale Xingus." Oli see vast juhus! Nagu oleks mõni keigarist murdvaras Leamington Spa sünnitusmajja sattunud. Tema kirjelduse järgi oli nende reis kestnud juba poolteist nädalat; oli veedetud tervelt kuus nädalat keset vaenulikku ümbrust; muidugi oli erakordne juhus, et ta just sinna sattus, kust meie ta leidsime.

„Kust te tulite?"

„Manitsauá Missust alla. São Manuelist. On kulunud kenakesti aega."

„Kas te žurunade juures Orlandot nägite?"

„Ei, me tulime sealt öösel läbi." Hm! Nii, küllap kajabid hoiatasid teda žurunade eest. Hakkasin arvama, et see pabeririba, mille ma jahil Manitsauá Missult kaks päeva tagasi leidsin, võis kuuluda temale ja mitte kahele mõrvatud seringeirole, nagu ma algul arvasin. Ta võis seal väga lähedal peidus olla.

„Kas olete seringeiro?" usutles Sergio.

„Jah. Töötasin seal kuus kuud, aga nüüd olen omadega läbi. Lähen koju. Rondonopolisesse Cuiabá lähedal."

Sergio otsustas neil minna lasta ja pani mootorile tuurid peale, et küsida Orlandolt korraldust. Nüüd, kus rändurid olid avastatud, polnud neil enam mõtet varju pugeda, sest mootorpaat võis nad hõlpsasti jälle kinni püüda.

„Saatananahk!" märatses Orlando, habe raevukalt lehvimas. „Kui ta viib kajabid Xingule ilma minuta, siis notib kamajura suguharu nad maha. Kajabid peavad tagasi tulema."

Saadeti välja paat Sergio, Clementi ja Pioniga, kes oskas kajabi hõimu keelt. „Kui seringeiro on lubanud kajabidele

sõidu eest kingitusi, peab ta need kohe kätte andma. Ta ise võib edasi minna. Aga ilma kajabideta." Sergio ja Pioni võtsid püssid, Clementi revolvri. Mõistsin, et mul kui välismaalasel polnud kaasaminek soovitav. „Pärast vahejuhtumit," oli Orlando mulle juba öelnud, „on meie valitsusel isu täis sellest, et välismaalased siinses džunglis surma otsivad."

Kui salkkond õhtul tagasi jõudis, tundus, et olukord oli nii halb kui üldse sai olla. Seringeiro ja tema bakaiirist sõber olid pikema jututa Diauarumi sihis edasi läinud, kuigi jäid praktiliselt paljaks kõigest, mis neil oli olnud — püssidest, nugadest, riietest, — need läksid kajabidele antud lubaduste täitmiseks. Diauarumis on seringeiro väljaspool ohtu, kuid ta oli jätnud enesest kurbi jälgi. Üks kajabi oli grippi haigestunud.

„See on kõige halvem, mis üldse võib juhtuda," pahandas Claudio.

„Kas siin pole tegemist lihtsalt tühise külmetusega, mis?"

„Mul on juba viisteistkümmend aastat kogemusi ja ma tean, et miski ei pea nii kaua ekspeditsiooni kinni kui gripp. Inimesed ei saa tööd teha. Indiaanlased surevad. Meil aga tuleb jääda küladesse epideemiaga võitlema."

Olukorra raskus seisis selles, et kajabid katsusid oma külasse tagasi pääseda, arstimite puudusel aga võisid hõimukaaslased seal surra nagu kärbsed. Vaieldi tükk aega ning lõpuks lepiti kokku, et Claudio jääb maha, kui tsentriekspeditsioon järgmisel hommikul teele asub. Claudio ravib kajabit Manitsauá Missu lähedal ja püüab ühtlasi neid eemal hoida žurunadest kui ka nende oma kodukülast.

Õhtul hiljem, kui teised olid kõik pikali heitnud, aitasin Clementil järgmise päeva söögiks püütud piranjat küpsetada. Kalad särisesid tulel ning meie kahekesi istusime, valvasime ja pöörasime neid aeg-ajalt. Clementi rääkis seringeirodest.

„Neil sellidel on ränk elu, Adriano. Nad on vaesed. Neil pole riideid, ei nuga ega toitu, ja neile öeldakse, et kui nad mõnele kummiperemehele töötavad, siis võivad nad need asjad saada avansina töö eest, millega pihta hakkavad. Perekonda neil pole, kodu samuti. Nii nad lähevadki." Clementi käed tegid dramaatilise žesti.

„Aga kui nad end paigale on pannud . . ." Clementi tegi põnevuspausi ja kohendas tuld. „Jaa, siis nad leiavad, et

kõike tuleb peremehe poest osta ja et kõik on seal kallim kui Araguaia jõe ääres. Džunglis elades ja kummit hankides on vaja riideid, toidunõusid, nuga, püssi, maniokijahu, kašaakat. Araguaial maksab see kümme kontot, peremehe poes aga, ole lahke, nelikümmend.

Eks siis lähe vennike džunglisse kummit hankima. Mnjaa! Töötab oma kuus kuud ja tuleb tagasi, kanuu kummit täis. Sellest ei jätku, et tasuda neljakümne konto eest. Ta läheb uuesti. Aga selleks on jälle vaja maniokijahu ja uut kraami ja nuge. Nüüd tõuseb võlg juba kolme- kuni neljakümne kontoni. Mees võib kümme aastat rügada, aga ei saa võlga makstud. Ta töötab kõvasti ja sööb kehvalt, sest kui ta palju moona ostab, ei jõua ta võlga ilma peal ära tasuda. Ja maksmata ei saa ta jalga lasta, sest kõik paadid ja lennukid kuuluvad peremehele. Vahel saadab šeff mehi teda kibedamini tööle sundima, taoti tapab siis meie vennike mõne sellise kupja ja laseb hirmuga jalga. Nõndaks! Nagu see tänanegi."

Clementi oli seringeiro seisusest ja tema kodu asus Rio das Mortesi ja Araguaia lahkmel, seal, kust paljud niisugused välja tulevad. Ei puudunud palju, et ka tema oleks võinud olla sama seringeiro kanuus tol päeval.

Istusime tule ääres kaua.

14. PEATÜKK

SIHTI RAJAMAS

Orlando tõusis järgmisel hommikul vara ja hakkas rippasemete vahel õiendama. „Maast lahti, Brasiilia vägevamad löömamehed, jõuame ehk veel ekspeditsioonil sabast kinni napsata." Peagi haihtus udugi ja meie paadid hakkasid pärijõge liikuma.

Claudio jäi žuruna külasse maha, ja mõningase nukrusega jälgisime ta rässakat kogu, kuni see silmist kadus.

Kaks ja pool päeva hiljem, kui pea kohal lõõmas päike ning vesi pahises meie paadininade ees, möödus meie ekspeditsioon väikesest saarest Xingu jõel. Olime oma killavooriga juba ühelt aerofoto kaardilehelt teisele jõudnud ja teadsime, et geograafilisest tsentrist täpselt itta tõmmatud joon lõikab jõge selle teise õhuülesvõtte keskkohas.

Paadid kinnitati kilomeeter maad allpool kaldasse ja meie töö algas.

Orlando ekspeditsiooni laagripaigad džunglis olid tavaliselt paarikümne ruutjardi suurused alad, mis mõne minuti jooksul matšeetega rägast ja võsast puhtaks tehti. Rippasemete toed valiti mesilaste, sipelgate ja termiitidega ning puude endi tugevusega arvestades. Peale selle seati keskele üles kantav raudrest, kus liha ja kala küpsetati, see oli ka kõik. Laagri üleslöömine võttis kolmkümmend minutit ja mahavõtmine kakskümmend.

Siia aga oli Orlando otsustanud alalise baasi luua. Pidime ligemale kuuks ajaks paigale jääma. „Me ehitame siia turistide hotelli," teatas Orlando. Ta valis paiga, kus kallas kerkis kuus jalga jõest kõrgemale ja tasandus siis lausikuks pinnaks, ja meie võtsime kirved ning matšeeted ja raiusime võsa, kuni džunglisse tekkis lagendik. Kõrgel ülal meie kohal moodustasid puud katuse nagu väikese katedraali kupli. Piumed — pisikesed kärbsed, kes päevavalgel kogu aja hammustavad, — surusid meie ümber, eriti aga ründas kutsumatuid külalisi väike töömesilane tiuva. Kui püsida kolmkümmend sekundit liikumatult, siis koguneb neid ihule sadakond, viis minutit — ja juba on tuhat täis; muidugi ei suutnud keegi vaikselt seista, kui putukad suhu, kõrvu ja ninna tungisid. Süütasime suured lõkked, et mesilasi kaugemale peletada.

Aga järgmisel päeval ehitasime endile hotelli! Aluspostid saime tüvedest, talad liaanidega kokkuseotud okstest ning tiheda katuse kohakuti seatud banaanilehtedest. Samasugune peavari löödi käe-jala juurde üles köögiks; seejärel kandsime kogu toidutagavara katuse alla ja paigutasime pakkudele toetuvale raamistikule, nii et vihmade puhul vesi neid rikkuda ei saaks. Lõpuks raiuti maha üks suur puu nii, et see langes jõkke võimalikult kaugemale, moodustades platvormi pesemiseks ja supluseks, kaitstes meid ogaraide ja vastiku muda eest. Laager oligi valmis, ja nüüd võisime alustada oma päristööd.

Geoloog Franklin Gomez seletas meile juba Capitao Vasconcelosesse jõudes, et ühe maa geograafilist tsentrit arvutatakse samal meetodil nagu tahke keha raskuskesetki. „Lõigake Brasiilia maailmakaardist välja ja pange nööpnõela otsa," õpetas ta. „Kui me töö on täpselt tehtud, pöörleb Brasiilia nagu vurrkann ümber nõela." Arvestused oli teinud vastav organisatsioon Rios; Franklini ülesandeks oli

see matemaatiline punkt džungli ääretus uurimata piirkonnas üles leida.

Esialgu tuli tal uurida Xingu kaarte, mis olid koostatud XIX sajandi maadeuurija von den Steineni puudulike andmete põhjal. Jõed olid kantud sinna, kus neid polnud, ning harujõed märgitud punktiirjoontega, mis tähendas, et igasugusel oletusel nende suuna kohta oli kaardistaja omaga võrdne väärtus. Seepärast saadeti üks PROSPEC-i lennuk kohale õhuülesvõtteid tegema ning see sooritas rea retki, kursiga otse itta Araguaia peale. Nii viidi Xingu ala muu kaardistatud maailma koordinaatidega kooskõlla. Koostati sootuks uus kaart.

Siis ühines Franklin ekspeditsiooniga, ja nüüd, kus me olime otsitavale paigale lähedale jõudnud, tuli tal see kaardil teadaolev punkt üle kanda tundmatusse kohta kuskil meid ümbritsevas džunglis. Ta vedas kaardile sirge — tsentrist täpselt itta ja läände — ning kandis selle vastavale fotole. Siis tehti see punkt, kus sirge fotol jõge lõikas, kindlaks ka kohapeal — kuivanud nõva, vette kukkunud puutüve ja vastas asuva teravatipulise neeme vahel, mis pildil detailsel suurendamisel ilmsiks olid tulnud. Nii seisime kolmanda päeva hommikul kõik Xingu jõe vasakul kaldal selle teadmisega, et asume Brasiilia geograafilisest keskmest matemaatilise täpsusega 17 kilomeetrit ja 70 meetrit lääne pool.

Raimundo ja Clementi raiusid võsa matšeetedega. Nende taga tasakaalustas Franklin kompassi kolmjalal ja suunas meestepaari, kuni sihtjoon ta kompassilt ühte langes hoitavate lattidega ning täpselt läände kulges. Võsaraiujad vaatasid kogu aja tagasi ja töötasid suunas, mis neile iga kord kätte juhatati. Järk-järgult taandus tihnik metsasihiks, mis oli tulvil risu ja kände, ent pikendas kompassi vaba ja sirget sihtjoont. Kui jõelt 100 meetri kaugusele jõuti, mõõdeti vahemaa ära ja tehti ühele puule märk. Džungli tihedusest sõltuvalt tehti neid kriidimärke iga päev neli kuni kümme; õhtuti kogunes raierühm lähima kalda äärde puhkama. Nii kestis see ligemale kuu aega.

Kogu selle aja oli ekspeditsioon rühmadeks jaotatud. Raierühmas tegutses pidevalt seitsmemeheline komando, baaslaagris kõikus inimeste arv kahest kuni seitsmeni, olenevalt sellest, kui tihti sihil liiguti ning ülesjõge Claudio juures käidi. Mõnikord kandsin mina võsaraiujatele toitu

või sõnumeid, käisin paadiga žurunade juures, enamasti aga olin täistööajaga kütt. Brasiillased olid teiste töödega seotud, indiaanlased ei väärinud usaldust. Polnud võimalik ütelda, kas näiteks Rauni, kellele on kümme kuuli kätte antud, kõmmutab maha paar siga või põõnab päeva maha või kulutab kogu laskemoona püssi proovides hetkeliseks vaimustuseks ühe minutiga ära.

Hommikuti, kui koiduvalgus moskiitod minema peletab, ronisin asemelt alla ja kobasin püssi. Teiste suureks meeleheaks näis inglane oma kohustusi tõsiselt võtvat. Hiiliva puuma jaoks oli varutud „B. B.", ulukite küttimiseks haavlipüss „No 5". Nii kõmpisingi, silmad veel unised, džunglisse.

Mõne päevaga taipasin, et loomad, keda küttisin, polnud kunagi varem inimest näinud. Indiaanlaste jutu järgi söandasid nende suguharud harva, kui nad üldse seda tegid, siiakanti tulla. Viirastuslik hirv jäi kümne sammu kaugusel seisma, elevil — ehk olen mina niisama kardetav kui puuma. Maapinnal väga arglik lind tundis ennast üsna julgena 20 jardi kõrgemal puu otsas. Kilpkonnad rändasid muretult džunglis ringi, nii et me tegime baasis neile sulu, kus pidasime korraga paljusid. Liha tuleb troopikas ära süüa kahekümne nelja tunni jooksul, kilpkonnad aga säilivad nagu konservtoitki mitu kuud.

Neil põhjustel piisas harilikult viiest-kuuest hommikusest töötunnist, et varustada meid kaheks söömaajaks päevas. Pärast kitkumist, rookimist, söömist ja magamist tekkis aja ülejääk. Midagi huvipakkuvamat mul teha polnud kui minna tšukahamae sõdalase juurde. Temal oli alati midagi käsil — sulgne peaehe või noolte sidumine. „Võta istet," ütles ta alati. „Õpetan sulle tööd. Siis sa ei ole enam nii oskamatu."

See tohutu džungliala meie ümber oli tšukahamaede maa, ning minu silmis kasvasid Rauni ja Bebcuche, kaks meie ekspeditsiooni kuuluvat suguharuliiget, rändavateks printsideks, kes on oma isa kuningriiki jõudnud. Suurema osa ajast viibis üks neist baaslaagris, teine aga võsaraiujate juures; mõne tšukahamaega kohtudes pidid nad võõraid kokkuleppe kohaselt gripitaudi eest hoiatama. Samuti pidid nad kasutusele võtma mõningaid kaitsevahendeid, kui metsikud suguharud oleksid meid kui võõraid tappa tahtnud.

„Mina olen tšukahamaede sõber," õpetas Bebcuche mind

oma emakeeles ütlema. „Mina olen Rauni ja Bebcuche vend. Mina olen sõber." Et ma tihti džunglis viibisin ja olin kuulnud tšukahamaede hoiakust võõraste suhtes, siis panin needsinatsed tervitused hoolega kõrva taha.

Kõikidest indiaanlastest, kellega Xingu piirkonnas kokku puutusin, olid tšukahamaed kõige huvitavamad. Nende rändröövli-eluviis on primitiivsemaid maailmas.

Nad toituvad ikka veel raipelihast, raisakotkaist, puumadest, termiitidest, putukatest ja ka seanahast. Imekombel söövad nad muldagi. Magavad maa peal — kuigi teised indiaanlased kasutavad rippasemeid — ja nende onnid pole midagi muud kui haprate okste ümber kokkukoolutatud banaanilehed. Tehniliste oskuste poolest on nad Xingu rahvast niisama kaugel maas kui teised indiaanlased valgetest. Nad on nii primitiivsed, et neil pole isegi kanuusid, keedunõusid, muusikariistu ega õlgonne; žurunade vana legendi järgi otsustades polnud neil isegi vibu. Maaharimine on suguharu algelises majanduses vähese tähtsusega, ja nagu Austraalia vähe arenenud aborigeenid ning Lõuna-Aafrika bušmanid, rändavad tšukahamaed mööda maad ringi, toitudes raipesööjate kombel sellest, mida leiavad ja tapavad. Rändsalkadena luusivad nad ääretus džunglis, liiguvad otsekui Aasia mongolid, omavoliliselt piire sinna-tänna nihutades, tapavad ja riisuvad, justkui oleks Tšingis-khaan ise seda neile inspireerinud. Lõuna pool hävitasid nad žurunasid ja suiasid, põhja pool aga nottisid lugematul hulgal seringeirosid. Niipea kui tekib kahtlus, et nad võivad viibida Araguaia jõe kandis, katkestatakse kohe kõik põllutööd ja kutsutakse telegraafi teel sõjavägi appi. Tšukahamaede ala piirid on avaramad kui enamikul Euroopa riikidel. Nende kodu on „Röövlipesa", Von Martiuse kärestikest sisemaa poole, meie tsentribaasist kolme kuni nelja päeva teekonna kaugusel.

Sõna „tšukahamae" ise on žuruna väljend ja tähendab „inimesi, kellel pole vibu"; tegelikult on see hõim aga osa kajapo hordist, kes võimutses Pará lõunapiiril. Omavahel kutsuvad nad üksteist oma kahe sugukonna nimega — mentuktire ja mekragnotire. Nimi „tšukahamae" võeti kasutusele üksnes sellepärast, et vennad Villased puutusid selle suguharuga kokku žuruna sõdalaste kaudu.

„Kui me 1946. aastal põhja poole Xingusse liikusime," jutustas mulle Orlando, „saime sellest suguharust kuulda. Üks kamajura pealikuid oli hiljuti tapetud, žurunad maha

notitud, peale selle leidsime märke, et tšukahamaed olid käinud luurel meie Diauarumi laagri lähedal, kust koerad nad minema peletasid." Viimaks leidsid Villas Boased Manitsauá Missu ja Auaiá Missu jõe kaldal jälgi ning suguharude peatuspaiku; nad hakkasid kingitusi välja panema, alustades seega pikaldast protsessi, mis pidi selle algelise rahva lepitama, ilma et nendega kokku oleks puututud.

1929. aasta suvel nähti mõnd tšukahamaed — keda võib ära tunda viietollisest puitkettast alumises huules — kaldaliival istumas, kuid need põgenesid kohe, kui Villaste kanuud märkasid. „Leidsime nende peatuspaiga, Adriano, ja ka jalgraja jõekaldal. Jätsime sinna kingitusi. Mõne päeva pärast tulime tagasi. Jälgi oli igal pool, ja me teadsime, et tšukahamaed olid kohal käinud. Kingitusi aga polnud nad kaasa võtnud." Kaks kuud hiljem selgus, et esemed olid ära võetud, ja nüüd pandi maha mõned noad ja pool tosinat õngenööri. „Lasksime ka žurunadel sõpruse märgiks nooli ja peaehteid kingiks jätta. Algul ei tahtnud nad küll seda teha."

Möödus kuid, ja järgmisel aastal nähti žuruna küla lähedal võõrast suitsu. Enamik žurunasid pages kohe jõe keskel asuvale saarele, Villaste luuresalk aga avastas värske peatuspaiga naabruses. Sinna pandi jälle kingitusi.

Kulus veel kaks aastat algelises ajus tekkinud vaenu leevendamise uskumatult aeglases protsessis, enne kui tšukahamaed tulid esmakordselt žuruna külasse rahumeelselt. Selle tähtsa sündmuse puhul vahetasid nad mõned nooled Villaste mahajäetud nugade ja tööriistade vastu. „Meie läksime sinna," rääkis Bebcuche mulle hiljem, „palju kuid tagasi, kui ma olin väike poiss. Meie andsime nooli ja žurunad andsid helmeid kõrvadesse ja kanuu seest vett." (Ta mõtles kasiirit, alkohoolset jooki, mis on karsketele tšukahamaedele liiga kange.) „See vesi," ütles ta nukralt, „ei ole tšukahamaede sõber. Pärast on tšukahamaed palju päevi haiged."

Varsti pärast seda vahejuhtumit jõudsid Villased tagasi, arvestades teed, kustkaudu nomaadid võisid üle Auaiá Missu jõe liikuda, leidsid triiviva parve ja sealt lähedalt kaldalt raja, mis viis äsja mahajäetud laagripaika. Jällegi jäeti sinna kingitusi.

Edasi, aastal 1953, märkasid Claudio ja Orlando tšukahamaede poolt hävitatud küla asukohas indiaanlasi metsas.

Nad hõikasid. Hõikele vastati ja umbes nelikümmend vibudega sõjameest ilmus jõe kaldale. Tol kõhklushetkel, kui tšukahamaed olid laskevalmis, kuid jälgisid veel, mida vastased teevad, ei julgenud žurunad üle jõe tulla. Vennad sõudsid üksinda teisele kaldale. Aeglaselt liikusid nad vaenuliku tardunud tundmatute metslaste salga poole; need olid kõige pingelisemad hetked vendade elus. „Kui ma kanuust välja astusin," tunnistas Claudio, „haakisin vöö lahti, nii et revolver vette sulpsas." Kingitused laoti välja ning tšukahamaed lausa võbisesid erutusest ja ägedast tundevapustusest esmakordselt valgeid kohates. Äkki tõusis pinge liiga kõrgeks ja nelikümmend relvameest pöördus ning pages metsa.

Hiljem, samal aastal, oli teine samasugune kohtumine edukam ja novembris käidi juba nende külas. Vahetuskorras võeti mõned tšukahamaed Capitao Vasconcelose forti, ning seal ma kohtusingi Rauni ja Bebcuchega, kes olid Krumare, ühe hõimujuhi vennad. Noormehed olid olnud seal juba neli-viis kuud, tönkasid pisut portugali keelt ja võtsid vastu kingitused, mis ma neile tulekul andsin. Bebcuchele kinkisin särgi, suupilli ja kirju taskulambi, Rauni sai kaksteist pudelit vängelõhnalist juukseõli. „Oileo," pomises noormees mõnuga, „oileo teeb Rauni ilusaks," ja ruttas saadud kraami oma asjade hulka ära peitma.

Mõne nädala vältel pärast seda esimest sammu suhted kaugemale ei arenenud. Tšukahamaed tegid onni ümber seda, mida Orlando nõudis, ja kui toiduks anti lauale riisi andestamatult läbiküpsemata ning kleepuva seguna, siis teadsin, et tol päeval oli üks neist oma kokakunsti proovinud. Kõige muu suhtes — kuigi noormehed elasid ja töötasid minuga ühes elamus — jäid nad endistviisi eraklikult enesessetõmbunuks.

Siiski, ühel heal päeval uudistas Rauni oma suure koopainimesenäoga mind ligilähedalt.

„Mis see?"* Ta osutas käekompassile, mida ma jahil kaasas kandsin.

Teadsin, et teised indiaanlased kasutavad tihti tšukahamae kergeusklikkust, ja kostsin ilma pikema jututa: „See näitab tšukahamaede poole."

---

* Tšukahamaede kõne on tegelikult väga rohmakas. Seda on paiguti selles ja teistes peatükkides silutud eespool mainitud põhjustel.

„See näitab minu küla poole?"

„Jah. Vaata noolt. Nüüd ta otsib tšukahamaed." (Vasconcelosest jääb nende küla peaaegu põhja suunda.)

„Hm," kahtles Rauni. „Hm. Miks on sul vaja noolt, et tšukahamaed kätte leida?"

„Kõigil migelitel on need olemas. Nad armastavad tšukahamaesid ... süüa. Migelid söövad palju."

Rauni vappus naerust, pikkadest ohjeldamatuist rõõmupursetest, mis jäävad mõistatuseks meile, kes me elame väljaspool indiaanlaste primitiivset maailma. Ta veeretas ennast põrandal, väherdes tolmus. Läks Bebcuchele seda lugu seletama ja laperdas oma huuleketast nagu Alpi karjuse lehmakäristit. Lõpuks haaras ta oma karukätega mu ümbert kinni ja ajas oma läikiva näo mulle ligi.

„Mina söön sind ka," ütles ta. „Tšukahamaed armastavad migeleid."

Vägev ja kestva mõjuga meelitus oli öeldud mõlemapoolselt, ning järgnevatel päevadel, kui ma Raunit kohtasin, võttis ta kohe oma noa välja ja hakkas seda särasilmil liipima. „Mul on täna nälg," ütles ta.

Kord süvendasin nalja sellega, et ronisin magavale indiaanlasele vargsi selja taha. Asetasin fordi kõige suurema keedupaja ta aseme alla. „Rauni," hüüdsin, „kas sa oleksid nii hea ja roniksid sinna sisse!"

Minutite kaupa oli tšukahamae naerust päris jõuetu, pisarad nirisesid tal huulekettale, segunesid süljega ja valgusid siis järguti üle ääre niredena maha.

Taoline lasteaiamäng nagu rajas teatud hapra mõistmise silla üle kuristiku, mis lahutab indiaanlast valgest inimesest.

Kahest tšukahamaest oli Rauni noorem, umbes kaheksateistkümne aastane; ta oli laiaõlgne ja sirgu seistes 5 jalga 9 tolli pikk. Juuksesalgud tolknesid tal kuklast üle õlgade, kõrvanibudest ripnesid helmesehted ning lapsepõlvest alates oli poisi alumine huul üha laiemate ja laiemate puutappidega välja venitatud, nii et selle pikkus oli nüüd minu silma järgi umbes poolteist sigaretti. Vahel, kui ta jões oli, läks see ketas lahti, ja mina pidin siis kaitsemaski ning lestadega ligi ujuma ja selle üles leidma. Poiss oli kiire taibuga, seltsiv ja jutukas, kui sõprus juba jalule oli seatud, ning üsnagi familiaarne, umbes seda tüüpi sell, kes tavatseb öelda: „Kuluks ära pool potti õlut!" Ometi jäi ta ebausaldavaks, isekaks ning häbituks ja kasutas oma eksoo-

tilist välimust sealseilt pilootidelt ning lennukite meeskonnaliikmetelt kingituste mangumiseks.

Bebcuche see-eest oli seitse või kaheksa aastat vanem ja oma poolvennale peaaegu igas suhtes vastand. Kui Rauni nägu oli sile ja suhteliselt kaunis, tundus tema oma labane, ahvilik ning ilmelt ähvardavam. Seal, kus Raunil oli huuleketas, „ilutses" temal lihtsalt auk alumises katkirebitud huules. Bebcuche oskas vaid väheseid portugali sõnu, hääldas neid kurgu põhjast, oli vilets õppima ega omanud kübetki sellest seltsivast uudishimust, mis tegi Raunist köitva kaaslase. Ta hoidus kõigist eemale, näis kurjana ja mornina ja kõneles harva kellegagi, kes veel sõber polnud. Ometi ilmnes kuude jooksul, et ta oli truu, omakasupüüdmatu, loomult pehme ja oskas kaitsta Villaste ning ekspeditsiooni huve. Metsas tahtis Rauni alati saagile juba enne tagasipöördumist hambad sisse lüüa, Bebcuche aga tõi oma jahitrofeed alati laagrile. Rauni vihastas ekspeditsiooni pikalevenimise pärast ja ähvardas džunglisse kaduda, Bebcuche toimetas lihtsalt kõike, mis tal iganes teha kästi. Nutikas ega seltsiv inimene ta polnud, ent ikkagi ülla väärikusega indiaanlane. Teda oleks võinud igaüks kõrvutada Rider-Haggardi Umslopogaasi või Fenimore Cooperi Tšingatšgukiga ning oma reaalsuses oleks ta need väljamõeldud kujud kindlasti üles kaalunud.

Vasconcelose õhtutel käisid tšukahamaed tihti ükshaaval või mõlemad koos mu rippaseme kõrval istumas. Nad rääkisid, enamasti aga laulsid, sest kord palus Rauni mind „teha migeli laulu" ja ma püüdsin anda oma parima, esitades „Jumal, kaitse kuningat". „Migelid ei oska laulda," sõnas Rauni seepeale kaastundlikult, ja sestsaadik hakkas ta alati mu meelt lahutama kõrge kandva häälega ning omapäraselt tooni pidades, mis pidi olema tšukahamaede elus tähtis ja mõnus.

„Tšukahamae laulab," tavatses ta öelda, „kui päike on puude taga, kui päike on kõrgel taevas, ja kui päike läheb ära magama. Siis nad laulavad kogu õhtu."

„Kas naised ka?"

„Naised ja lapsed ja mehed. Küll sa kuuled, kui tuled minu külasse ja elad meie juures. Siis me laulame sinule."

„Millest te laulate?" tundsin ma huvi. „Kas laulate jahist ja sõjast ja sellest, kui olete suure tapiiri ära söönud ja tunnete end rammetuna?"

„Jaa," ütles Rauni. „Meie laulame jahist ja sõjast ja

paljudest teistest asjadest. Laulame maniokile. Laulame nooletegemisele. Laulame kojuminekule pärast meevõtmist. Laulame teradest. Laulame pantrist." Ja sülitanud üle oma ketta, oli tal kombeks alustada tasast laulu, nõnda et teised punanahad kogunesid kõik meie ümber ja avaldasid kiitust, kui ta oli lõpetanud. Laul oli tõesti ilus. Kuigi tšukahamaed on muudes asjades primitiivsed, on nende muusikaline meel kõrgelt arenenud, ja kui Rauni oli karaiiba laulu kõigest üks kord kuulnud, oskas ta seda kohe järele laulda.

Nõnda siis olid Rauni ja Bebcuche mulle juba enne ekspeditsiooni teeleasumist midagi lähema sõpruse taolist pakkunud. Nad olid mulle tihti rääkinud, mis me teeksime, kui nende külla läheksime.

„Kas sina tuled minuga jahile, kui tuled minu maale?"

„Muidugi. On seal palju, mida küttida?"

„Palju!"

„Palju?"

„Jah. Palju-palju. Hirved. Tapiirid ja puumad. Puumad ajavad tšukahamaesid taga. Nemad armastavad tšukahamaesid. Nemad söövad meid."

„Ja tšukahamaed kütivad puumat?"

„Jah. Nemad kütivad puumat. Musta puumat ka. Sina tuled minu maale ja mina näitan sinule. Nüüd on minul 22-liinine püss ja ma tapan palju puumasid."

Rauni piiratud leksikonis oli sõnal „istutama" palju tähendusi.

„Mina lähen istutan sinule, Adriano, tšukahamaede maal riisi ja raadiot. Meil ei ole raadiot tšukahamaede maal. Mina armastan raadiot ja mina istutan selle maha. Aga mina istutan sinule selle kohe üles, niimoodi." Ja Rauni tõusis kähku üles. „Sina pane käed välja. Üks raisakull istub selle käe, teine selle käe peale."

„Ja kotkas mulle pähe, Rauni?"

„Jah, kotkas sinule pähe ja väikesed kotkad sinu käte peale. Siis mina tulen ja räägin sinuga. All Xingu juures, kus kaua aega tagasi oli žurunade istutamise paik."

Ja nüüd siis olimegi baaslaagris selle koha lähedal, kus kõik need asjad sündima pidid. See oli tšukahamaede Cuiabá. Bebcuche ja Rauni sirgeldasid selle ühel päeval mulle liiva sisse.

Vedelesime kogu õhtupooliku banaanilehtedel, peletasime piumesid, ja mulle hakkas silma, et indiaanlase kaar-

did on suuna poolest üpris täpsed, ent kauguste suhtes väga ekslikud. Samuti panin tähele, et kõik paigad väljaspool tšukahamaede küla ja kõik jutus mainitud kohad olid ühenduses mõne lahingu või veresaunaga.

Ida suunda osutades rääkis Rauni loo Rohelisest Metsast. Kuna olin huvitatud indiaanlase suhtumisest surmasse ja sõjapidamisse, siis käisin peale, et ta sellest räägiks.

„Mina läksin," jutustas Rauni, „teise vee juurde seal üleval (Araguaia jõgi) ja nägin — hobune. Mina ei olnud ennem hobust näinud. Minul oli väga nälg, siis läksin tapma. Aga üks karaiiba tuli ja võttis matšeete. „Tule siia," kutsus ta. Rauni tõmbas näo vihaselt kipra. „Ta oli väga tige ja tahtis mind tappa," seletas Rauni. „Mina läksin ära ja murdsin ühe kepi. Sõjanui. Jooksin tagasi ja karaiiba kutsus: „Tule siia!" Siis mina viskasin kepi. Tema tegi niimoodi," Rauni laskis pea longu, „ja kepp läks ainult vastu mütsi. Müts jäi kuklasse. (Mütsirihm on Brasiilia selles osas tavaline asi.) Mina jooksin ära. Aga siis nägin suurt koera. Siis murdsin teise kepi ja tulin koera tapma. Mina lõin, aga koer jooksis ära. Siis nägin jälle hobust ja lõin kepiga. Adriano, kas tead, et hobused on väga, väga tugevad?" Rauni hääles oli ikka veel midagi esialgsest üllatusest. „Mina lõin siia," ta näitas selga, „aga hobune jooksis. Siis tuli karaiiba ja oli väga tige. Mina murdsin teise kepi ja viskasin. Aga kepp läks ainult karaiiba juukse pihta," lõpetas Rauni kurvalt, „ja mina kartsin ja jooksin."

„Kas see karaiiba suri ära?"

„Ei. Tema oli elus, aga kartis ka. Mina jooksin ja metsa ei olnud, ainult lage. Mina jooksin ja olin väga väsinud. Kui mina tulin järve juurde, siis magasin, ja pärast tulid teised kolm."

„Karaiibad?„

„Ei. Tšukahamaed. Nemad ütlesid minule, kas karaiiba mind ära tappis, ja mina ütlesin ei. Siis meie läksime koos ära."

Rauni jättis meid kahekesi ja Bebcuche kirjeldas mulle seda lugu uuesti ning joonistas kaardi. Sain teada, et tšukahamae käik džunglipioneeri juurde paar nädalat tagasi polnudki nii süütu kui Rauni oli maalinud.

„Rauni läheb tapma ja toob ära karaiiba püssi, matšeete, noa ja riided. Tema läheb Mengrire ja Krumarega, kes juba kaks karaiibat tapsid," ja Bebcuche tõstab kolm sõrme. (Suurest püüdmisest hoolimata ei osanud ta kui-

dagi arve kokku lugeda.) „Mengrire palju aega tagasi läks Rohelise Metsa juurde ja näeb — naised panevad riideid vee sisse, püssiga mees juures. Mees jooksis ja kartis väga. Krumare tuli lähedale ja mees . . ." Bebcuche kujutas, kuidas mees, pea käte vahel, vaarus. Tema ilge-tontlik nägu imiteeris haledat hirmu. „Krumare lööb sõjanuiaga. Mees surnud. Mengrire tapab naised. Nemad tõid kaasa tšukahamaedele püssi, noa, matšeete ja palju riideid."

Rauni visiidi eesmärgiks oligi seda saavutust korrata.

Idast saabunud kuulduste järgi teadsin, et tšukahamaed ründasid Rohelise Metsa džunglipioneere. Lõuna pool olin juba kuulnud tšukahamaede ajaloost kirjeldusi suurejoonelisest žurunade ja suiade tapmisest ning väiksematest kokkupõrgetest indiaanlastega Vasconcelose ümber. Mis sündis teisel pool, läänes, seda kuulsin siis, kui jutu tohterdamisele viisin.

Bebcuche rääkis mulle, kuidas tšukahamaed kasutavad tohterdamist (maagilisi võtteid), et valgeid kallaletungi eel magama panna.

„Kas teil on ka rohtu indiaanlaste vastu?" küsisin.

„Jah. Palju aega tagasi, kui tšukahamaesid oli palju, meie käisime si-i-i-inna ka-a-aua." Ta näitas lääne poole ja venitas sõnu kauguse rõhutamiseks. „Meie tulime niimoodi," — ta pööras käsi poolkaares — „ja kreen-akarore suguharu kõik magas. Meie tohterdasime sõnadega ja siis, kui hommik jõudis, meie võtsime nooled ja püssid. Viu! Viu! Viu! Põmm! Põmm! Põmm! Kreen-akarored panid ka — nool, nool. Siis kreen-akarore vibul nöör katki. Tema jookseb. Teised jooksevad. Kolm surnud." Bebcuche tõstis neli sõrme.

„Siis palju aega veel ja meie näeme kreen-akarore pealikut metsas. Meie tapame pealiku ja võtame põeg."

Bebcuche jätkas peaaegu üle mõistuse käivat ülevaadet koletute tapluste seeriast metsas, kus iga kord hävitati üks või kaks meest. Kreen-akaroresid polnud valged iial näinud, Bebcuche osutas nende hiigelkasvule, tõstes käed üles pea kohale ja hüpates. Käelihased olnud neil puusajämedused ja vibud mehe randme jämedused. Ühtlasi mainis ta, et Mengrire, poiss, kelle nad mõni aasta varem kinni võtsid, olnud kasvult alla kreen-akarorede keskmise, kuigi Orlando kinnituse järgi oli too 6 jalga ja 2 tolli pikk.

Üht sündmust sõjast selle hiidsuguharuga kirjeldas Bebcuche järgmiselt:

„Siis tulid kreen-akarored ja oli ainult üks tšukahamae. Tšukahamae tema istutuses, ainult üks mees ja üks naine. Mees laskis püssi. Siis jooksis. Naine ei saanud joosta. Temal oli haige jalg. Tema käis niimoodi," — Bebcuche liikus käte ja istmiku varal nagu jalutu sant. „Siis palju tšukahamaesid jooksis külast ja kreen-akarored tapsid minu emaema ja tema venna. Pärast olid tšukahamaed kurjad, käisid kaua, kaua, ka-a-aua ja tapsid kreen-akarored ja murdsid kõik kondid."

„Kui palju nad tapsid?"

„Üks."

„Kas sa murdsid tema kondid siis, kui ta surnud oli?"

„Jah."

„Miks siis, kui ta oli surnud, Bebcuche?"

„Tšukahamae oli tige. Kreen-akarored tapsid palju tšukahamaesid. Mina murran kondid. Mina olen poiss." Bebcuche näitas kätega oma pikkust, mil ta võis olla umbes ühteistkümne aastane.

„Mina nutsin palju, nutsin ja nutsin, kui nemad tapsid minu emaema. Mina lõin. Mina lõin. Mina lõin. Mina murdsin palju kontisid. Murdsin. Murdsin. Murdsin. Murdsin."

Taltsutamatu mehisus sigines Bebcuche häälde, ja oleks õige olnud ütelda, et julmus oli talle loomupärane. Ometi teadsin, et teistsuguses olukorras oli see mees sõbralik, pehme inimene ja rippus tugevasti elu küljes.

„Kas sa kardad surma, Adriano?" küsis ta kord pärast üht ohtlikku silmapilku jahil.

„Jaa."

„Mina ka. Väga-väga."

„Mispärast, Bebcuche?"

„Sellepärast, et kui mina suren, on minul lõpp." Ta nägu oli tuhm ja silmad kurvad.

„Kas sa üles taeva ei lähe?" küsisin ma.

„Mina ei tea. Aga karaiibad?"

„Ma ei tea, Bebcuche."

Ent tuleb lisada veelgi pentsikuid vastuolusid sellesse lihtsasse hinge: Bebcuche ise oli alati tapnud ilma mingi põhjuseta. Tsiviliseeritud inimesed, kes katsuvad päästa väljasurevat primitiivset rassi, eksivad sageli just sellega, et idealiseerivad oma hoolealuseid kui süütuid ja õilsahingelisi inimesi, kelle ainus viga seisvat võimetuses ülekohtusest saatusest pääseda. Altruistide südames tekib armas-

tus, ja kuigi nad püüavad seda teaduse ja erapooletuse huvides vaos hoida, pole pärismaalastel nende silmis peagi mingit pattu ega pea nad neid ohtlikuks. Kas minagi polnud taolisse mõttelaadi kaldumas? Samal õhtul paiskas Bebcuche mind vägivaldselt tõemaailma, kus hea ja kuri üksikinimese hinges pesitsevad külg külje kõrval. „Kui meie läheme minu külasse," tähendas ta nagu muuseas, „annab Orlando mulle uue püssi."

„Siis on sul kaks püssi."

„Jah. Mina tahan kaks püssi, ja kui mina tulen tagasi oma külasse ja kui keegi teeb minuga kurja nalja, siis ma tapan. Põmm."

„See on tore," ütlesin hajameelselt. „Oled sa palju inimesi tapnud, Bebcuche?"

„Ta-a-a-pan. Maha-a-a." Sõnad olid öeldud rõhutatult ja sügava häälega. „Mina tapsin kolm."

Selgus, et tema ja veel kaks tšukahamaed olid sattunud metsas kuuele šavante naisele ja lapsele ning Bebcuche oli tapnud ühe naise malakaga ja löönud kahel lapsel pea lõhki.

„Kas sa said nendelt püssi või riideid?"

„Ei, ainult ühe noa."

„Mispärast sa siis tapsid?"

„Meie neid ei tundnud. Esimest korda nägema."

Nii mõttetu oli olnud too tapmine.

Sellega jutt katkeski. Ähvardas vihma sadama hakata ja ma jooksin onnist välja, et oma rippaset puude vahelt ära võtta.

Patareiraadio tõi siia ürgmetsa ääretusse vaikusesse signaale teisest maailmast. „Toddy on ideaalne jook," öeldi raadios. „Toddy on oivaline. Toddy on toitev. Purk Toddyt tagab tervise. Toddy enne uinumist. Toddy hommikul. Toddy lastele. Toddy. Toddy. Toddy. TODDY. TODDY."

Orlando pikutas rippasemel ja luges küünla valgusel Edgar Wallace'i „Punase ringi" odavat seeriaväljaannet. Dilton jändas laternaga; Sergio nülgis mingit kärbi moodi looma; väljas sahises mets ärevalt, nagu oleksid kõik puud asustamata maa tuhandeilt ruutmiilidelt liikuma hakanud, et meid piiluda. Ning varsti tundsin, et olin une rüppe vajumas — maas, Bebcuche lähedal.

„Vihm ei ole migeli-mehe sõber," pomises too kahetsevalt. Siis jätkas ta endamisi juttu harjumuse kohaselt tšukahamae keeli.

MISPÄRAST PANTER MURRAB

Xingus kestab vihmaperiood detsembrist kuni aprillini lõpuni. Aeg-ajalt vihm lakkab mõneks tunniks, mõnikord mitmeks päevaks või rohkemgi, muidu aga kallab vett nagu ämbrist, mäherdune sadu ületab eurooplase kujutlusvõime. Tohutud tasandikud, näiteks Vasconcelose ja Culuene vaheline maa-ala, jäävad kuni üheksa jala sügavuseni vee alla. Leetseljakud kaovad ja jõed hakkavad üle ujutama maad, tulvates miilide ulatuses oma sängist välja ja laastates puid džunglis. Loomad põgenevad saartele; indiaanlasi kimbutab nälg, sest raske on liikuda, moskiitode aplus aga läheb lausa pööraseks.

Maikuus lõpeb veeohtrus, ja ühe kuuga kuivavad leetseljakud, mets taheneb; indiaanlased tulevad päikese kullatud, taas tekkinud liivaluiteid vaatama. See on parim aeg Xingus, mille viimane kuu, september, sobis hästi meie südamaa-ekspeditsiooni teeleminekuks. Laotus oli sinine. Kolmekümne päeva jooksul ei näinud me ühtki pilve.

Ja siis, oktoobri esimesel nädalal, hakkasid ilmuma mustad pilverüngad Atlandilt ja suundusid meist üle Andide poole. Taeva idakaarde kogunes tohutu tume ja kõrge pilvevall, ja kuigi esimesed pilvevoonakesed maakuulajatena möödusid, jäi taevahall paigale, kasvas päevast päeva suuremaks ning ähvardavamaks ja valgus iga hommikuga üha enam meie kohale. Olime viis kuud vihmata olnud ja Orlando seletas, et orkaan muudab perioodi. Iga aasta esines raju, mis alati täpselt kaheteistkümne kuu pärast kordus. Bebcuche ütles mulle, et „taevas kisendab ja saadab alla pika tule indiaanlasi tapma". Sel rajujärgsel perioodil saab ekspeditsioon kasutada vihmavahet iga päev mitu korda umbes paarkümmend minutit järjest või kauem, kuni detsembri vihmad täielikult sisse murravad, ent esimene taifuun on Xingu kalendris alati pöörane. Too on Amasoonia timukas, kes viiekuusest hõlbuelust raisku läinud metsa laastab. Kõik meie laagris ootasid erutusega seda idast tulevat nuhtlust.

Just sel aastaajal on pantritel jooksuaeg. Üldiselt jätab Lõuna-Ameerika „kass", keda tuntakse puuma nime all, isase üksinda, ent esimesel vihmakuul võib džunglis

kuulda salapäraseid kähinaid, ja indiaanlased ütlevad, et seda teevad puumad, kes emasele järgnevad. Et lipitsemine vältab mõnikord terveid päevi ja isane emast võistlejale ei taha jätta, jõuab „kassidele" nälg kätte. Tühja kõhuga lähevad nad jubedaks ja jultunuks.

Samal ajal komberdas Bebcuche koer Robar laagrisse, tugevad hammustusjäljed kaelal, silma ja alumise lõua kohal; puuma hüppas talle nähtavasti tagant kallale ja jõudis teda pureda, enne kui koeral õnnestus ennast lahti rabelda.

Pärast seda juhatas omapärane sündmusteahel meile õige varitsuskoha kätte.

Ühel päeval, kui torm ikka veel märatses, leidsin jahilt tulles Bebcuche oma kanuust istumast. „Puuma on näljane tšukahamae peale," seletas ta. Bebcuche rääkis, kuidas ta oli käinud piki kallast vibuga tukanaaret luuramas ja kuidas ta juhuslikult sattus taas omaenda jälgedele ning nägi puuma värskeid jälgi tihedalt omade kannul. Edasi hiilis ta kanuu juurde, et oodata mind püssiga. Kogu öö oli Bebcuche otse haige sellest puuma püüdmise mõttest.

Kui ma pärast lühikest, kuid tarvilikku käiku džunglist vaikselt baaslaagrisse tagasi tulin, leidsin end tema 24-liinise püssi torru vaatavat. „Mispärast sina teed häält nagu puuma?" torises ta. Ja lisas mu üllatust nähes: „Kuulsin, kuidas puuma lähedal käis." Ta piiras meie magamispaiga kuivanud banaanilehtedega, et iga krabin meid öösel unest ärataks.

Järgmisel hommikul läksin mööda sihti üles võsaraiujatele kala ja ulukiliha viima. Orlandole oli ka raadiouudiseid edasi anda: üks tema sõpru, kes toetas riikliku kaitseala loomise mõtet, oli São Paulo osariigi valimistel võitnud.

Pärast mõnetunnist kõndimist tabas mu silm mingi vilksatuse vasakul; piidlesin läbi tiheda võsa ja märkasin viimaks kahkjat, kergelt liigutavat linnupugu. Ilmselt pidi see olema tuttkalkun; võtsin ja tulistasin. Kui ma siis põõsastest läbi ronisin, leidsin võimsa, kotkatüüpi linnu, kelle tiibade siru-ulatus oli oma kuus jalga või isegi rohkem. Suurejooneline läikivate valgete sulgedega lind. Kuningkondor. Need on Xingus harukordsed, ent esinevad sagedamini põhja pool, karja-aladel, kus vampiir täkib öösiti kariloomade nahka, toitudes haavast tuleva verega. Nii annab vampiir edasi põdrale halvatustõbe, kes siis raisakullidest seiratuna mööda lagendikku vangub, kuni vari-

seb maha surema. Raisakullid tormavad saagi kallale, ja siis loovib uhke lind aeglaselt alla raipe poole, jääb varasemaist lindudest veidi tahapoole ootama, kuni nood looma nülivad ja tükeldavad. Kuningkondor, valendav ja majesteetlik, nihkub ette. Alamad, tõmmud ning väiksemad, tõmbuvad kõrvale. Kuningas sööb üksipäini, tungib mõnikord üleni korjuse keresse ja väljub sealt üleni verisena. Nüüd nägin esmakordselt kuningkondorit lähemalt ja mind üllatas puhaste sulgede kontrastsus ülemise kehapoolega. Linnu pea ning kukal olid paljad ja laguneva liha oranži, purpurse ning punaka tooniga. See tähendas surma. Hetk mõjus jälestamapanevalt ning ma tundsin iiveldust.

Samas oli kuninga siinviibimise põhjus — äsja tapetud keskmise suurusega sururuku jäänused. Selle maoliigi suured eksemplarid võivad pikkuselt küündida kuue jalani, pea on tal mehe jala jämedune ja surmavalt salvama on ta metsas üks nobedamaid. Amasoonia madudest on sururuku ainuke, kes isegi ilma põhjuseta inimest ründab, ja kaboklod ütlevad veel, et see roomaja võib liikuda hirve väledusega. Sergio oli öösel, nagu ma pärast teada sain, laterna valgel liikudes talle sihil otsa komistanud. Tulistada jõudis mees siiski veel õigel ajal.

Hommikul pärast mu kirjeldatud käiku polnud enam tarvis jahile minna ja et kaheteistkümnesed padrunid olid otsakorral, otsustasin proovida 20-liinilist, mille mulle keegi laenas.

Oli valgeks minemas, kui onnist välja astusin.

Baaslaagrist pärivett, kustkaudu Bebcuche oli kahe päeva eest käinud, voolas oja, mille säng kulges rahulikult jõega rööbiti. Selle kallast mööda hakkasin hooletult minema, tundes ennast kuude vältel omandatud küttimiskogemuste mõjul liiga enesekindlalt. Pöörasin rohkem tähelepanu oma kingadele, mis loksusid, kuigi olid liaaniga kinni seotud, ega jälginud ümbritsevat džunglit. Põõsastikku läbides käänlesin ja kõverdusin, et juba niigi lõhkine särk rohkem ei rebeneks. Binoklitasku nahkrihm oli püksirihma eest, padrunid aga klõpsusid omaette põlvpükste ainukeses taskus.

Aeg-ajalt nihkusin paremale, et piiluda küüliku kombel läbi lehestiku vee kohal kerkivat musta džunglimüüri, mis ida pool päikest varjas. Tuul tekitas jõel lainetust, puud aga õõtsusid ja nagisesid. Linnud olid kummaliselt vaik-

sed, kui võimas iiling üle vee tuiskas ja puid painutas — peaaegu neljakümne viie kraadise nurga all meie poole. Vett sulustav tamm võis iga hetk puruneda.

Veidi hiljem kuulsin erutatud norsatusi, nagu oleks inimene nina nuusanud, mis tähendas, et kaititud (väikesed metssead) on lähedal. Loomad läksidki viiskümmend jardi eemal, teisel pool kibuvitsatihnikut, ilma et oleksid pealttuule mind märganudki. See oli hoiatus. Tuli käega lüüa. Lindudele mõeldud kahekümnelise haavlilaengud ei sobi seajahile, sestap läksin edasi ning varitsesin peagi žakuvimiparve kõrgel puude otsas. Need puuhiiud olid kõige kõrgemad, mida Xingus olin näinud, — alumised oksad maast kolmekümne jardi kõrgusel või isegi enam.

Tulistasin. Laisalt lendas lind ära. Mõni minut hiljem lasksin uuesti. Teine lind lahkus. Tühja läks kolmaski lask. Neljandaga — paugud tähistasid mu teekonda piki ojasängi üles — taipasin, et laengud olid vist liiga nõrgad sellelt kauguselt tiiba vigastama või tõmbasin ma toru nõksatusega sihilt ära, kui triklile vajutasin. Otsisin märki tuleprooviks. Äkki tajusin — see oli otsekui ime või jumala sõrm, mida ma polnud ära teeninudki — kaht kullakarva välgatust, nõtket hüpet, nii kärmet, et need silmanurgast võrkkestale vaid riivamisi langesid. Ma karjatasin — see tuli loomusunnil. Järgnes kolmas hüpe ja sekundi murdosa lahutas puumat hüppest mu õlale. Karjatasin uuesti, seekord meelega.

Kuigi hakkasin püssi pöörama kohe, kui ohtu aistsin, oli puuma nii väle, et kui ma 180-kraadise nurgani jõudsin, oli ta juba kümne jardi kaugusel hüppevalmis.

Puuma oli ilmselt selgusele jõudnud, et uus seatõug ma pole. Kaititud ja kuldid teevad teistsugust häält. Loom lõi kõhklema.

Mina samuti. Seal ta seisis tosina sammu kaugusel, suurem kui kõige suurem koer, keda ma eales olin näinud, kuid mitte nii kehakas kui tiiger või täiskasvanud leopard. Märkasin vaid, et ta oli kergelt pruunjas ja liikumatu nagu topis. Teadsin kirjelduste järgi, et tegemist oli ruske puumaga, suuremad liigid on mustad ja tähnidega. Ent pärimused räägivad, et niisugune on oma sugukonnast kõige „mehisem" — jultunud, salakaval ja kallalekippuv.

Seisime tardunult minuteid ja mu pea tõrkus töötamast. Puumad pagevad harva inimese eest, sest omas maailmas on nad peremehed. Too siin, kes polnud kunagi enne ini-

mest näinud, mõtles minekule veelgi vähem. Mu esimene mõte oli minema hiilida. Aga see oli võimatu. Selja taga oli jõgi — taandu kumba kätt tahes, ikka jääb puumale hea võimalus rünnata võsast. Kui aga tulistaksin teda südamesse, ilma et tabaksin, siis jääksin silmitsi haavatud puumaga — halvim asi, mis džunglis üldse võib juhtuda.

„Puumat tappa on lihtne," ütlesid mulle indiaanlased hiljem. Nad väitsid, et kui esimene rünnak on üle elatud, siis on asi täiesti soodne. Silm silma vastu jäämisel tuleb puuma vaid aegamisi edasi, käpates maad nagu mängeldes. Siis ta esimeste hüpete tuisukiirust ei korda. Kuna metsas teised vastased võitlevad hüppe või rünnakuga, on kass alati üllatunud, kui teda tabab sõjanui inimese sirutatud käes. Kui teda lasuga ei tapa, jääb ikkagi veel üle püssipära. „Löö puumale vastu nina. Pumm. Nina pehme. Püss kõva. Puuma jääb magama." Bebcuche seletas seda kõike mulle hiljem.

Tol hetkel otsustasin siiski talle näkku tulistada. Pimestan kassi valuga — ehk pageb minema.

Panin püssi palge. Liigutus teda ära ei ajanud. Sihtisin. Ka mu terav pilk ei mõjunud talle. Vajutasin päästikule. Ja siis oli loom äkki kadunud.

Kulus nelikümmend sekundit, enne kui ma niiske laengu matšeete abil välja sain. Hiilisin piki kallast, vahtides kärsitult ringi, kuni möödus minut või kaks, ning kuulsin kähisevat soigumist, mis meenutas agoonias viibivat inimest. See tuli metsast, loom aga oli läinud, nagu mulle näis, edela poole.

Tõttasin tagasi laagrisse ja naasin 12-liinilisega, laenguks „B. B.", lootes looma piinast vabastada. Mind saatis Bebcuche, kes nuhkis jälgi. Ilmselt oli puuma siga varitsenud, ja nagu kõik märgid tunnistasid, olin mina talle peaaegu otsa jooksnud.

Otsisime looma umbes tunni, ja siis äkki purunes taeva tamm. Orkaan tormas džungli kallale, ja okstest kuppel pea kohal, seni kindlana püsinud nagu Püha Pauli kirik, vankus nii, et pidime selles möllus pikali kukkuma. Pärast viiekuust rahu hakkasid kõdunenud puud raginal varisema, oksad, lehed, isegi terved puutüved prantsatasid maha risu ja liaanide puntraks. See oli nagu õhurünnak pilvelõhkujaile, mis meie ümber kokku varisesid. Päevast sai öö, ja siis muutis välk selle hetkeks oma lõhkeva tulevärgi määratu patareiga uuesti päevaks. Algul lõi lõkkele üks osa tae-

vast, siis kandus kuma ahelreaktsioonina üle laotuse kõigile pilvedele. Suured palgid varisesid me jalge ette, liaanid vihisesid nagu laevatrossid, olime surmani ehmunud. Nagu saatusse uskuvad sõdurid lahinguväljal, sööstsime tulle ja ruttasime laagrisse tagasi.

Seal pidasid teised meeleheitlikku võitlust, et päästa paate, mida ründasid tõusuvood. Üks tüvi mu rippaseme kõrval oli purunenud ja langenud paari jardi kaugusele. Ja nüüd lisandus kõigele veel vihm. See langes uhtuva ägedusega, nagu ei salliks Xingu ürgmets midagi, mis ta karmi mõõdupuuga kokku ei sobi. Banaanilehtedest katus lagunes, põrand muutus jõeks, seinad andsid teed vulisevale veejoale. Tuli kustus, eelseisvaks roaks varutud liha ja riisi uhtus vesi. Inimesed lõdisesid kobaras ja hoidusid üksteise vastu, püüdes mitte hoolida sellest, mis toimus ümber, ülal ja all. „Põrgu vihm!" karjus üks kaboklodest. „Nuhtlus pattude ja kõlvatu elu pärast. Vihm . . ."

Pugesin Bebcuche lähedal lagunenud banaanilehtedest katuseriismete alla, oodates raju möödumist. Olin puumale nagu taldrikul ette olnud serveeritud ja mis ma tegin? „Niimoodi Adriano ainult mängib puumaga," ütles Bebcuche. „Adriano mängib nagu laps," möirgas ta ja kordas seda nalja endale üha uuesti. Indiaanlase komme sõnu korrata võib vahel väga tüütu olla.

„Aga kuule, Bebcuche," — see oli küll juba tuttav lugu, kuid vähemalt tõi kõneainesse muutuse — „mispärast panter tige oli?"

„Sina ei saa aru, mis?"

„Ei, ma ei saa aru, Bebcuche."

„Siis ma räägin sulle, et sa pärast aru saaksid."

Nagu paljudki tšukahamae legendid, algas see lugu sõnadega „palju, palju aega tagasi, kui indiaanlased taevas elasid". Nähtavasti oli keegi neist indiaanlastest leidnud taevapõrandas vöölooma kaevatud augu ja näinud sellest all laiuvaid haljaid tasandikke ning džunglit.

„Tšukahamaed tegid nööri, nii nagu ma sulle näitasin, liaanidest, ja palju tšukahamaesid ronis alla džunglisse ühes oma naiste ja laste ja vanaisadega. Siis lõikasid metsikud indiaanlased nööri katki ja tšukahamaed ei saanud enam tagasi minna. Nemad jäid siia. Sel ajal, palju, palju aega tagasi, tšukahamaedel tuld ei olnud." Bebcuche peatus, et rõhutada loomaelu viletsust tol ajal.

„Siis kui nende meeste pojad olid juba kaua aega sur-

nud, läks üks tšukahamae indiaanlane oma ilusa naisega metsa ja oli seal temaga üks, kaks, kolm, neli, viis kuud. Siis tuli naise vend ja ütles: „Kas tahad aaralt peailu?"

„Jah," ütles indiaanlane, „mina tahan, et aara mind ilusaks teeks."

„Siis tule minuga," ja naisevend pani puu (Bebcuche mõtles noore puu tüvest tehtud redelit) selle kalju najale ja indiaanlane ronis üles ning püüdis aara kinni.

„Viska aara mulle alla," ütles naisevend.

„Ei," ütles indiaanlane ja viskas kivi, mis kukkus naisevennale käe peale. Naisevend karjus väga ja oli tige ja võttis puu ära, nii et indiaanlane ei saanud alla tulla.

Ja nüüd, Adriano, istus indiaanlane kõrgel ja jäi väga kõhnaks; kulus palju päevi ja siis tuli puuma, kes oli käinud jahil vibu ja noolega ja tapnud tapiiri. Tema nägi indiaanlase varju. Ta püüdis seda tabada. Ta hüppas ühe korra. Tema tahtis varju kinni võtta. Ta hüppas teist korda. Ta pani tapiiri maha ja vaatas üles.

„Tule alla," ütles puuma. „Annan sulle tapiiri süüa."

Aga indiaanlane kartis. „Mina kardan sind," ütles tema.

„Ei, ära karda," ütles puuma, „mina armastan sind. Viska mulle oma aara."

Indiaanlane viskas aara alla ja puuma sõi selle ära. Nüüd kartis indiaanlane veel rohkem.

„Sina tule alla," ütles puuma. „Mina armastan sind."

Siis tuli indiaanlane alla ja läks puuma onni juurde ja puuma andis temale hirve ja siga ja tapiiri ja sipelgakaru süüa. Nendel oli tuli ja puuma naine keetis tule juures.

Ühe kuu pärast puuma naine ütles: „Mina ei armasta sind, indiaanlane. Sina sööd hirve ja siga ja tapiiri ja sipelgakaru, aga sina ei tööta. Sina mine minema!"

Siis läks indiaanlane puuma juurde, kui tema tuli jahilt, ja nemad ujusid jões ja indiaanlane ütles puumale, et puuma naine on temaga tige. Puuma ütles: „Mina puuma naist enam ei armasta. Sina võid teda tappa. Sina mine metsa ja tee vibu valmis."

Niimoodi indiaanlane tegi vibu ja ühe sirge noole valmis, ja sel hommikul, kui puuma läks jahile, ärkas puuma naine üles ja oli tige. „Sina sööd hirve ja siga ja tapiiri ja sipelgakaru, aga sina ei tööta," ütles ta. Siis võttis indiaanlane vibu ja laskis puuma naisele noole rinda. Siis tegi ta korvi ja pani hirve ja sea selle sisse ja läks tagasi oma külasse.

Siis indiaanlane magas oma ema majas ühe öö ja pärast ütles emale: „Sina, tšukahamae naine, sinul ei ole tuld. Puuma naisel on tuli ja sellel on palju ilusat. See annab sooja ja keedab liha." Niimoodi rääkis ta teistele tšukahamaedele, paljudele meestele, ja pärast läksid kõik puuma onni juurde ja said salaja tule kätte.

Sellepärast ongi," lõpetas Bebcuche, „puuma inimeste peale tige."

16. PEATÜKK

VIIMANE ELDORAADO

Peaaegu kogu septembri ja oktoobri elas ekspeditsioon tsentri sihtrada raiudes. Jardhaaval nihkus siht lääne poole, ja igal hommikul pidasin jahti isekohas, et leida vahelduseks uut järve või kinku troopikadžungli üksluisuses. Ent džungel jäi siiski samaks — rõskeks taimestikurägaks, mis meie matšeetede ees küll taganes, aga vohas ometi meie kõrval, peal ja all. Puud olid niisama domineerivad kui õhkki, milles elasime; lehtede kahin oli samuti lakkamatu nagu liikluskära suurlinnas. Päikest nägime harva, vaevlesime alatasa moskiitode käes ning erinevalt konkistadooridest või uurijatest polnud meil ühtki tõsisemat vaenlast, kelle võitmine oleks suuri jõupingutusi nõudnud. Mäe tipus kroonib alpinisti vaeva ülev vaade; meie vaeva tsentriretkel kroonisid puud. Pizarro, Orellana ja Cortez marssisid lootuses, et unistused muutuvad reaalsuseks; meie eesmärgiks oli kaotada viimane suur geograafiline legend. Selle ülesande kallal me rassisimegi.

Ühel õhtul, kui mitmed meist õõtsusid oma asemel, mõtlesin meie retke eesmärgist ja sellest, kuidas meie planeet on reserveerinud uurijaile kaugeid kaardistamata paiku, kus inimene võib oma unistusi teoks teha. Mõni üksik valge ruuttoll kaardil, kuhu fantaasia kannab hukkunud linnasid, elavaid hiidsisalikke ning kullamägesid, annab kõigile võimaluse oma õnne katsuda. Meie eesmärk oli hävitada vanu pärimusi. Võitlesime ürgmetsas selleks, et hävitada suurim noist „valgetest laikudest", likvideerida suurim

õhuloss. See oli surm džunglile. Surm muistendeile. Surm — see sõna näis kõmisevat meie sihtrajal — viimsele eldoraadole.

Hõõrusin puuke ihult. Sada kuuskümmend kaheksa olin sel päeval juba ära noppinud; mõne kuuga oli vastav liigutus mul veres ja mõttekäik venis laisalt oma rada.

Sel õhtul tundus mulle, et inimesed, alates Kolumbusest ja Enrique Meresõitjast, olid leppinud kokku selle mänguvälja kaotamises, mida Maa oli pakkunud keskaegsetele unistajatele. Vaimustava legendi Atlantisest kummutas Díaz, „Loodetee" muistendi hävitasid mehed, kes järgnesid Hudsonile. Kapten James Cook andis Terra Incognita Australis'ele tegelikud mõõtmed ja pärast Stanley't ning Livingstone'i kadusid lood Saalomoni või preester Johannese kaevandustest. Aasta-aastalt kujunes maakera kaart vastavaks tegelikkusele, nii et isegi müstilised nimed, nagu Samarkand ja tabulinn Lhasa, lakkasid olemast fantaasiapaigad. Maast oli saanud tõelisus, kuni kujutlustele jäi ainult üks piirkond. See oli Amasoonia džungel. Eldoraadomaa.

Miks, arutlesin endamisi, oli nii palju unistusi ja legende seotud selle hingetapva džungliga? Sellepärast, et tegemist oli maailma suurima läbipääsematu alaga? Võib-olla. Või sellepärast, et kuskil mujal polnud eurooplased leidnud nii üllatavalt kõrge kultuuriga ühiskondi piiritu rikkuse varaaitu valvamas. Küllap vist. Cortez vangistas inimohvrite verehinnaga püramiidtemplite linnas Montezuma. Pizarro oli näinud kivipõrandaga saalis inkade kuninga kullavara. Polnud ime, et Amasooniast oli saanud legendaarne paik ja et nelja sajandi vältel otsiti siit El Doradot, inkade hõimulinna.

„Manoa on Guajaana valitsev linn, mida hispaanlased nimetavad El Doradoks, sest oma suurejoonelisuse, rikkuse ja haruldase asukoha poolest ületab ta kõik muud paigad maailmas." Pomisesin neid Raleigh' sõnu džunglivaikuses. Muusade riik. Omaguade pealinn. Amatsoonide keskus. Laususin kõike seda aeglaselt, otsekui loendades legende, mis kümneid tuhandeid inimesi hauda olid viinud. Ambrosio de Alfinger, Bartolome Sailler, Georg von Speier, Sebastian de Belalcazar, Nicholas Federmann, Philip von Huten, Pedro de Urșua, Quesadad, Berrío, Nicholas Martinez, Vicente de la Fuente. Nende juhtide ümber olid koondunud kuulsad mereröövlid. Fawcett. Kolonel Percy Hari-

son Fawcett. Ka tema fantaseeris, olles viimane suur unistaja, kes džunglis linnu otsis. Ta oli käinud Xingus ning ta esimene objekt, kivitorn, oli kaardile kantud kuskil meie laagri asupaiga lähedal. See sündis aastal 1925. Sel ajal olid veel tundmatud Uus-Ginea teed, veelahkmed Venetsueela—Guajaana piiril, Juani orud ning Tiibeti teed, ent seal oli tegemist väikeste maalappidega. Üldiselt oli maakera 1925. aastaks läbi uuritud. Kuskil mujal maa peal poleks võinud enam peituda tundmatut inimkultuuri peale Xingu. Oma kadumisega rõhutas Fawcett seda draamat veelgi.

Nüüd aga, päeval, mil meie matšeeted jõuavad oma sihirajamise retkel 17. kilomeetri ja 70 meetrini, saavutab Villaste viieteistkümneaastane retk oma kõrgtipu. Kaardilt kaob viimane valge laik ja kogu tohutu unistuste objekt saab lõpliku löögi. Nüüd vallutatakse ürgmets ja kuskil maailmas pole enam asu Fawcettidele ega El Doradodele. Tundmatuid alasid ja kadunud hõime jääb Orlando aladele ju veelgi, ent meie retke eesmärk oli näidata, et kõik need paigad on ekspeditsioonidele läbiuuritavad ja et indiaanlaste eraldatus on tingitud poliitikast, mitte valgete võimetusest. Rajades sihti paika, mis oli Rio matemaatikutel välja mõõdetud, tõestasime maailmale, et džungel ei saa tõkestada teed brasiilia rahvale. Amasoonia Süda oli kadumas ja suur mets, mis oli inimest põlanud kauem kui Himaalaja, Antarktis või Sahaara, pidi saama nagu need teisedki kolm tsivilisatsiooni vasalliks. Mõte jäi väsimuse tõttu pooleli. Riputasin aseme puude vahele üles ja uinusin mõne minuti pärast, moskiitod aga pinisesid väljaspool peent võrku.

Kesköö hakkas sadama. Kolisime kõik onni ning jätkasime uinakut.

*

Järgmisel päeval pärast hommikueinet ilmus tsentrisihi rajaja Claudio Villas Boas laagrisse. Ta saabus täiesti ootamatult, ronis jõekaldast üles ja nägi välja väga väsinud ning kurnatud. Sõidule žurunade külast, milleks põhisalgal kulus mootorpaatidel kaks päeva, kulus temal kahe sõjamehega sõudes kaks ja pool. Nad olid liikunud kogu öö läbi.

Claudio tervitus seisis selles, et ta krapsas pihku minu

äsja toodud metskalkuni ja ropsas sellelt sulgi. Tulija kõhn nägu paistis kahvatu ja väga võõras.

„Asjad on halvad, Adriano. Gripitaud levis ikkagi žurunadele edasi."

Iga lause puhul rapsis ta sulgi, mis ringi lendasid.

„Neli kopsupõletikujuhtu. Üks köhib verd ja ma muretsen tema pärast väga. Neile kulub kogu penitsilliin ja C-vitamiin, mille ma siit kaasa saan võtta."

Poole tunni pärast oli kalkun praetud ja tükkideks lõigatud. Claudio ja kaks žurunat asusid arstimite, päramootori ja mehaanik Jorgega tagasiteele.

Mõni päev hiljem järgnesin neile koos Pioni ja Josega alumiiniumpaadis. Kesk-Brasiilia Sihtfondi lennuk, mida kaua oli oodatud, oli viimaks Xingu sängi kohal lennanud ja näinud meie paatide ankruplatsi baaslaagri juures, kuhu heitis alla kutse ilmuda Diauarumi kümne päeva pärast.

Meid läkitati vastuvoolu üles, kus pidime kuni lennuki tuleku päevani abistama Claudiot žurunade juures.

Tegime läbi pika tormika retke. Tuul oli tugev ja pidi meid peaaegu paadist piranjade juurde paiskama, nii et jõudsime külla väsinuina ning läbimärgadena. Ometi tajusin selle reisi ajal eriti selgesti enda ümber võimsat loodust — võitmatut vetevoogu, kõrvetavat liiva, piiritut taevast ja majesteetlikult ääretut, inimtühja maad.

Claudio haiglaonn oli sellele kõigele ületamatuks kontrastiks. Masendav ubrik oli armetuid rippasemeid täis. Plekkvaadist tehtud lagunenud pliit heitis nurkadesse nappi valgust. Kajabid lamasid räpastel asemetel räpastes hilpudes; kõik haiged olid oma tõvest vägagi teadlikud; oli sootuks kadunud kogu see animaalne vitaalsus, mis neile tavaliselt indiaanlase suursuguse väärikuse annab. Vibud, küttepuud, potid ja ülejäänud toidupalad olid põrandale prahi hulka visatud.

Meile tuli vastu Claudio, määrdunud riided keha ümber lotakil. Õhinal haaras ta pihku žakuvimi, kelle me teel alla olime tulistanud. „Hüva. Siit saame homme eine."

Loendasin inimesi onnis. Üks, kaks... viisteist. Aga žakuvim oli ainult kanasuurune.

Hiljem, kui kõik olid juba rippasemetele pugenud, jutustas Claudio siinsetest raskustest: enamik žurunasid ja kajabisid põdesid grippi; polnud kedagi, kes oleks võinud jahile minna või kanuuga istandikku toidu järele. Ta oli

küll paigutanud Manitsauá Missu äärsed kajabid ühte onni ja žurunad järgmisse kolme, ent igapäevaseid süstimisi tehes ja C-vitamiini jagades ei tihanud ta hetkekski valvsust nõrgendada. Kopsupõletikku põdejad olid kõik küll kriisimomendi ületanud, kuid palavikus indiaanlane võis igal ajal, nii öösel kui päeval, tulla hoiatuste kiuste mõttele jahutada oma hõõguvat keha jões. Siis aga algas kogu kupatus jälle otsast peale.

Järgnevad neli päeva pidasin peaaegu vahetpidamatult jahti. Öösiti muidugi sadas, nii et hommikuti tuli alati väljuda nukrasse koidurõskusse. Sõudsime. Sõudsime. Sõudsime. Aerutõmbed polnud jõulised, sest teekond oli pikk, vaid ettevaatlikud, et vesi üle kanuu madala parda põlvi märjaks ei teeks. Jalad tõmbusid kitsal kumeral põhjal krampi, selja taga aga istus Siriri, žuruna sõdalane. Olime koos jahil käinud, kui ma esimest korda nende külas viibisin, ja ma tundsin teda peaaegu niisama hästi kui Caluanat.

Ühel hommikul võttis Siriri, kui me kaldale läksime, kirve kaasa, et raiuda mett kimalaste pesast, mina aga läksin ulukit otsima, sumbates vihmast sahisevate puude vahel. Kõik see sarnanes jahistseeniga suitsukatte all. Mina ei saanud kuulda uluki kutsungit ega liikumist, mu tulevane jahisaak ei kuulnud aga mind. Nii juhtuski, et mul lipsas käest kõige väärtuslikum saak, mille oleksin võinud haigetele kaasa tuua, loom, keda olin kord valvanud poole ööni rippasemel okste vahel, maast neljakümne jala kõrgusel, — tapiir. Juhuslikult, nagu kaks laeva udus ristuvad, silmasin kahekümne jardi kõrguselt muude varjude hulgas tema tohutut kogu hämusse kaduvat ning tulistasin meeleheitega, lootes looma tabada. Vedas viltu. Hiljem aga sattus Siriri metskalkunite parvele. Tema tabas kaht ja mina kuut lindu kriiskamise ning sebimise uskumatus kaoses puude vahel. Jagasime saagi haigetele ja see tõi toitlusküsimusse ajutise lahenduse.

Suuremal osal žurunadest oli selleks ajaks parem, häda oli peamiselt kajabidega. Nad ei sallinud žurunasid, olid pahased, et neid ei lubatud tagasi oma külla; pisikuist ja nakkusest polnud neil aimugi, ning nad ei suutnud taibata, miks nad paigale peavad jääma. Claudio pidi rakendama kogu sõprusaastate praktika, et sundida neid tegema seda, mida nad asjatuks ja ebameeldivaks pidasid.

Raskeks pähkliks oli esmalt sundida palavikuhaigeid

oma asemeile jääma ning end soojas hoidma: selle asemel tahtsid nemad väljas vihma käes jahti pidada ja kala püüda. Nüüd aga, mil nad teadsid, et nad on haiged, ei teinud nad midagi, et ennast ise aidata. Vaikides noppisid nad üksteise juustest puuke ja lamasid paarikaupa oma topeltmattides, pea riide alt väljas, jättes veidra mulje, nagu oleks selles indiaani onnis tegemist auruvannidega. Mitmed olid juba tervenenud, aga ometi pidime meie jääma toitu valmistama. Jorge, mehaanik, kulutas päevas kolm-neli tundi maisi jahuks hõõrumisele. Seda veega keetes tuli välja maitsetu, kuid seeditav puder. Kajabid abi ei pakkunud ja poleks ka mõistlik olnud neid selleks käsutada.

Claudio rääkis, et taudid on Xingus ebatavaliselt laastavad, sest tsiviliseeritud inimesel tuleb abiandmisel võitu saada põdeja vastupanust. Kui haige jääb omapead, siis ta rahus ei püsi, toitu ei võta, arstirohu aga sülgab suust välja, kohe kui arst selja pöörab. Ainult süstimist — valulist ja kibedat protseduuri, mis on seotud steriliseerimise ning muude askeldustega, — tunnustati ja hinnati kui maagiat, mis on huvitav ning mõjuv. Pikapeale võttis meie tusatuju lausa konkreetse olendi kuju, kes hiilis räpasel onnipõrandal, noolis rohupurkides, piilus ümber asemete ja tiirutas meie magamisnurgas. Kajabid olid haiged, igatsesid koju, ja ehkki nad pidid kuidagiviisi mõistma, et me tegutsesime nende heaks, olid kõik sõnakuulmatud nagu väikesed lapsed, kes oma hoidjast ei hooli.

See hakkas isegi Claudiot ärritama. „Maast lahti!" käratas ta kord hommikul ühele sõdalasele. „See, et sa mitu päeva haige olid, ei takista sul paari sammu astumast, et toidu järele minna. Või loodad sa, kajabi, mu pojuke, et hakkan sind toitma, nagu su ema seda tegi?"

Ja siis vaatas ta meie otsa: „Minu rahvas! Oh seda minu rahvast. Küll on temaga häda ja rist!" Ta sõnad oleksid mõjunud teatraalsetena kustahes mujal, ainult mitte selles onnis, kus kummaline salavimm nagu mürkgaas üle meie kahe kultuuri vahelise mõistatusekuristiku valgus. Claudio üritas midagi Florence Nightingale'i vaimus ja küllap minagi oleksin ühinenud mõne indiaanlase skepsisega, kui ta oleks mananud oma näole vagadust, mis tuleneb veendumusest, et tegutsetakse jumaliku õiguse põhjal. Tunneme alati tänumeelt heateost, mis peitub meie kristliku tsivilisatsiooni pealisehituses, samal ajal aga ei salli

sellega seotud vagatsemist. Aga see pundunud näo ja räpaste lotakil riietega mees oli oma kasimatuses ja viletsuses nii armetu, ahastav ja kibestunud ning sealjuures teadlik, et kui ta nüüd ühe elu päästab, siis võib see mõne aasta pärast ikkagi hukkuda mingisugusel põhjusel, mis võib-olla tuleneb tema enda tegevusest, ja et see inimene hoidub tunnustust või isegi abi palumast... Jah, Claudio vastu oli võimatu mingit vimma tunda. Indiaanlasele aga võis teisiti tunduda. Kunagi oli ta oma metsa uhke kuningas olnud, ent nüüd võlgnes oma elu eest tänu ühele võõrale. See oli kibe pill alla neelata.

Mis meisse puutub, siis elasime karmi elu meeleheitlikus olukorras. Teadsime, et meie abi päästab kajabid surmasuust, ometi tuli see välja nõnda, nagu oleks tegemist enesetapja lepitamisega, kes on nõuks võtnud endale lõpu teha, sallimata vahelesegamist. Solvumine pesitses sügavamal kui tõbi. Siin oli tegemist kustuva indiaani rassi probleemiga. Tahtsime kõigiti abistada, kuid märkasime paraku, et meie töö selles osas oli küll vist koguni küündimatu. Nii klammerdusidki meie mõtted justkui laatsaretiarstidel taudi ajal rangelt teenistuskohustuste oluliste detailide külge. See elu oli nüristav. Puine töö. Noori vihaseid mehi ja hurjutamist saab rakendada üksnes lootustandvas olukorras.

Mõne päeva pärast olid peaaegu kõik juba terved ja Claudio otsustas järgmisel hommikul teele asuda, et tähistada lennurada tsentrilähedasele liivaalale. Meil teistel tuli päev kauem oodata, enne kui Diauarumi saime minna, kus pidime piloodi plaani uue muutusega kurssi viima.

Õhtul enne meie lahkuminekut tõin laagrisse mitu džunglilindu. „Ühe lasksin ainult teie jaoks, Claudio. See võtke kaasa." Hindasin väga seda meest tema ristiretkede pärast indiaanlaste hulgas ja jahisaak oli see pisku, millega sain teda omalt poolt abistada.

„Ei, ei, Adriano. Jätke see siia. Kulub teile endile marjaks ära."

„Heldeke, Claudio! Te ei saa ju ilma toiduta mitmeks päevaks võõrasse džunglisse minna. Mida mõtlete teel süüa?"

Minust oli rumal nii ütelda.

„Süüa? Milleks seda kaasa võtta? Metsas on toitu küll. Mul on kaasas kaks indiaanlast, kes oskavad kala püüda, ja revolver. Jama. Ühekorra hulkusin üksipäini kaksküm-

mend kaheksa päeva kahekümnekahese püssiga. Ja sihti raiudes olime tihti toidupuuduses. Jose (mitte ekspeditsiooni Jose) on ainuke mees meie hulgas, kes pole näljast kokku varisenud. Teiste kõikidega on seda juhtunud. See on meie meeste karm elu džunglis. Kui sajab, siis kallab nagu pangest. Me kanname mööda sihti kuuskümmend naela seljas sinna, kus võsa raiutakse. Siis oleme ilma lõunata vihma käes — jumal küll, ja missuguse vihma käes! Kogu öö valab ja varju pole kuskil. Ka bambuslehtedest hütti mitte, sest polnud mahti ehitada. Hommikul süüa ei saa ja töö kestab mudas edasi. Mehed surevad. Ühel olid hirmsad valud kõhus, aga ta suri, enne kui baasist jõudsime arstimeid hankida. Meie elu on kole, pealegi puudub ideaal, mis sõjas aitab vastu pidada.

Vihmaperioodil, kui lennukid ei saa maanduda, palusin, et meile visataks toitu langevarjuga. Aga mulle ei meeldi see asi. Õhujõud on ikkagi Õhujõud ja mitte mõni vürtspoe filiaal. Tihtipeale oli mul ainult kolm meest rajal ja neli väljas jahti pidamas. Päev otsa kütiti. Mehed ütlevad, et ei saa töötada liiga näljastena. Hommikul on neil kohvi vaja, muidu kukuvad peapööritusest maha. Nagu meie Clementi. Küllap ta on parim mees mu sihtrajal, aga pärast kahepäevast nälgimist ei kõlba ta kuhugi. Iga mees isesorti ja tuleb tunda ta voorusi kui ka puudusi. Mul näiteks pole toit nii oluline. Ajan päevade kaupa ilma läbi."

Kahvatu jässakas mees astus edasi, mina aga jäin mõtlema, et kannatlik visadus johtub nähtavasti uhkustundest ja et Claudiot kui vähenõudlikku inimest ei tohi häirida, et mitte pimedastpeast muljuda seda tugevat selgroogu, mis selle visaduse võimalikuks teeb.

Lõpuks saime niikaugele, et küpsetasime linnu ja tõstsime selle koos riisiga kastepotti. Tema ja kaks žurunat asusid sellega järgmisel hommikul teele ning päev hiljem liikusin koos Pioni ja Josega alumiiniumpaadis ülesjõge Diauarumi. Lennuk saabus, me teatasime lendurile liivaalale rajatavast lennurajast, ja jälgisime, kuidas õhusõiduk taas põhja poole kadus.

Ootasime kakskümmend neli tundi. Kui lennuk ikka veel tagasi ei jõudnud, mõistsime, et tegu on avariiga, ja asusime teele teda otsima.

Mootor turtsus ja põrises terveid tunde, mil me masendunult jõe mõlemal kaldal džunglit uurisime.

Nii jõudsime žuruna külla. Kui parajasti aru pidasime,

kas võtta paranenud kajabide kanuud köiega sleppi ning vedada nad Manitsauá Missust üles, kuulsime äkki lennuki müra, mis kaugenes ida poole.

„Piloot vigastas maandumisel nähtavasti teliku," arvas Jose. „Nüüd on see parandatud ja ta lendab koju."

Žurunad rõõmustasid. Päikegi ilmus pilve tagant välja, ja korraga näis kõik nagu kord ja kohus olevat. Gripitaud polnud ühtegi elu röövinud ja ka lennukiga olid asjad korras.

Siis aga tõi mootorimürin meid hoobilt karmi tõe juurde tagasi. Piloot oli mõne napi minutiga jõudnud Diauarumis teatada, et Vasconceloses on puhkenud uus gripilaine ja et töölised on seal lausa meeleheitel. Üks aveti mees ja kuikurude pealik olid juba surnud.

*

14. oktoobril ei juhtunud midagi iseäralikku, kui mitte arvestada, et kaks kurnatud meest jõudsid võsa raiudes džunglisihil punkti, mis asetses seitsmeteistkümnendast kilomeetrimärgist seitsekümmend meetrit kaugemal. See punkt oli Centro Geographico. Mehed ohkasid kergendunult, sest nende käed olid tugevasti villis. Peale puude polnud siin midagi näha.

Mina olin samal ajal parajasti mööda jõge teel žuruna külast tagasi, kuid hiljem kuulsin, kuidas võsaraiujad olid tolles niiskes paigas kogunenud oma edu arutama. Nad vahtisid tuimalt puid ja võsa, milleni jõudmiseks neil oli kulunud nii palju tööd ja vaeva, ning Orlando viitas siinse džungli erakordsele tihedusele. Väike rühm ei suutnud siin 1000-meetrise lennuriba rajamisega toime tulla ja Orlando võttis nõuks rookida paljaks 100 × 50 m mõõtmetega ala. See jätaks siia õhust nähtava märgi viieks aastaks või isegi kauemaks. Selle järel tuleks ekspeditsioonil rajada tule abil aerodroom suurel tasandikul, mis avastati lennuki abil siit 50 kilomeetrit põhja pool. Lennuvälja võiks hilisem, tervekoosseisuline metsaraierühm kasutada baasina.

Roidunult asusid mehed jälle tööle. Kaks päeva kulutati metsalagendiku rajamisele ja ainult üks suur žatoobapuu jäeti püsti otse tsentri kõrvale. Selle külge naelutati mitmesuguseid juhuslikke laagrist kaasatoodud plekitükke, samas aga rammiti maasse vai pealiskirjaga, mis kuulutas,

et tegemist on Brasiilia geograafilise keskpunktiga. Ühe asjaosalise idee põhjal maeti maha pudel kõigi ekspeditsiooniliikmete nimedega. Pärast seda asusid mehed tulekule.

Järgmisel päeval tulid nad mulle sihtrajal lonkides vastu. Võib-olla tuli see sellest, et olin just mitu päeva veetnud avara jõe kirkas valguses, aga need porised ja higised mehed olid minu meelest haiglaselt kollased. Nende hilbud ja tööriistadki suutsid veel vaevalt oma nime õigustada. Centros leidsin Sergio ja Jorge banaanilehtedest varju all. Liitsime minu lastud linnu nende omadega ühiseks õhtueineks ja siis tühjendas Sergio revolvri žatoobapuusse.

„Miks Sergio seda tegi?"

„Ei tea."

Tegime koos mõned ülesvõtted ajalukku raiutud paigast — paistis, nagu oleks pomm keset džunglit lehtri rajanud —, ja järgmisel hommikul kõmpisime tagasi baaslaagrisse, Sergio astus väga aeglaselt, sest saapad olid tal lausa ribadeks kistud.

Kahe päeva jooksul ei juhtunud enam midagi. Sadas hea hulga. Enamasti veetsid kõik peaaegu kogu aja oma rippasemeil.

„Progress, Progress. Progress," pomises Claudio endamisi. „Oleme sümboliseerinud progressi. Meie president Kubitschek on rajanud Brasiilia, meie pealinna, maailma suurima ürgmetsa veerde. Meie, tema ametimehed, tõime progressi džungli südamesse. Progress. Tjaa."

Enne tsentriekspeditsiooni käisin Brasiilias ja nägin Niemeyeri, maailma ühe suurima arhitekti ehitisi. Mulle näidati uhiuut presidendipaleed, selle haruldast supelbasseini, kinoteatrit ning raudbetooni ja klaasi kaasaegset kombinatsiooni. Üks seadusandliku kogu hoonetest oli projekteeritud tasakaalus seisva poolkerana. Teine kummuli poolkerana.

Presidendi koonilisele kirikule oli joonestatud nii keerukas projekt, et mulle näidati paika, kus ehitajad olid püstitanud enne täismõõdulise puitmudeli, kui söandasid raudbetooniga jõudu proovida. Moodne hotell ja ööklubi demonstreerisid uusimaid saavutusi luksuse alal. Kui üks ettevõtlik reklaamifirma kinkis presidendile elevandi, rajas tema kohe loomaaia, ja isegi tolles varajases, minu külaskäigu ajaga kokkulangevas ehitusfaasis oli ilmselt

näha, et uus pealinn virgutab Brasiilia arengut. Ameeriklasest loomafarmipidaja, kelle maatükk paiknes lähedal, ütles mulle, et tema 60 000 aakrit, mida kümne aasta eest hinnati 2 miljonile USA dollarile, pidid nüüd Euroopas ja Ameerikas maksma 14 miljonit dollarit.

„Teie siis müüte maad välismaalastele?" tähendasin mina.

„Pole tähtis, kellele müüa," arvas tema. „Peaasi, et raha tuleb."

„Kas progress on jõukuse levimine?" arutas Claudio tol päeval tsentris. „Või peaksime taotlema midagi reaalsemat, kas või üheks korraks, kas või üürikeseks ajaks, kas või üheleainsale suguharule, et indiaanlased ei sureks. Kui seda oleks tehtud, siis oleksime mina, teie ja kõik valged tsivilisatsioonikandjad tõesti midagi juba saavutanud."

Et probleemi kohta värskemaid arvamusi kuulda, läksin Rauni juurde ja pärisin, mis ta ka mõtleb sellest, mida me džunglis kõik need nädalad teinud olime. Tšukahamae kogus mõne aja mõtteid. Viimaks ütles ta, et karaiibad vist elasid kaua-kaua tagasi siin, kaotasid midagi ära ja tulid seda nüüd otsima. Vist on nii, aga kindel ta ei ole. See võis juhtuda väga kaua aega tagasi. Isegi enne seda, kui tema isa sündis.

17. PEATÜKK

KÄRESTIKULISEL JÕEL

Mõni päev hiljem loovisid neli ekspeditsiooni paati Von Martiuse kärestikkude poole. „Kuula," ütles Rauni, „vesi on kuri . . ." Ja juba juhtis Sergio meid läbi tüüne jõe hauakohtade meeldejäävalt elutule, kividest randumiskohale. Need näisid sarnanevat kaisillutisele ja Orlando kutsuski seda paika „Tšukahamae sadamaks".

Kui me kaldale sõitsime, vaatasin ringi.

Ida ja lääne pool seisid kaks esimest Xingu mäekinku nagu geoloogilised vahisõdurid mõlemal pool jõge; mulle meenus, et nende jõelanguste juures asubki uhtsettevööndi piir. Sadu miile üles lõuna poole, Vasconcelose suunas, on pind lausik, jõgi keerleb keset leetseljakuid ja

kaljurahne pole üldse, Von Martiuse kärestike kohal aga tungib jõgi läbi mägede ning kaljurüngaste, lahkub Mato Grosso põhjalavalt ja suundub alla Amasoonase basseini. Jõgi lausa keeb kärestikkude kohal, värvid vahelduvad vagusamatest rohelistest kuni tormiliste hallideni, vähenevad ning kaovad leetseljakud, andes maad suurtele kivikamakatele. See oli Orlando Cuiabá põhjapiir, pikk rida koski ja kaskaade, mille tõttu Xingu oli veel üsna hiljuti Amasoonase ainus läbiuurimata harujõgi.

„Siin ma mängisin, kui olin väike," ütles Rauni. „Isa püüdis kala, ema töötas banaanidega, mina mängisin vendadega vee ääres." Kuulsin, et sealt, kus me randusime, oli ainult mõne minuti tee kaugusel metsalagendik banaaniistandusega ja et sealt viis kahe päeva tee läände tšukahamaede külasse.

Rauni ja Bebcuche saadeti paika uurima.

Tunni aja pärast jõudsid mõlemad tšukahamaed tagasi halbaennustava teatega. Nende tahumatud primitiivsed näod olid ebatavaliselt sünged. Ümberkaudu polnud nad kedagi leidnud; siinset peatuspaika polnud pikka aega kasutatud ja külla viiv teerada oli umbe kasvanud. Järgnenud mõtetevahetusel väitsid Villased, et „sadama" hülgamine võis tähendada taamal asunud suguharu peamise asupaiga mahajätmist kodusõja taaspuhkemise puhul, ja Orlando tähendas, et tšukahamaed on kogu aja vankunud ajutise tervendava rahuolukorra ning sisetülide hukatusliku meelevalla vahel. Rahvas, kellega kontakti otsisime, võis olla kuhugi hajunud maa-alal, mille pindala võrdub vesinikupommi lõhkemisel tekkiva hävingu piirkonnaga.

Pärast pikemat kaalumist otsustati liikuda pärivoolu edasi, et panna punkt Franklini geoloogilisele uuringule, ning kulutada siis toidu- ja ajajääk tšukahamaede otsimisele džunglis. Ehitasime lao suurema osa toidu ning muu varustuse tarvis ja asusime keskpäeva paiku teele põhja suunas; tasane jõepind meie paatide ees ulatus pikalt kohani, kus äkki kõik kadus. Mühin paisus. Paadid hakkasid üha kiiremini tormama.

„Tühi asi," sõnas Orlando kõigist mööda vaadates. „Claudio ja mina oleme ennegi neist kärestikest alla sõitnud ja žurunad on kanuudega siin eluaja ristelnud."

Meie karavan sööstis rünkpilvise taeva all edasi. Minu paadi ahtris oli roolis Sergio, Pitsacar, žurunade loots, seisis ninas. Vasakule või paremale osutades juhtis ta

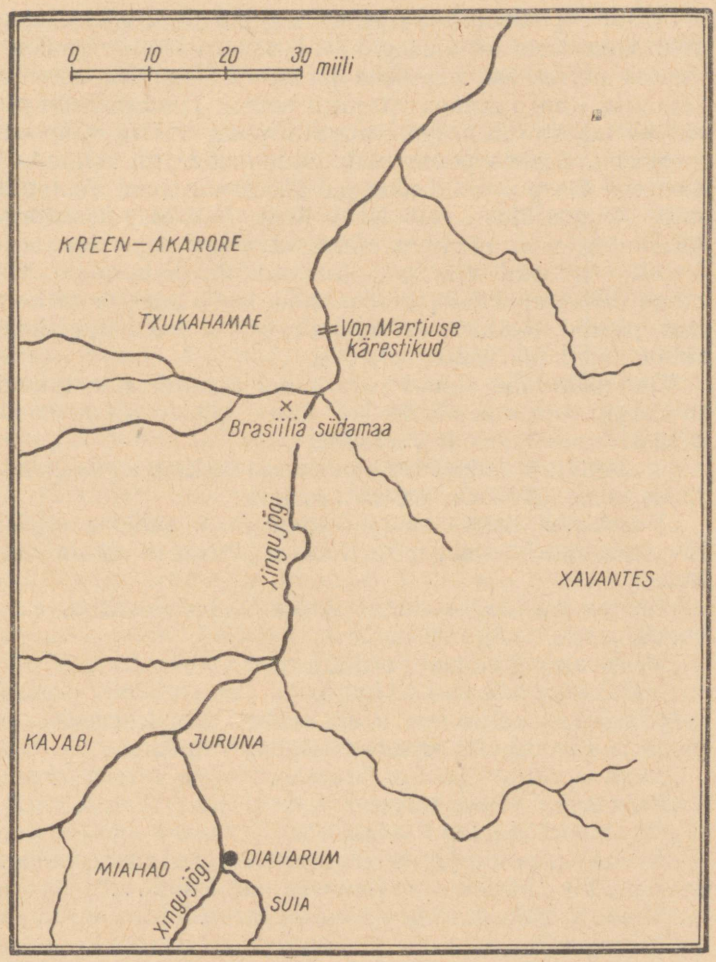

meid kariide vahel. Orlando ja Claudio näisid üsna rahulikud olevat.

„Sinna!" hõikas Orlando. „Hoia selle kivi poole. Peame juga uurima." Paat suundus jalamaid allapoole kivirahnu juurde kallaku serval, kus jõgi tegi hüppe ja kadus. Siin seisis vesi nagu paigal ning Orlando ja Claudio kaalusid suunda, kuidas vahutavate rahnude vahelt hõlpsamini läbi lipsata.

Sellelt positsioonilt ulatusime nägema kogu vihast vaatepilti. Otse meie all alustas vesi kaskaadi üle kivipankade, veeres mürisedes, hüpeldes ja kareldes mööda astmikurida alla, kuni rahunes 600 jardi eemal. Tundus, nagu piitsutaks talvetorm hiigelastangute pealt merre valguvaid voogusid. Umbes poole miili laiune nõva oli rahnude ja saartega üle puistatud ning pakkus erutavamat vaatepilti, mida Xingus üldse võib leida. Kogu õhk oli täis möirgamist ning vesi mängles rõõmsalt nagu laps Cockneys. Ometi oli raske süveneda looduse ilu nautimisse. Hirmuga mõtlesin sellele, kuidas meie lastis kanuud ja kerekad paadid hakkavad hüplema selles vahusupis keset rahne õiget faarvaatrit otsides.

Viieteistkümne minuti pärast, kui asusime taas liikvele ja Sergio tüüris paadi üle joa kaare, oli asi selge. Paadininast viipas Pitsacar vasakule.

„Vasakule!" andis Franklin paadi keskelt signaali karjudes edasi. „Pitsacar näitas vasakule."

„Vasakule," lisas Claudio tagantpoolt, püüdes signaalile oma autoriteetset mõju lisada. „Pitsacar näitas vasakule."

„Kas te ütlesite vasakule?" küsis Sergio viisakalt.

„Vasakule," näitas Pitsacar.

„Vasakule," kinnitas Franklin.

„Vasakule," käsutas Claudio.

Nihkusime vasakule. Paat kaldus üha kiiremini joa poole ja vee rohelus muutus valgeks vahuks.

„Mootor välja!" karjus Orlando. „Näen karisid."

„Paremale," viipas Pitsacar.

„Paremale," karjus Franklin.

„Arvan, et pole põhjust mootorit välja vinnata," tähendas Claudio. „Mäletan, et mineval aastal, kui . . ."

„Mis te ütlesite?" röökis Sergio ahtrist.

„Paremale."

„Välja!"

„Pole vaja."

Sööstsime edasi. Kärestik lähenes. See oli võimas ja raevukas.

Orlando pöördus ja tõmbas mootori välja.

„Tead, ma pole kindel, et seda oli vaja teha." Claudio näis hajameelne olevat. „Mäletan, et tunamullu . . ."

Orlando hüppas üle parda. Pitsacar kargas talle järele ja kohe olime kõik rinnuni vees, hoides paatidest kinni.

Miljonid aplad piumed ei lubanud meil pükse ja särki ära rebida, et voolule vähem takistust pakkuda. Saapad olid hädavajalikud, et kaitsta jalataldu rahnude eest, kui me vees rabelesime.

Samal ajal, kui mehed karjusid ja rähklesid, käsutas Orlando, et üks karaiiba sõiduk ja kaks kanuud jäetaks maha, igaühe juurde paigutada mees valvesse sinna, kus suuremad rahnud moodustasid midagi „eikellegimaa"-taolist voogude vahel. Ülejäänud meist klammerdusid esimese paadi külge. Clementi ja Jorge hoidsid meid taga rahnudel köitest ning meie tõusime-vajusime paadi külgedel. Igal astangul kaotas keegi jalgealuse, haaras paadist tugevamini kinni, et mitte pärivoolu ära kaduda, ometi liikus paat köite, meie jalgade ja kogu võttetehnika toimel vappudes koses edasi. Toll-tollilt libises ta põhi üle kivide, tekitades mõlemal pool kobrutavat vahtu. Hõigete ja pingutustega rippuvaid köisi sikutades kangutati paat üle kärestiku. Siis manööverdasime Pitsacari juhtimisel mööda vaiksemaid kohti edasi kuni järgmise koseni.

Tunni ja veerandiga olime paiskunud kärestiku astmelt teisele ning alla jõudnud. Selle aja sees libisesin korra, lasksin käed lahti ja lendasin nagu kork heitevette pärivoolu edasi. Rullusin ja ahmisin õhku; kuna teised mind jälgisid, siis katsusin lõpuks pisut vaiksemasse paika pääseda viiskümmend jardi allpool. Indiaanlased huikasid ja tahtsid teada, kas ma tahan veel niisugust nalja teha; Rauni kahlas ringi ja jahtis vaiksematest kohtadest ahinguga kala.

Kui tõime läbi kaskaadi kolmandat paati, kolm või neli tundi hiljem, käskis Claudio mind äkki pöörduda. Nägin kaht žurunat püsti seismas väikeses kanuus, mis uskumatu kiiruga üle kärestike vahuharjade sööstis. Pilt tuletas meelde möödatuhisevat Honolulu piroogi. Ühtepuhku pistis üks siluette mõla teatraalselt vette ja juhtis paadikoorukese õnnetusest karvajao kõrvale.

Mõne vähese, lausa uskumatuna tundunud sekundi järel ujusid nad juba Xingu vaiksel pinnal 600 jardi allpool.

„Žurunadega on kõik korras," sõnas Claudio veest nõretades. „Kärestikke nad tunnevad. Mina aga tulin kord tšukahamaedega siia alla, nemad polnud veel kunagi kanuusse istunud, enne kui me Orlandoga neid õpetasime. Kõik tšukahamaed tõusid püsti ja ma ütlesin: „Vesi on väga kuri ja tige, kas pole nii?" — „Vesi on tigedam kui

puuma," vastasid nemad, huikasid — ja nii sööstsime kärestikest alla."

„Võib-olla oligi nii parem," lõpetas Claudio, kui me kalda poole sumasime. „Igatahes puukoorest kanuud võite hiljemgi teha, Adriano."

Sel õhtul kükitasime lõkketulede ümber, püüdes tugevat vihma trotsides oma rõivaid kuivatada. Koidikul hakkasime taas kähku edasi liikuma. Kahe päeva pärast olime läbinud mitu kärestikku ja randusime väikesel kaljulaiul, millele oli rüngaste ja kiire voolu tõttu raske läheneda. Laid oli läbimõõdult ligi kolmkümmend jardi ning seda katsid vägevad kiviplaadid nagu neljakümne jala kõrgune kindlus, kus väikest tasast platvormi ümbritses looduslik müür ning ainuke puu varju pakkus. See oli ehtne fort, kust võis isegi üksnes püssitule abil jõge valitseda. Indiaanlaste jälituse eest oli see kõigile loogiliseks kaitsepaigaks. Kindlasti parem kui Taplusesaar mõne tunni tee kaugusel pärivoolu, kus Orlando oli leidnud inimkonte, antenni ja liivasse peidetud raadiovastuvõtja. Aeg kinnitas lõppude lõpuks, et need kuulusid ühele Fawcetti otsivale Itaalia ekspeditsioonile.

„Hei, žuruna!" hüüdis Orlando, kui selle saare juurde jõudsime. „Kuule, Pitsacar, räägi mulle nüüd uuesti, kuidas need karaiibad surid ja kui palju neid oli."

Pitsacar paadi ninas tõstis mõlemad käed ja painutas kaks sõrme alla. „Kaheksa," ütles ta, „kapten, kokk, kaks sõjameest, kaks bakaiiri indiaanlast ja kaks karaiibat veel."

„Aga žurunad, kes olid nendega koos kanuudes? Kuhu nemad läksid?"

„Nemad läksid ära," ütles Pitsacar. „Õhtul nad kuulsid, kuidas karaiibad rääkisid, et tahavad žurunad ära tappa. Seepärast läksid žurunad — minu onu ja teised — öösel minema. Järgmisel päeval tulid karaiibad kanuudega ja magasid siin: tule juures kaks, üks seal teisel pool puude juures ja ülejäänud teise tule juures. Siis tulid tšukahamaed sõjanuiadega. Põmm. Põmm. Põmm. Kaks meest karjusid ja jooksid. Põmm. Põmm. Põmm. Tapeti maha. Järgmisel päeval, kui žurunad tulid, olid kõik karaiibad ja bakaiirid surnud."

Orlando vaatas minu otsa ja hakkas oma kahtlusi avaldama. Ajal, mil itaalia ekspeditsioon ette võeti, oli portugali keel žurunadele hiina keeleks ning nad ei võinud val-

gete meeste jutust kuidagi aru saada. Raske on kujutleda, et väike ekspeditsioon võis tahta mõrvata oma teejuhte ning kaitsjaid keset nende suguharu maad. Kuidas võisid žurunad, kes polnud kunagi tšukahamaedega rääkinud, teada üksikasju tapmistest nii täpselt, nagu oleksid nad seda pealt näinud? Mispärast jäid Rauni ja Bebcuche, need hõimutapluste uhked taganõudjad, selle loo puhul alati kidakeelseks?

„Ohoo, žuruna. Mu sõber Pitsacar." Orlando toonist kajas tugevat sarkasmi. Kui me mootori popsudes edasi sõitsime, arutles tema, kas peaks saar säilitama oma nime Ilha de Massacre või tuleks see hilisemate isiklike hädade mälestuseks ümber nimetada Düsenteeriasaareks. Mees oli ilmselt maadeuurija-kaardistaja meeleolus, sest isegi järgmisel päeval tegi ta ettepaneku, et harujõgi, mille me paremal kaldal avastasime, peaks minema maailma kaartidele Elekriangerja jõe nime all. Üks žurunasid oli neil päevil ühe säärase suure musta vee-eluka lasknud ja Rauni küpsetas saagi banaanilehtedesse mähitult punastel kuumadel kividel. Oivaline roog! Igatahes pälvis see üldist tunnustust.

18. PEATÜKK

SUGUPOOLED, RASESTUMISE VÄLTIMINE JA HÕIMUDE HÄÄBUMINE

Elektriangerja jõele saabumisele järgnenud hommikul suundus meie rühm pärijõge alla, et Franklini geograafilisi vaatlusi täiendada.

Mina koos nelja kaaslasega jäin ajutisse baaslaagrisse. Üks paat oli kärestikes ja meie pidime seda tihtima.

Selles laagris järgnenud päevad tõid kaasa ebatavalise vabaduse — polnud vihma ega kohustusi, oli jäänud vaid mõnu metsa saagipoolisest tühjemaks teha. Meie jõge palistasid puud, kallas oli ühe saare varjus ja kääruline nagu tohutu keerdvedru. Laager oli jõe kõrge kalda ja varjulise abaja vahel peidus. Öösel kuulsime alligaatoreid kümmekonna jardi kaugusel vees pahistamas ja kaldal rahutut anakondat endast märku andmas.

Päevavalgel käisime Rauniga koos jahil — ajasime kanuu esimese erutava signaali peale kaldale ning tungisime mõlemal pool jõge džunglisse oma saagile järele. Kuna ulukeid oli küllalt ja küttimise viis edukas, lubasime rahuldust ka teisele ihale, mis meis juba kuude kaupa pesitses. „Täna töötame mesilastega," kuulutas Rauni teisel väljasõidul. Ta kandis kirvest, uuris kõrgemal puutüvesid ja mina järgnesin aeglaselt, kauss käes. „Mina leian mesilaste küla kätte," ütles Rauni. Viimaks peatus ta ühe puu juures: „Siin elab mesi."

Xingus näib olevat kaht liiki meetootjaid ja mõlemad pesitsevad puutüves. Suurel metsmesilasel on nõel, ja ehkki Rauni vehkis matšeetega, kriiskas ta alati jubedasti, kui teda rünnati; tšukahamaed on harjunud pistekohti ravima kõrvetavate taimedega. Teine liik, väike töömesilane, kes ekspeditsiooni baaslaagris peaaegu hulluks ajas, niisugust häda ei tee ja temalt saab tõmmut mõrkjat mett. Koputasime matšeetega vastu puutüve, täpsustasime pesa asukoha ja raiusime selle lahti. Rauni puges õlgadeni avausse, rebis pikki kärjeridu, mina hoidsin peos oma kauboi stiilis viltkübarat, mille õhuaugud olid pesavahaga suletud. Kärgedest nõrgus mett kübarasse. Karu kombel ajas Rauni sõbraliku muhelusega hambad irevile. Mõnuga mõmises või vilistas ta. Lõpuks, kui pesa oli tühi, pistis ta käed tüvesse, koukis sealt veel viimast ja nõristas kullakarva linnumagusat endale suhu, kusjuures seda tilkus lõuale ja paljale kõhule; ta ise, meie taprid ja püssid olid üleni meega koos.

Ühel päeval liikus Rauni läbi džungli, mina sõudsin mööda jõge ja juhtisin kanuu tema hüüde peale lähimale kaldale ning järgnesin talle tapri ja püssiga metsa. Raiusime kordamisi, kuni Rauni minu puhkevahetuse ajal äkki kurja näoga minu poole pöördus:

„Miks sa minu püssi kanuusse jätsid?"

Kuigi teadsin, et tšukahamaed on ootamatult äkilised, pidi mul suu ikkagi imestusest lahti jääma. „Miks ma püssi kanuusse ei tohi jätta?"

Rauni toon oli terav ja süüdistav. „Kuben-kran-kegni indiaanlased tulevad ja varastavad püssi ära. Nad tapavad sinu ja minu. Siis oleme surnud."

Džungli sünkjate võlvide all õõtsuva „mesipuu" kõrval seistes silmitsesin Raunit ning katsusin mõtteid koguda. Tõsi, seda metsaosa arvati kuben-kran-kegni suguharule

kuuluvat. Need olid tšukahamaede vaenlased. Aga kui suur võis olla tõenäolisus, et mõni sõjasalk satub meie kõrvalisse paika neil harvadel hetkedel? Lõpmatu väike. Ometi rappus tšukahamae vihast ja oli ilmselt väga ohtlikus meeleolus. Olime Rauniga suured sõbrad, aga pärast seda, kui ta lendurit tahtis tappa, teadsin, et see mees on oma vihapursete ori. Otsustasin ta veidrat tuju naljaga leevendada.

„Toon püssi ära," ütlesin ja proovisin tagasi jõudes omakorda õnne ühe Orlando viguriga. „Kanuus oli kolm kuben-kran-kegni sõjameest, Rauni. Suured, prisked mehed, mitte nii armetud kui tšukahamaed. Nad ütlesid, et ma viiksin püssi Raunile tagasi. Rauni ei saa tapiirile pihta isegi siis, kui loom kükitaks kanuu ahtris. Nad käskisid öelda, et neil pole isu sind tappa, sest sa maitseksid ju nii nagu vana kärnas raisakull."

Rauni puhkes naerma ja ta halb tuju hajutus niisama seletamatult, nagu see tekkinudki oli. Maha istudes ahmis ta suuri meekärgi, mina piirdusin teisi laagrilisi meeles pidades pisemate ja tagasihoidlikumate suutäitega. Siis sammusime jälle läbi metsa, kuni võsa tagant kerkis silme ette liaanidega väikese oja kaldale kinnitatud kanuu. Rauni istus ahtrisse, mina oma kõverdatud jalale. Sõudsime rahulikult rüngaste ja länguvajunud puude vahel. Paadis olid peale mee meie püssid, paar varem teel lastud žakuvimi ja vibu noolega tukanaare jaoks. Päike oli jälle väljas, liivapangad sirasid ja Rauni laulis lõbusat tšukahamae laulu: „Sõin kärjemett, et isu täis, ja näe — veel järelegi jäi!" Rõõmsalt kajas see metsas vastu.

„Seal on alligaator," sosistas ta. Ja sihtis vibuga vette. Jälgisin noolt — mis oli minu oma —, see ei tabanud märki, nagu oleks mingi salajõud teda kõrvale kiskunud.

„Raiskasid mu noole ära," oigasin ma. „Miks sa seda tegid?"

„Alligaator ei ole hea," märkis Rauni õhinal. Ja lisas, vist selleks, et mu mõtet kahjult ära peletada: „Lähme ujuma, liiv on siin hea."

Ta hüppas vette ja ma nägin teda ogaraid langenud lehtede vahelt ära ajamas. „Joo seda vett," ütles ta põhja sukeldudes. „Vesi on külm." Lebasime lõtvunult vee pealispinnal, ühtlasi hoolt kandes, et piumed kuskilt kallale ei pääseks, ja Rauni sattus õigesse jutuhoogu.

„Ütle minule," alustas ta, „sina ja mina oleme sõbrad,

Adriano. Ütle minule, kas sina võtad naisi oma Cuiabás?"

„Nojah," vastasin mina. Seda ilmselt oodatigi.

„Kas palju?" Rauni nägu põles pinevast ootusest.

„Jah. Väga palju. Aga sina?"

„Ka väga. Kogu aeg."

„Oma naist?"

„Ei, oma naist ja teisi naisi." Rauni rääkis hooletult, tahtes ilmselt muljet jätta suguharu Don Juanist. „Mina ütlen neile: „Tule minuga!" ja pärast ütlen, et nad ei räägiks oma meestele. Mehed tapavad, kui teada saavad. Kas nad teil Cuiabás ka tapavad?" küsis ta lahke huviga minu afääride vastu.

Mõtlesin meie, tsiviliseeritud elusüsteemi üle mõne hetke järele. Politsei, lahutusprotsessid, eradetektiivid, lõbutüdrukud, perekonnaseisuametid. Otsustasin võtta kõneaineks abieluküsimuse üldiselt.

„Kui sina naise võtad," pärisin ma, „kas sinu isa ütleb sulle, keda võtta?"

„Oota! Ma mõtlen." Rauni silmitses mõtlikult vett ja jätkas arutlevalt. „Mina ütlen tüdrukule: „Sa meeldid mulle." Ja siis, kui ma ta emale meeldin ..."

„Aga isale?"

„Isale ka. Siis lähen tüdrukuga ära metsa, ja kui ma tüdrukule meeldin, siis oleme mees ja naine. Mina tapan palju sigasid ja hirvesid ja ahvisid ja kalkuneid, ja ema ja isa söövad ka. Siis, kui naisel on poeg, jääb ta onni ja mina ei tapa ühtki kalkunit ega ahvi. Ainult teised." (See oli vihje mõnele tabulikule keelule.)

„Kui suur on tüdruk, kui ta mehele läheb?"

„Väike, kui ma esimest korda räägin emale." Käsi näitas kaheksa- või üheksa-aastase lapse kasvu. „Aga siis on ta nii pikk, kui me kokku läheme." Rauni näitas kaheteistkümne-kolmeteistkümneaastase kasvu. „Tore," lisas ta, „kui tüdruk on niisugune."

Siis usaldas Rauni mulle, et tal on kavas võtta teine naine, kui ta tagasi jõuab, ja mina küsisin, kas ta esimene naine on surnud.

„Ei," sõnas ta tõsiselt. „Teine tšukahamae rääkis minu naisega ja pärast mu naine läks temaga minema. Tema murrab naisi. Siis ma ütlesin vendadele: „See mees ei ole ilus." Aga nemad kartsid. Siis ma panin endale värvi peale, ja kui see mees tagasi tuli oma emaga sööma, läksin sinna sõjanuiaga. Tema ema ütles: „Mispärast sina tulid sõja-

nuiaga selle mehe juurde? Tema on minu poeg ja hea mees." Mina ütlesin: „Tema ei ole ilus." Ja siis jooksis ära üks, jooksis teine minema, jooksis kolmas minema." (Need, nagu ma oletasin, olid pahategija vennad, kes oleksid pidanud tema eest kaklema.) „Siis ma lõin," Rauni laksas vastu omaenda õlga. „See mees kukkus, aga ei olnud palju seda, kuidas te seda kutsutegi?"

„Verd?" söandasin arvata.

„Jah, verd, ja pärast läks ta ära teiste tšukahamaede juurde."

„Aga su naine, Rauni?"

„Tema läks ka ära," sõnas ta tigedalt. „Kui ta tagasi tuleb, saab nuiaga."

„Nii et sul pole pärast seda naist olnudki?"

„Jah, mul oli teine, aga ta suri."

„Poegi ei ole?"

„Poeg suri ka."

Kõnelesin sellest hiljem Bebcuchega ja uurisin välja, et Rauni, kes kuraasikalt kinnitas: „Mul on enamasti ükskõik, aga kui keegi mees mind narrib, siis olen kõva ja käre ja löön nuiaga!", jättis märkimata olulise fakti, et temaga koos olid tegutsenud Bebcuche, Krumare, Mengrire ning teised vennad. Selgus, et pole lubatud suguharusiseses tapluses pähe lüüa, vaid ainult kätele ja õlgadele, nii et Rauni vastane jäi ellu. Ma ei saanud teada, kas oleks olnud lubatud nuga kasutada. „Ainult naised. Kui üks naine võtab teiselt naiselt mehe, võitlevad nad nugadega." Bebcuche sirutas käed välja ja püüdis verejooksu näidata.

Antud jutuajamisele järgnenud päevil käisin Raunile peale, et ta lisaks täiendust sellele, mida ma juba teadsin armastuse kohta Xingus. Seksuaalsed probleemid on indiaanlaste elus väga olulised ja Orlando Cuiabá sündmuste mõistmiseks tuli mul põhjalikumalt seal elavate indiaanlaste käitumislaadi uurida. Eriti tuli tutvuda indiaani naisega. Tema seisund on tsiviliseeritud naise omast üsna erinev.

Maal, kus puudub isiklik omand põllupinna või metsas suurivaevu soetatud alade näol, on naised suguharudevahelistes tülides sõjasaagiks. Nende röövimine tähendab hõimule uusi sõdalasi ja uut jõudu; nende kaotamine võib tähendada suguharule — nagu näiteks suiadele — ahastust ähvardava väljasuremise ees. Omavahelistes suhetes, eriti Vasconcelose indiaanlaste hulgas, kus onnide vanemad

võitlevad kaaskondsete arvu ja pealikuvõimu tunnustuse pärast, on tütardel hõimu elujõu suhtes oluline tähtsus. Naisevõtmise järel peab värske abielumees kuus kuud kuni ühe aasta veetma äia onnis, ja kuigi tal õigus on oma isa juurde tagasi tulla, mõjutab naine teda paljudel puhkudel paigale jääma. Majanduslikult on naisel töö jaotuses oluline osa. Sest olgugi et mehed käivad jahil, kalal ja tapluses, keelavad nende seisuse ranged põhimõtted põllul töötamise, välja arvatud mõned piiratud ülesanded — raskete kandamite tassimine või toidutegemine küti kombel lahtisel tulel.

Naised on Xingus olulise tähtsusega kui sõjasaak, diplomaatiline altkäemaks ja majapidamise nurgakivi. Ometi ei peegeldu see tähtsus nende sotsiaalses seisundis suguharu hulgas. Naistel ei ole suguharu küsimustes sõna kaasa rääkida; nemad ei tohi algatada kombetalitusi ega tantsu; nemad ei pea end ehtima sulgede või värviga. Mehed tegutsevad, aga naised on tulnud ilmale ränka vaeva nägema. Mehed võivad puhata, aega veeta ning mõtteid vahetada, kui päevatöö on tehtud, aga naisi võib harva näha tegevusetult. Mehed võivad minna igale poole, naised aga ei tohi, näiteks, istuda meeste varjualuses külaväljaku keskel. Kord, kui üks Takumani kamajurade suguharu tüdruk nägi pühaks peetud mänguriistu, aeti ta ära metsa ja kõik mehed kasutasid ta kallal vägivalda — nii nõudis traditsioon.

Naissoo alaväärsust demonstreeriti mulle ka sel korral, kui külla jõudis kanuu ühe mehe ja kolme naisolendiga ning ma mehinaku mehelt pärisin, kes tulid.

„Ah, ainult üks vaura," vastas too sõdalast nimetades.

Naisi ta muidugi nägi. Aga need lihtsalt ei olnud talle tähtsad.

Kui mainituga piirduda, siis oleks naistel suguharu elus tõepoolest väike tähtsus. Mister Bertrand Flornoy on kirjutanud hivaro suguharu naiste kohta Peruus järgmise arvamuse. „Kui naine on valitud mehele, aheldatakse ta pärimuslike ning orjalike kohustustega, mida ta säilitab hirmuga nagu iga teinegi. Ta passiivsus ja meestekartus teevad temast sugulise vägivalla objekti, kuigi tegemist pole vägistamise ega abielurikkumisega, sest ta on põhiliselt tuim ja osavõtmatu partner. Suguühet ei pea ta patuks ega maagiaks, vaid lihtsalt majapidamiskohustuste täitmiseks. Seepärast kaldub ta harva anduma kellelegi muule

kui oma käskijale ning peremehele . . . Tuleb järeldada, et enamik hivaro naisi tunneb õnne oma täiesti passiivsest hoiakust. Tundmuste ja sümpaatia puudumine, tuimus kannatuste ning vaeva vastu kujunevadki ta pärisosaks."

Mis aga Xingu naistesse puutub, siis eespoolmainitu küll paika ei pea.

Mõned päevad pärast Vasconcelosesse saabumist istusin palgil, mille teises otsas puhkasid jalgu indiaani noormees ja neiu. Tüdruk pani pea noormehe sülle, kõneles summutatud, meelal toonil ja tõmbas mängeldes poisi näo alla enda poole. Neiu ei suudelnud, kuid ta hoiak ja hääl sarnanesid täielikult euroopa naise omaga. Ta oli hell, veetlev ja oma partneri üle täielik peremees. Olen harva näinud suuremat südamlikkust armunute vahekorras ning hiljem veendusin, et see kandub üle ka abielupaari koosellu. Siis võib mees küll ennast „peremeheks" nimetada, aga noor naine naerab selle üle, räägib temaga nagu võrdne, avaldab elu kohta oma arvamusi ja viib oma tahtmise läbi. Rauni, kes oli juba kahe abielu veteran, kirjeldas mulle seda järgmiselt: „Naine on nuhtlus. Tema ütleb: „Ei, Rauni, sul pole tarvis metsas ümber hulkuda. Sina jää külasse minu juurde ja tee süüa." Tema räägib, räägib terve päeva nagu papagoi. Mina aga armastan käia ja sõita igale poole ja ma ütlesin naisele, et ta on nuhtlus."

„Kas sa siis rändasid ja jätsid naise maha, Rauni?"

„Ei, ma jäin külasse ja tegin tööd," kostis Rauni tusaselt.

Niisiis, kuigi indiaani naisel on vähe õigusi, avaldavad nad ometi meestele mõju oma võlu ja sarmiga. Paljusid hästi tuntud vanaemasid kardetakse kogu Xingus; tihti kasvavad naised oma meestel üle pea, ja mõlemad, nii piigad kui ka aastates naised, tekitavad meestele oma tujudega järjest peavalu. Neile on truudusetus tavaline asi, sest džungel pakub seksuaalseks läbikäimiseks häid võimalusi, olgu naine abielus või mitte. Kuigi mehed võivad naisi peksta ja avalikult nuhelda, ei tohi nad siiski liiga kaugele minna, sest naistel on õigus oma isa onni tagasi kolida. Arvestades selle viimase redupaigaga ning asjaoluga, et sõjamees peab võitma oma elukaaslase poolehoiu ning seda ka säilitama, et oma naist hoida, on Xingu naiste olukord üsnagi vastuvõetav. Nad ei ole ainult orjad, nagu hivarod toidu ja laste muretsemiseks, vaid võrdsed partnerid lõputus sugudevahelises mängus, mis

on Xingus keerukas, lakkamatu ja täiustuv nagu teistegi, tsiviliseeritud rahvaste juures.

Elektriangerja jõe ääres viibides rääkis Rauni mulle nii mõndagi oma suguharu seksuaalelust ja selles oli seos nii indiaanlaste probleemiga kui ka eeloleva tšukahamaede otsinguga. Aga seda, mis ta rääkis, oli žuruna Siriri juba enne selgemini kirjeldanud. Küsisin kord Siririlt, kui palju lapsi ta tahab saada, ja ta vastas mulle, et kaks poissi ja kaks tüdrukut.

„Mispärast?"

„Sellepärast, et nii on ilus."

„Aga mis siis, kui saad neid rohkem?"

„Mina ei taha," jäi ta kindlaks. „Žuruna teab nõiarohtu. Palju lapsi on rumal. Palju vaeva kogu aeg. Kui naine ei taha last kõhtu saada, siis ta läheb metsa otsima. Kas sa tead, mis on sipav? Taim sipav. Tema joob seda ja kõik on möödas. Temal last enam ei ole. Kas sa Bimbina naist tead? Tema võtab nüüd rohtu, sest ei taha enam last saada." Olin juba Claudiolt kuulnud, et seda rasestumisvastast leotist valmistatakse taimest, mis väliselt tuletab musta uba meelde, ja tarvitatakse viieteistkümne päeva kestel — kolm päeva järjest, üks päev vahele, vastavalt menstruatsiooniperioodile. Claudio teadis juhust, kus kamajura naine, kellel oli viis poega, võttis rohtu ega saanud kümne aasta jooksul last, kuni võttis vastumürki ning jäi uuesti rasedaks.

Küsisin Siriri käest, mis saab siis, kui naine peaks hiljem last tahtma.

„Naine otsib metsast teist rohtu. Lehti. Neid on Manitsauá Missu juures palju. Ta keerab nendega kõhu peal." (Keeramise all mõtles ta hõõrumist.)

„Kui palju kordi?"

„Tema keerab ühe päeva. See leht, kui ta on pikk, on meheleht, ja kui ümmargune, siis naiseleht. Kui naine tahab poega, keerab ta mehelehte, ja kui tahab tütart, siis keerab naiselehte." Teadsin, et indiaanlaste rasestumisvastaseid vahendeid oli uuritud Inglismaa ja Ameerika laboratooriumides; nende efektiivsus oli vaieldamatu, kuigi ka eluohtlik. Taipasin, et see asjaolu süvendas ühtlasi pärisrahva ebausku.

„Kui naisel meest ei ole," uurisin edasi, „ja ta ikkagi lehte kasutab, kas ta siis saab ka lapse?"

„Ei. Siis last ei tule. Kui tal meest ei ole, aga laps

tuleb," — Siriri tõmbus tõsiseks — „siis on isa väga tige. Isa peksab. Kas karaiiba isa teil Cuiabás ka peksab?" küsis ta viisakalt.

„Jah." Arvasin, et karaiiba isa peksab samuti.

„Kas sa tead Bimbina poja naist?" jätkas Siriri. „Kaua aega enne, kui ta mehele läks, oli tal poeg kõhus, aga ema armastas teda väga-väga ja ei öelnud isale. Siis ema lõi poega ja natukese aja pärast oli poeg surnud. Tüdruk oli palju päevi haige ja tema isa ütles, et „tüdruk põeb". Aga ema ütles, et ainult palavik ja et mõni päev veel, siis on tüdrukul parem. Aga kui kaks kuud oli möödas, sai tüdruk teise lapse."

„Aga, Siriri, kuidas ema lapse tappis? Kas rohuga metsast?"

„Mina ei tea. Keegi ei tea. Ainult moorid teavad. Nemad panevad käe siia," — ta näitas oma kõhule — „ja murravad. Siis laps sureb ja läheb ära."

„Ja kas ema tegi seda teist korda?"

„Ei. Teine kord isa nägi. Tüdruk on nüüd," ütles Siriri lõpuks, „Bimbina poja naine."

Xingus elab külades vähe inimesi üle neljakümne aasta vanaks, aga lapsi alla viieteistkümne aasta näib olevat vähem kui vanemaid. Näib, et sündimus on langenud. See ebamäärane tõsiasi võib ainult vihjata sellele, millist osa etendab rasestumise vältimine indiaani rassi väljasuremises. Indiaani lapsevanematelt on küsitud, kas nad tahtlikult hoiduvad soetamast lapsi ilmale, mida nad õnnetuks peavad. Xingu indiaanlased sellele vastata ei oska.

Üks on igatahes kindel. Kui ma küsisin Raunilt, miks ta suguharu sõdima oli hakanud ja miks me neid otsima peame, vastas tema: „Naiste pärast."

„Kui mees tahab naist," lisas ta surmtõsiselt, „siis ta muudkui sõdib."

19. PEATÜKK

INIMESED, KES SÖÖVAD MULDA

„Paadid!" Rauni kargas tule juurest palgilt üles. „Paadid!" hõikas ta puude vahelt. „Kaugel on kaks paati."

Too õhtu Elektriangerja jõe ääres oli lämbe ja Rauni

kisa mõjus virgutavalt nagu sarvehüüd. Clementi hakkas tulle puid lisama, mina metskalkunit kitkuma ja kogu me väike leer sai nagu elu sisse. Isegi lookas puud meie kohal näisid erutusest vabisevat. Ootamine oli lõpukorral: tšukahamaede otsimine pidi algama.

Viieteistkümne minuti pärast sõudsid hämaruses ligemale kaks põhirühma paati, hüüdsime neid, ja peagi astus Orlando koos teistega kaldale. Nagu hernehirmutised seisid nad armetus reas ümber meie tule. Nad olid käinud Serra dos Co-odenarese juures, kus oli geoloogiliste vaatluste viimane punkt. Midagi huvitavamat leidmata olid nad tagasi rutanud, et järelejäänud aega mõistlikumalt kasutada. Ahnelt asusid nad meie toidu kallale, ja kui see oli hävitatud, teatas Orlando, et asume teele homme koidu ajal. Toidumoonast oli järel riisi ja ube vähem kui nädalaks, tšukahamaed aga võisid viibida teab kus Xingu avaral maa-alal.

Juba siis, kui kuulsin, et Von Martiuse küla oli maha jäetud, pidasin endamisi aru, kuidas Villased selle suguharu riismed üles leiavad. Rändavate indiaanlaste otsimine Briti saartega võrdsel alal, teedeta džunglis, näis olevat asjatu vaev, aga sel õhtul hämaral jõepervel Rauni ja Bebcuche juttu kuulatades hakkasin taipama, et mitu tugevat niiti oli siiski olemas. Kui oli tekkinud lõhenemine, siis pidi see tulenema suguharu traditsioonilisest poliitikast. Ja kui suguvõsad olid eraldunud, siis pidid Rauni ja Bebcuche hõimlased mentuktired kindlasti itta oma jahimaadele tagasi suunduma. Bebcuche noorusajal olid mentuktired ligi kümme aastat küttinud seringeirode naabruses Rohelise Metsa ääres; tee sinna kulges mööda Vabadusejõge. Kuskil selle jõe basseinis võisime neid tõenäoliselt leida.

Päev hiljem jõudsime selle harujõe suudmesse Xingu idakaldal. Vabadusejõgi oli lai, aga madal, ning meie teekond seda mööda üles osutus aeganõudvaks ja õige vaevaliseks: tuli tirida paate üle leetseljakute ning samal ajal hoiduda põhjas luuravate ogaraide eest.

Hilja õhtul jõudsime paika, kus Orlando oli kunagi mentuktire inimesi kohanud, ja siin läkitati Rauni oma suguseltsi välja luurama.

Sellal kui teised ekspeditsiooniliikmed laagripaika rajasid, jälgisin mina, kuidas tšukahamae seljast karaiiba särgi ja jalast karaiiba püksid ära võttis ning siniseid ja valgeid

helmeid puhastama hakkas, mis ta kõrvalestade küljes rippusid. Roost tegi Rauni enesele häbeduskatte, kinnitas suled laubale ja kadus siis puude vahele, kaasas ainult 22-liinine püss. Lahti riietudes näis ta kehast sihvakamaks sirguvat. Tervelt viis päeva polnud teda näha.

Samal ajal aga oli teine tšukahamae, Bebcuche, mul ühtelugu silma all. Kohtasin teda džunglis nagu sinkjat viirastust võsas ringi uitamas. Kaks Orlando kingitud põrsast olid tal kogu selle pika retke vastu pidanud — nad olid tulnud eluga läbi kärestike, osanud end hoida žurunade küla koerte eest ja püsida terved, hoolimata omaendi ohvrimeelsest uudishimust ohtlike asjade vastu salapärases džunglis. Nüüd, kus polnud enam võimalik põrssaid riisi ja ubadega toita, vabastati nad köidikuist ning lasti metsa pähkleid ja marju otsima. Kammitsad lõigati läbi, et nad hädakorral puuma eest pageda saaksid; iga päev mängis Bebcuche tundide viisi seakarjust. Kui ta põrssad üles leidis, jättis ta koha meelde ja tuli hommikul uuesti nende uude asukohta.

„Kas sa nägid mu põrssaid?" päris Bebcuche tõsiselt, kui me vaikses metsas kohtusime.

„Ei, Bebcuche. Kahju küll. Pole näinud."

„Ei," kordas ta mureliku pominaga. „Keegi pole mu põrssaid näinud." Ja siis sööstis tšukahamae edasi oma lõputule teekonnale nagu Lendava Hollandlase Amasoonia teisend.

Elu kulges sündmusteta. Aeg veeres.

Kuid neljandal päeval jõudis üks kanuu meie laagrisse. Mengrire, üks tšukahamaede suuri sõjamehi, kes kunagi kreen-akarorede hulgast vangi oli võetud, tõi Raunilt tervituse. Ta tuli koos ühe noorema mehega. Nad seisid suursuguste, esinduslike kujudena meie ees, hoides vibusid, ja kõnelesid Bebcuche vahendusel, kes tõlgina küll mitte just kõige tublim polnud.

„Suguharu ei ole seal, kus ta enne oli," tõlkis Bebcuche. „Ta on teises kohas."

„Ja kus?" küsis Orlando.

„Seal teisel pool," Bebcuche näitas ebamääraselt kuhugi vastuvett.

„Kas kaugel?"

„Ei, ei ole kaugel."

„Kas tšukahamaed tulevad homme?"

„Jah. Homme."

„Kas sa mõtled, et nad jõuavad siia pärast tänaöist und ja enne hommeõhtust magamaheitmist?"

„Ei. Nad tulevad homme."

Bebcuche küsitles veel kord Mengriret. „Homme, homme," vastas too selgesti.

Kui terve järgmine päev möödus ilma sündmusteta, kogesime, et indiaanlased on võimetud ajahulka arvestama ning seda väljendama; tšukahamaede „homme" tähendas „kunagi tulevikus". Orlando teatas, et toidunappus ei luba enam oodata. Järgmisel koidikul asusime vähese süvisega alumiiniumpaadis teele. Peale minu olid seal Sergio, Dilton, Bebcuche, Mengrire ja Villased.

Liikusime mootori jõul ja vinnasime paati üle leetseljakute mitu tundi, päike lõõmas taevalael ja ühetaoline džungliviirg kummalgi pool nihkus tahapoole. Mengrire istus rõõmsalt paadi ninas ja näitas märkide keeles, et koht, mida me otsime, peab asuma kahe jõekääru taga. Claudio oli morn. Indiaani keeles, arvas ta, võib see märk tähendada kaht suurt jõekääru ja sel juhul oleks tegemist nelja või viie miiliga. Samuti võib niisugune viibe tähendada hoopis suuremaid lookeid, mis vahel isegi üle saja miili ulatuvad. Meie kasina ühise sõnavara ja valge ning indiaanlase mõtlemise vahelise sügava kuristiku tõttu polnud keegi võimeline kindla peale ütlema, kumma variandiga meil tegemist tuleb. Aga ega indiaanlane kaugust meie kombel tunneta. Temaga rännates tuleb igatahes valmis olla sellekski, et retk võib kahelt päevalt kanduda paarile kuule. Kui mets toitu pakub ja kui indiaanlasel on rännusiht selge, ei tunne ta mingit vajadust aega täpselt arvestada.

Jätkasime oma mootori abil reisi, vahetevahel paati tõugates, kallutades ja prikates, ning liikusime mööda Vabadusejõge üles. Mengrire ütles, et tõotatud koht asub teisel pool kaugel paistvaid künkaid. Kui südapäevaks nood künkad meil selja taha olid jäänud, mõtlesime igaüks omaette, et tal oli ju õigus: paik asus tõepoolest teisel pool. Jälgisin oma istmelt indiaanlase näoilmet, kuidas ta vett vaatles ja uut ning erutavat mootorihäält kuulatas; mulle näis, et ta võis endamisi midagi niisugust korrutada: „Mina, Mengrire, tšukahamaede suur sõjamees ja karaiibade teejuht, olen õnnelik vett vaadates ja uut ning erutavat mootorihäält kuulates, järele mõteldes, et mina, Mengrire, suur tšukahamae sõjamees . . ." Ja nõnda võis ta üha

heietada, ilma et meie, tsiviliseeritud, tema mõttele järele oleksime saanud. Ent siis ootamatult, justkui mind häbistada tahtes mu kahtluse pärast, peatas sõjamees paadi ühel tavalisel metsasel kaldal. Ta andis meile märku, et peame ootama, ütles Bebcuchele tšukahamaae keeles, et küla on siit veidi edasi, ning enne kui keegi taipas, mis toimub, oli Mengrire kadunud.

Poole tunni pärast läks Orlando rahutuks. Sel õhtul lõppes toit ekspeditsiooni laagris, aga riisi-ubade välilaoni Von Martiusest ülalpool oli vähemalt nelja päeva tee. Võimalik, et tšukahamaed kavatsesid meid erakordse vastuvõtuga austada ning selle korraldamine võis kesta päeva või koguni kaks. Nii pikka ooteaega ei saanud me endile enam lubada.

Orlando asus teele paljajalu, ja kuna lootsime leida küla mõne minuti teekonna kaugusel, siis võttis ainult Sergio püssi kaasa. Ülejäänud kõndisid nende järel omapärase jõuguna, kõik habetunud, pikaks kasvanud juustega ja riietuselt veidrad. Mu tööpüksid olid pealtpoolt põlve kuni pahkluuni lõhki rebenenud ja neid hoidis ülal katkine, sõlmitud nahkrihm. Vastupidavamast kraest kuni sabani ilutses mu särgis pool tosinat auku peale lappide pidžaamast, mille olin kütiameti huvides ära tükeldanud. Kingad olid täiesti lagunenud. Kandsin paari-kolme numbri jagu suuremaid, Bebcuchelt kaubeldud saapaid, too oli need pruugituina hankinud kelleltki Õhujõudude kaptenilt. Et kärestikes oli ühe saapa tald lahti tulnud, mis kogu aja liaansidemest hoolimata vastu maad lotsus, siis liikusin ma kummaliselt liibates.

Ometi polnud kellelgi meist vaprusest puudu. Meie astumist võis võrrelda reipa, kuid kohmaka vantsimisega. Jõeäärne mets andis peagi ruumi lagedamale kollakale rohumaale, mida iga paari miili tagant lõikusid vihmaperioodi veesänge tähistavad rohelised puudeviirud. Vaatlusel nägime, et neid läbisid korrapärased rohtu tallatud rajad; kohtades, mida eelmisel aastaajal vesi oli uhtunud, leidsime eest tšukahamae varikatuseid ja mahajäetud peatuspaiku. Mõtlesime murega sellele, et nomaadide teerajad ja taolised ase-elamud võivad olla üle väga suure maa-ala laiali pillatud. Tuli vaagida onnide vanust ja otsida järgmist veeala, kus asetses uuem peatuspaik; seda oleks tulnud teha mööda nomaadide liikumisteed, aga selline tegevus ei tõotanud kiireid tulemusi.

Äkki Bebcuche peatas meid. „Mengrire jäljed," tähendas ta, näidates tõestuseks paljana paistvat pahtunud maalappi.

Vaatasime hämmeldunult tühja, tallamata pinda. „Ei, ei," tegi Orlando katset kontrollida. „Sa eksid, mu poeg. See jälg kuulub teisele indiaanlasele, kes kahe päeva eest jõele kalale läks."

„Mengrire," jäi Bebcuche kindlaks. „Täna."

Ja ta liikus edasi, silmad maas, ning meie järgnesime talle.

Kui saabus õhtu, vantsisime jalgu järele vedades ikka veel piki tasandikku, ja raske oli meelest peletada mõtet, et Claudio oli kord niiviisi läinud isegi nõrgema ettevalmistusega kakskümmend kaheksa päeva. Kas pidi seegi retk samasuguseks kujunema? Ma lootsin, et ei, ja hakkasin mõtteid mõlgutama tšukahamaedest. Lõpuks olid Villased oma tsiviliseeritud kaaslastega ainukesed, kes üldse selle suguharuga rahulikul teel olid kohtunud. Siingi oli juhtunud, et mõned sõdalased olid katsunud Claudiot tappa. Nüüd, vaenujalal, olid nad hõlpsasti ärrituvad ... ja meie hulgume siin veel ringi, et nendega keset ööd ootamatult kohtuda. Hellitasin siiski lootust, et kunagine afäär jääb ainukeseks juhuseks.

Vantsisime edasi.

„Bebcuche!" Seekord oli Orlando hääl rahutum. „Bebcuche, sa oled muutunud „civilizadoks". Oled vist liiga kaua Orlando juures elanud ega tunne enam tapiiri jälgi."

„Mengrire," väitis Bebcuche ja osutas jälle paljaile kohtadele maas. „Tema käis ruttu," lisas ta meie poole pöördudes.

Marssisime edasi.

Kui juba üsna pime oli, kuuldus kaugelt nõrk hüüatus ja ringi vaadates nägin hulka põlevaid tõrvikuid õõtsumas nagu kalapaadid pigimustal merepinnal. Ja peagi ilmusid võigaste tulede valgel vasksete nägude ning läiklevate lihastega tšukahamaed õudsete karjete saatel öö pilkasusest meile vastu, kõik pikakasvulised, inetud, metsikud, peas kirendav sulgehe. Kui käratsev jõuk meieni jõudis, pöördus iga sõdalane ükshaaval Bebcuche poole, üks käsi vibul, pea kummargil üle teise randme, ning vappus ägedais nuuksekrampides: niisugune oli nende tervitus. Igaüks astus ka meile ligi; mees-mehelt seati silmnäod vastakuti, vahiti ja lasti meidki vahtida. Peatselt kingiti mõle-

male, Orlandole ja Claudiole, nooltekimp ja taas marssisime edasi — seekord kaasas Xingu kõige kohutavamatest indiaanlastest koosnev eskort. Kaks noorukest poissi silkas ette, kummalgi päratu tulelont käes; karates kord ühele, kord teisele poole sihist kõrvale, kitkusid nad maast rohtu ja kahmasid kuivi lehti ning lisasid tulle, mida pidevalt pea kohal lehvitasid. Vaatasin korra ringi ja nägin hõõguvaid punkte kaugel tagapool, kuhu tunglad olid savanni maha visatud. „Kui tšukahamaed käivad öösel," seletas Bebcuche, „siis teevad nad niimoodi."

Poolteise tunni pärast keeras rada ära ühte džunglisoppi — olime pärale jõudnud. Pimeduses vilkus lõkkeid, ja kui me lähemale jõudsime, lisati neisse kuivi oksi ning lehti; lõõm valgustas karglevat jõuku, kelle märatsemist võis võrrelda vaid dervišite tantsuga valukojas. Metslased kisasid ja keerlesid. Haukudes hüples koerakari meie jalge ümber. Naised ja lapsed katsusid meie rõivaid. Kajas tundeküllane huilgamine, mida tsiviliseeritud inimene eales mõista ei suuda. Ürgsed, laperdavate huuleketastega näod jõllitasid mulle otsa ja haihtusid taas üldisesse keerisesse. Vaiksest ööst olime sattunud äkki selle maamuna ühte kõige algelisemasse ühiskonda. Meie saabumine pani selle rahva lausa märatsema.

Jõuk juhtis meid lõpuks banaaniokstest onni ning me võtsime äsja raiutud lehtedel istet. Üks vana naine tõi kõrvitspudeliga metsmett ja kolm neidu — kahtlemata kõige kaunimad kogu suguharus — laulsid meile tervituslaulu.

Mõne minuti kestel, mis mul ringivaatamiseks mahti oli, uurisin metsalagendikku ja veendusin, et see polnud suurem keskmisest majast. Siin oli pool tosinat kattevarjuga magamispaika, ligi viiskümmend meest, naist ja last ning umbes niisama palju koeri. Laul lõppes ja ette astusid mehed — pikad sünged varjud lõkkepaistel — Villaseid tervitama. Et oma tähtsust rõhutada, aeti ära naised, need omakorda peletasid eemale lapsed, kes oma õiguse näitamiseks kihutasid minema koerad; viimased said selles imelikus reaktsiooniahelas vihaseks, tormasid üksteisele karjana kallale ning täitsid kogu ööpimeduse oma klähvimise ja haukumisega. Loomad, lehtonnid ja inimesed jäid rühmiti omaette nagu vankrid laadaplatsil.

Poole tunni pärast, kui küla oli jälle rahulik, tuli Rauni ja tõi meile suuri, samal päeval tapetud tapiiri liha käntsa-

kaid. Meile esitleti Rauni uut naist, ülinoort tüdrukut. Rauni mainis uhkelt, et tema naine oligi küpsetanud need tükid kuumadel kividel ja hoidnud meie jaoks kõige paremad kamakad, mis olid kahe tolli sügavuselt naha alt lõigatud. Liha oli pehme, kuid paks kamakas nõudis hammastelt palju tööd, nii et mu nägu oli varsti üleni rasvaga koos. Küsisin Bebcuchelt, kus ma ennast pesta saaksin.

„Siin tšukahamaed ei pese ennast," vastas ta. Ent tungla valgel viis ta mu oja kaldale. Oja oli kuiv, kui mitte arvestada kaevatud auku. See oli täis liivasegust vett, mida ma jõin, kui liiv oli põhja sadestunud. Bebcuche segas vett, et saaks võimalikult rohkem soga neelata, ja nüüd meenus mulle, et tšukahamaed on maailmas neid väheseid inimtõuge, kes järjekindlalt mulda toiduks tarvitavad.

Esmakordselt märkasin seda jahil, kui Rauni istus kord maha jõekaldale ja toppis endale liiva suhu. Mu imestunud silme ees kummardus ta jõe kohale, ja erinevalt meie inimestest, kes ammutavad vett kamaluga, tegi ta omamoodi äigvõtte, nii et veega rohkem liiva segunes. Pärast seda sõi ta veel veidi mulda.

„Kas on hea?" pärisin.

„See on tore," kõlas vastus. Ja ta pakkus mullegi mullatükki, mida oli üllatavalt hõlbus alla neelata ning mis maitse poolest sarnanes mingisugusele ebamäärasele toidule. Hiljem uurisin ma välja, et mulda söövad tšukahamaed enamasti veega vedeldatult ja et mõnda „söömismulda" peetakse teistest paremaks. Villaste arvates on see tingitud muldade mineraalisisaldusest; selles peitubki nähtavasti põhjus, et see aine suguharu menüüs nii suurt osa etendab.

Kui ma jõelt naasin, sidus Claudio ühes onnis haavu ja tegi tulevalgel süstimisi. Ühel ta esimestest meespatsientidest oli piinav pärasoolepõletik.

„Liiga palju mulda süüa ei ole hea," ütles Claudio, kujutades näitlikult, kuidas liiva hõõrumine soolepõletikku tekitab. „Bebcuche, ütle talle, et liiga palju mulda süüa ei ole hea."

Bebcuche võristas midagi tšukahamaede keeles ja vaatas siis taas Claudio otsa. „Mees ütles „jah"," kinnitas ta rahustavalt.

Mees mõtles muidugi „ei", ja kui olekski võimalik olnud ta harjumust muuta, ei tahtnud Villased seda esialgu teha,

vaid selgitada, millist osa muld nende menüüs etendab ja mida selle asendamiseks vaja läheks. Oli tuldud tšukahamaede eluviisi mugavaks muutma, ent ilma vastavate ettevalmistusteta võis see lõppeda tšukahamaede otsasaamisega.

Kui ma nii istusin ja seda ebaharilikku stseeni jälgisin, märkasin mitmeid edusamme tšukahamaede juures. Käesoleval sajandil olid nad õppinud vibu tarvitama; pärast istandiku rüüstamist žurunadelt olid nad viimase saja aasta jooksul täiustanud saagikorjamist; sajandi algusest alates olid nad õppinud tarvitama seringeirodelt saadud kirveid, püsse ja õngi; nende kasvavat valmisolekut õppida olid nüüd märgatavalt arendanud vennad Villased. Mengrire oli sõitnud meile vastu kanuus, mille ehitamise oli neile üks Villaste kaitsealune žuruna kätte näidanud; ühes ajutises peatuspaigas kasvatati tillukesel maalapil riisi; Bebcuche oli nüüd kahe sea omanik; homme ootasid neid jõe ääres uued potid, noad, õngekonksud ja kuulid. Ja mis kõige tähtsam — Villased olid jällegi aukülalised, sedapuhku rahva juures, kellel varem polnud kellegagi sõbralikke suhteid olnud. Niisuguse hea tahte alusmüürile võib rajada järgmise ning kõige tähtsama sammu.

„Rauni," alustas Orlando kord juttu, „kas sulle meeldib magada rippasemel, mille ma sulle andsin?"

„Jaa. Seal on uni hea."

„Kas sulle meeldib, kui ma õpetaksin ka teistele tšukahamaedele, kuidas rippasemeid teha, nii et nad kõik saaksid hästi magada, kui maa on vihmast märg? Sinu ema, sinu vennad, su naine ja kõik tšukahamaed."

Rauni ütles jaa.

„Kas sa aitad mind neid õpetada, Rauni?"

„Ma aitan."

„Kas sa aitad mind õpetada onne tegema, nagu on kamajuradel, nii et kui vihma sajab, ei jää tšukahamaed haigeks ega sure grippi?"

„Ma aitan."

„Kas sa aitad mind õpetada neid kirveste ja kablidega oma istandikku tegema ja maha panema kajabide ube ja riisi ja maapähklit ning žurunade ananassi?"

„Ma aitan."

Raske oli ju hoida nomaade kuskil nii kaua paigal, et säherdune õpetamine võimalik oleks olnud. Protsess peaks olema aeglane, et leevendada vapustust, aga see teeks ka

lõpu ulatuslikele röövkallaletungidele seringeirode külades ning lahendaks jäädavalt kodusõjaprobleemi.

Õnnetuseks olid parajasti siis, kui Claudio esimest korda tšukahamaesid külastas, puhkenud sisemised tülid. Ühel heal päeval ilmusid Bebcuche, Rauni ja teised mentuktire mehed Claudio juurde ja hakkasid rahutult kätega vehkima.

Suhtlemisvõimalused olid tollal vähese ühise sõnavara tõttu piiratud, seepärast astus üks indiaanlane Claudio koti juurde.

Ta võttis sealt revolvri välja ja toppis selle Claudiole pihku.

„Teine tšukahamae tahab sind lüüa sõjanuiaga," ütlesid ja kinnitasid žestidega mõlemad sõjamehed. „Kui nad tulevad, siis tapa see teine tšukahamae."

Claudio aga pani revolvri ära, ja kasutades tšukahamaede sõna „isa", osutas lisamärkidega, et tema ei saa oma lapsi tappa. Seejärel seadis ta pea sõjanuiale ette: olen valmis alistuma, kui nad peaksid himustama teda lüüa. Jahmatus oli täielik. Pöörlevate silmade, loperdavate keelte ja suuketastega tormas salk lõpuks minema küla poole.

„Mispärast, Bebcuche," kontrollisin hiljem kuuldut, „tahtsid tšukahamaed Claudiot tappa?"

„Mentuktire omad ei tahtnud tappa," ütles tema. „Ainult mekragnotire mehed tahtsid."

„Aga mispärast, Bebcuche, tahtsid mekragnotire mehed teda tappa?"

„Nemad ei tundnud Claudiot."

„Kas sina võitlesid Claudio kaitseks?"

„Ei. Ainult mu sugulane tappis. Krumare võttis sõjanuia. Siis Mengrire. Siis mina võtsin sõjanuia. Pärast teised tšukahamaed kartsid ja pärast Claudio meeldis nendele."

Tol õhtul sain Krumare, puuduva mentuktire meeste juhi ja suguharu elu kohta veel üht-teist kuulda. Rauni rääkis, et Krumare ja veel neli meest olid ette võtnud pika reisi mööda Vabadusejõge alla ühte Surmajõe forti, kus Orlando neid viimati kohtas. „Nemad tahtsid lennukiga suurde Cuiabásse minna." (Rauni mõtles Riot, kuhu Orlando oli kord viinud Krumare põgusale külaskäigule, et jätta talle muljet valge inimese energiast.) „Krumare tahtis minna suurde Cuiabásse püssisid ja kuulisid saama. Kuben-kran-kegni suguharu on nüüd tige tšukahamaedega.

Kuben-kran-kegni meestel on palju püssisid, aga Krumarel ainult kaks. Aga karaiiba oli lennukis tige ja ütles, et Krumare ei saa minna."

„Aga ütle, Rauni," katkestasin mina, „kas tšukahamaed ei ole siis tugevad ja kas neid pole palju? Mispärast Krumare kardab?"

„Teised tšukahamaed lähevad ära," kõlas vastus. „Ja ainult vähe jääb siia Krumarega. Palju, palju haigust. Paljud surevad."

Seda öelnud, eemaldus Rauni ja nüüd märkasin, et tuled olid kustumas. Liikumistki oli vähe näha, kui mitte arvestada koeri. Püüdsin banaanilehel suikuma jääda, aga raske oli vabaneda imestusest, miks küll inimesed, kes elavad ning toituvad viletsamini kui Londoni koerad, peaksid pidama koletu suurt penijõuku näljatondi väljakutsumiseks ja oma elulaevukese tüürimiseks mingisugusesse kaootilisse hullumajja. Indiaanlased distsipliini ei tunne, ja kuigi nad koeri häiriva kära pärast keppide ja kividega ka nuhtlevad, ei kujuta see endast püüdlust paharette lõplikult korrale kutsuda. Tulemus on see, et koer peab peksu külainimeste ohtlikuks, kuid juhuslikuks tujukuseks; penid harjuvad pahanduste, luusimise ning öiste vopsudega. Nende kõhud on harva täis, ja kui saabub öö, hiilivad kõhetud penid lamajate vahele, nuusivad lihatükke ja lakuvad pesemata suid. Vahel mõni magaja ärkab ja virutab tülitajale kõhtu. Teised koerad elustuvad, ja kahtlustades, et üks neist on jalga lasknud lihakamakaga, jälitavad põgenikku. Käib äge liikumine, kiiruga sööstavad tondid üle puhkavate kehade, kuni, nagu minuga juhtus, üks koer banaanilehel libastus ja käpaga mulle silma torkas. Keerasin end raevunult kõhuli. Peni pages hirmukisaga pimedusse, tagaajajad aga tegid pöörde ja sööstsid tagasi minu poole.

Kui koerterodu oli mööda jooksnud, märkasin, et mina polnud ainus, keda unetus vaevas. Teisel pool tuld oli ärkvel Bebcuche.

Alustasime sealt, kus jutt Rauniga pooleli oli jäänud, kuna ümberringi kostis koerte ja inimeste norisemine.

Näis, et Krumare oli pärast Surmajõe fordist tšukahamaede juurde tagasijõudmist kavandanud teisegi plaani. Kui teda ei lasta Riosse, ehk lubatakse tal lennata vähemalt Vasconcelosesse, et sealt relvi ja toetust saada. Haududes suurejoonelist suguharudevahelist sõda, oli see

imetlusväärne indiaanlane läinud taas väsitavale kuupikkusele retkele mööda Surmajõge.

„No aga, Bebcuche, mispärast siis teised tšukahamaed teid ei aita?"

„Nemad ei aita, sest nad ei ole siin," põhjendas Bebcuche arukalt. „Teised tšukahamaed läksid kaua, ka-a-a-a-aua sinna." Ta näitas lääne. „Nemad elavad seal nüüd palju aega ja tapavad palju seringeirosid. Nemad kardavad meid."

„Kas seringeirosid on palju?"

„Palju."

„Miks nad siis kardavad ja teie eest ära jooksevad?"

„Sellepärast et meil oli ennem ka palju tšukahamaesid. Meil oli kümme peret. Praegu on meil ainult viis — haiguste pärast. Aga teistel tšukahamaedel suri ainult kümme meest ja nüüd on neid rohkem kui meid."

„Miks nad ära jooksid, Bebcuche?"

„Nemad jooksid ära sellepärast, et üks tšukahamae võttis teise tšukahamae naise. Siis mekragnotire pere taples mentuktire perega. Üks mees tappis teist. Enne, kui ma olin väike, tšukahamaed taplesid kogu aeg. Nad lõid mu isa sõjanuiaga surnuks. Mina nutsin ja olin tige, aga see mees oli suur ja mina ainult poiss, sellepärast ma nutsin, aga ei tapnud."

„Kas on hea, et üks tšukahamae tapab teise tšukahamae?"

„Tapmine ei ole hea," ütles Bebcuche tõsiselt. „Aga kui mehed murravad teiste meeste naisi, siis tapetakse. Karaiibad teevad ka nii, ma tean. Mekragnotired kartsid ja nad läksid ära. Mentuktired tulid elama siia kaldale. Aga kui vihm on möödas, siis lähen Krumare ja Rauniga teisi tšukahamaesid otsima. Küla taga on kahe päevatee kaugusel suur vesi." (Oletatavasti käis see Xingu ühe põhjapoolse harujõe kohta.) „Siis veel kuus päeva käia ja tuleb teine suur vesi. Seal on palju Brasiilia pähkleid." (Teadsin, et see tähendas metsaliigi muutumist.) „Siis on tšukahamaedel veel kaks meest juures. Meie läheme ütlema, et me ei ole enam tigedad. Meie oleme kurvad, sest meil on onnides ainult vennad, sõpru ei ole. Meie kardame, sest kubenkran-kegni suguharu mehed tulevad meid tapma. Meie kutsume mekragnotire mehed tagasi meie külasse ja ütleme, et Orlando on nüüd sõber, ja ei ole hea tappa seringeirosid."

Kas Bebcuche oli tõesti aru pähe võtnud? Kas kõiki neid Orlandoga veedetud kuid kroonis lõpuks esimene võit? Või oli see jutt rahust ja seringeirodest mõeldud minu rahustamiseks?

„Siis elame koos," jätkas Bebcuche, „ja laulame laulu maniokist, ja laulu teradest, ja laulu veest, ja laulu pantrist, ja toredust on siis palju ... ja siis läheme ja tapame kõik kuben-kran-kegnid maha."

Ta peatus mõtteid kogudes.

„Kui vihm on möödas, kas sa, Adriano, tuled Krumare, Rauni ja minuga koos teiste tšukahamaede juurde? See on kauge tee. Ehk tuleb Orlando ka. Ehk tuled sina ja siis läheme mina ja Dilton ja Claudio. Ehk sõidame kõik sinna kaugele."

„Jaa," ütlesin mina. „Võib-olla." Ka mul tekkis mõte. Mõte suikuda, kui lebasin tule kõrval banaanilehel, keset koertekarja.

Öösel hakkas vilu, ma virgusin ja leidsin, et veel üks olend, koer, külmetas samuti. Kärnane ja puuke täis peni lamas kägaras mu käte ja põlvede vahel. Kui välk sähvatas mu rusikas tolle vaese lojuse õnnelikku unne. Tuttav kiunatus lõhestas öövaikust ja juba silkas paharet, otsekui vankumatust seadusest üles kihutatud, oma alatise varjupaiga poole. Nagu kellavärk virgusid teised ja algas metsik, paaniline jooks. Uue suikumise eel kaalusin endamisi, et kui inimesi tuleb nimetada nende iseloomulikumate joonte järgi, siis mina ei kutsuks tšukahamaesid „inimesteks, kellel vibu ei ole".

20. PEATÜKK

LÕPP

Teise päeva keskpaiku jõudsime Vabadusejõele tagasi. Kingid jagati tšukahamaedele välja ja siis sõitsime mootori abil, kohati prikates ja paate leetseljakutest üle vinnates, jälle kuni hilja õhtuni.

Laagripaigas leidsime ekspeditsiooni minekuvalmis ja mõne tunni järel asus meie koondrühm tagasi pikale teele, Von Martiuse moonalao poole. Toiduga olid meil näpud põhjas ja reis vaevarikas. Hommikuti istusime juba koidi-

kul paatidesse, rassisime kärestikkudes ja ööpeatusesse jäime otse pimenemise eel. Iga kolme-nelja tunni järel tuli valing vihma; kui tekkis peatus, olin mina kohe metsas looma või lindu jahtimas. Sellest perioodist ei jäänud küll midagi mu mälusalve.

Teised rändurid on märkinud, et troopikadžungel nagu uimastab ja nüristab, ning minugi päevik, mis oli ajapikku üha ahtramaks jäänud, katkeb antud etapiks sootuks. Ka teised ekspeditsiooniliikmed olid uimased: geoloog põdes düsenteeriat ja Claudio istus sageli oimetute silmadega jõllitades, hoolimata piumedest ja moskiitodest enda ümber. Neid oli niisugusel hulgal, et pidasin pärast jahilkäiku õigemaks jätta puugid verd imema kui et nende väljanoppimisega end vaevata. Aga Claudio näis olevat täiesti tuimaks jäänud. Pool tundi istus ta liikumatult, kusjuures mõni ruuttoll katmata pinda ta jalal mustas 300—400-st putukast.

„Džunglihaigus" — kui seda nii võib nimetada — tuli enamikule meist ajapikku üha enam kallale, ja ma hakkasin aimama, et see oli seotud ühtlasi indiaanlaste probleemiga.

Kuni selle viimase retkeni olin Xingus olnud juba seitse kuud ja hakanud kuumuse ning maaga kohanema. Mõnikord olin jahil kaksteist tundi järjest võsas varitsenud ja roomanud, mu reageerimisvõime polnud küll kaugeltki veel indiaanlase oma tasemel, kuid mu esimene õpetaja Caluana oleks seda juba imeks pannud. Kuigi džungel oli tsiviliseeritu meeli teritanud, oli ta valge inimese ajutegevust ühtlasi ka tuhmistanud. Masinlik mõtlemine, nagu: „Siin on kollast džunglivilja, tapiirid söövad seda kollast džunglivilja, järelikult — kui ma puu otsas valvan, saan ehk tapiiri lasta," valdas mu aju. Aja jooksul lakkasid selle kõrval kõik muud funktsioonid. Viimane kuu jättis mu päevikusse puhtad leheküljed. Harva rääkisin millestki muust peale jahi, söömise, pesemise või une. Muud ma ei teinud kui tõusin koidikul, hiilisin, varitsesin jahil, tapsin, sõin kõhu täis ja vajusin oma rippasemel apaatiasse. Jõed olid olemas selleks, et lootsikut kanda, et me seal pesta saaksime ja juua võiksime; mingil juhul ei tulnud mul enam mõttessegi, et neil võiks olla ka ilus panoraam, mida silmitseda. Päike oli selleks taevas, et pärast vihma inimest soojendada; vihm oli needuseks maa peal. Varem ärritasid mind isegi üksikud moskiitod. Nüüd aga

võisid nad parvedena rünnata, kuid ei suutnud kivistunud ükskõiksust häirida. Kordagi selle aja sees ei vallanud mind jahil kaastunne looma vastu, ometi ei tapnud ma kunagi looma muul põhjusel kui ainult toiduks. Tsiviliseeritud inimese intellekt mandus jahtiva kiskja aju tasemele.

Pooleaastase vahemaa järel toda valge inimese näidist džunglis vaadeldes leidsin kõige huvitavamana tõslasja, et eksistentsi otstarbest arusaamine oli muutunud. See valge tuli Xingusse Inglismaalt üsnagi ähmasel ja vaevalt kiiduväärt põhjusel, kuid ta soovis minna ekspeditsioonile ja huvi indiaanlaste probleemi vastu oli midagi rohkemat kui ainult seiklusjanu. Ekspeditsiooni pikalevenimisega muutusid need kõrgemad ajendid kiiresti ähmaseks. Esialgu panid seisakud ja viivitused asjaosalise närveldama, nii et mees kartis isegi magades hulluks minna. Lõppfaasis aga pakkus talle rahuldust iga viivitus, mis tähendas tagasipöördumist kahe puu vahel kõlkuvale asemele. Mugav see just polnud ega ka meeldiv, ometi pakkusid need hetked puhkust.

Imelikul kombel tekitas sihitu vedelemine ka ülemäärast indiaanlase enesekindlust. Meie inglasel polnud enam mingeid eesmärke, kahtlemata ei tahtnud ta enam Xingust lahkuda. Kui terve ekspeditsioon oleks hukkunud, oleks ta teadnud, et võib vastu pidada niikaua, kuni jätkub padruneid ja õngi. Ta jõuab ehk need mõnedsajad miilid kuni tsivilisatsiooni eelpostini mahagi kõmpida. Või jääb elama žurunade ja tšukahamaede juurde. See kõik oli tõesti täiesti ükskõik. Enam polnud mingit muret.

„Džunglihaiguse" omapärane komplikatsioon avaldus aga selles, et ta näis toovat tsiviliseeritud inimese indiaanlastele lähemale. Niipea kui tegevuse eesmärk kõrvale jäi, tundusid pärismaalased sõbralikumatena ja temagi suutis neid rohkem mõista. Varem oli ta nende juttu kuuldes sundinud ennast mõtlema: „Nii saab asjast aru indiaanlane ja nii ta toimib, mina aga pean seda lubama, kuna tema on omapärane." Viimase retke ajal polnud seda enam tarvis. Indiaanlaste jutt oli nüüd täiesti selge. Mis nad tegid, seda tuligi teha. Algul oli lõhe olemas; kui aga taotlused meil ununesid, tekkis sümpaatia rahva vastu, kelle ainsaks eesmärgiks oli eksisteerida ja kes sai alati sügava vapustuse, kui sattus meie kaalukalt edasirühkivale tsivilisatsioonile.

Üksnes seitsme kuuga omandatud kogemustega võib

saada ainult ähmase pildi indiaanlase mõtlemisviisist, ent mina jõudsin veendumusele, et olin saavutanud selles suhtes rohkem just džungliinimese kombel elades. Erinevus indiaanlase ja tsiviliseeritud inimese vahel ei seisa ainult neis kolmes tuhandes aastas, mis ürgaega tänapäevast lahutavad. Arvamuste, maitse ning vaadete erinevuse põhjustavad eri elutingimused džunglis ja tsivilisatsioonis. Ja need kaks elulaadi sünnitavad kumbki oma filosoofia, mida on võimatu kokku sobitada.

Kui ma algul Xingusse tulin, oli mul teada, et indiaanlased on Brasiilias jõudsalt välja suremas, ja sattusin seepärast Villas Boaste suhtelisest loidusest segadusse. Nemad ei rajanud koole ega kirikuid. Programmi ei näinud neil olevat. Ent aegapidi sai mulle selgeks, et indiaanlaste probleem on tulvil vastuolusid. Pärismaalaste päästmiseks oli tarvis meeleheitlikke ja energilisi samme, ja ennäe, indiaanlaste omapärase loomuse ja mõtlemisviisi pärast võis isegi kõige ettevaatlikum ja süütum tegevus hukatuslikuks kujuneda.

Püüdsin seepärast Villaste eeskujul tungida kaasaegset ürgsest mõistusest lahutavasse kuristikku. See oli küll lootusetu ettevõte, ent seitsme kuu möödumisel oli mul siiski juba aimu, kuhu õige suund pidi kulgema.

„Indiaanlasel ei ole midagi positiivset," ütles Claudio tihti. „Tal pole auahnust. Vara ta ei ahnitse. Paremaks saada ta ei taha. Tema vedeleb oma maailmas. Tema ei võitle, nagu meie seda teeme."

Üeldut lahates püüdsin jälgida indiaanlaste elu kõikides eri tahkudes, et jälile saada, kas see eksistentsifilosoofia tuleneb vajadusest metsale alistuda. Vähehaaval jõudsin veendumusele, et pärismaalased ei tapnud loomi ega varunud suuri kala- ja lihahulki sellepärast, et džunglil jätkus inimesele anda ka siis, kui ta just oli tõusnud oma asemelt ja läks ekslema tihniku päratusse toidulattu. Pärismaalasele oli jõukus võimatu nähtus, kuna kõike, mis tal oli, võis omaks pidada iga teinegi indiaanlane, kes oskas vibu valmistada, onni ehitada, kivist tapritera ihuda või kireva peaehte hankimiseks aarat maha lasta. Seepärast puuduski suguharude keeltes sõna „koguma". Šavante numbrid ei ulatunud kuuest kaugemale ja sõna „kuus" kattus mõistega „palju", nii et kuus surnud siga tähendas šavantele niisama palju kui kakssada tapetud kärssnina. Neid mõlemaid oli liiga palju.

Jõudsin järeldusele, et indiaanlasel ei ole auahnust sellepärast, et ta ei saa oma elus midagi koguda ega vallutada. Ta on äratundmisele jõudnud, et džungel annab oma lastele, kuid hävitab need, kes tema vastu välja astuvad.

Teine omapärane nähtus avaldus suhtumises pärismaalastesse. Pikim ajamäär, mida Xingus tunti, oli „kahe käe kuu" või „nii kaua tagasi, et minu isa jutustas minule": see võis tähendada kõike, alates kahekümnest aastast kuni kahe tuhande aastani. Aeg oli indiaanlastele ilmselt tähenduseta mõiste. Väljaspool sündimise ja surma vahelist perioodi sündmusi ei olnud: hingede rändamisse uskudes pidasid šingud endid iseenda vanaisadeks, need hinged aga, kes polnud enam kehastunud, pidid viibima vee all; seepärast oligi aeg just nagu igaveseks nende igapäevasest maailmast kadunud.

Kaugusi mõõdeti samuti ilmselt päevateekondadega, kusjuures pikim distants oli see, kui palju kahe käe sõrmed kokku andsid; kõik üle selle oli lihtsalt „pika maa taga". Ääretus džunglis, kus teekäijal polnud kuhugi välja jõuda, ei saanudki mõõtmist olla. „Kümmet unepuhku" päevateekonna vahel mainiti samuti ainult selleks, et näidata rändaja väsimust, mitte aga kauguse määramiseks. Ühel inimesel võis „kümme unepuhku" tähendada neli korda kaugemat maad kui teisel.

Kõige selle taga seisis tõsiasi, et indiaanlasele tundus džungel tema oma võimetega võrreldes tohutuna, seepärast ei teinud ta katsetki ürgmetsaga jõudu proovida. Ka džungli aeg oli lõputu ja keegi ei üritanud sellest jagu saada. Džungel oli võitmatu ja indiaanlane ei võidelnudki temaga. Indiaanlane oli oma saatusele tõepoolest alistunud ja kuna ta oma metsavanglast välja ei suutnud ronida, pidi ta sellega leppima. Siit tuletus kogu probleemi võti — eksisteerimine eksisteerimise pärast oli saanud kogu tema elu mõtteks. Paratamatusest oli tekkinud elufilosoofia ja niisugune, et see tõi endaga õnnegi metsa.

Siis tungisime siia meie, tsiviliseeritud inimesed. Nagu kõik heatahtlikud vabastajad, rebisime puuri lahti, ja indiaanlane, kelle elu oli ankurdatud kolme tuhande aastasesse leppimisesse selle puuriga, oli justkui enne eluaegse vangistuse lõppu väljalastud inimene. Valgus pimestas teda.

Enne meie tulekut võis indiaanlane saada kõike, mida

ta džunglis nägi või soovis, aga nüüd ei suutnud ta enam mõista, miks ta ei peaks valge mehe vara võtma. Seepärast ta varastaski. Seni kuulati pealikut ja vanemaid mehi ilma sunduseta, sest väljaspool küla oli mõeldamatu elada. Nüüd aga, kuivõrd indiaanlane võis külast lahkuda, mindi pealikust mööda, ja enam ei suutnud punanahk mõista, miks ta peaks elama võõra seaduse järgi. Temast oli saanud kurjategija. Džunglikülas hoidis alalhoiuinstinkt kogukonda töös, elatanud isa eest hoolitsemine tähendas ka enese raugapõlve kindlustamist. Nüüd aga, kus pärismaalane teadis, et misjonärid tema eest hoolitsevad, tingis alalhoiuinstinkt otse vastupidist — enam ei hoolinud keegi oma kohustuste täitmisest. Vastutustunne haihtus. Ja niiviisi laostus ta kogukondlik ning kõlbeline maailm.

Nagu see ajaloos vabastatutega tihti on juhtunud, oli vabastus indiaanlast vastupidiselt häälestanud. Ta oli tsiviliseerimata, ent meie väitsime, et ta tuleb tsiviliseerida. Siis me aga imestasime, et ta ei oska ennast kaitsta nende ohtude eest, mida muutused kaasa tõid. Varem oli indiaanlane džunglis ohuga silm silma vastu sattudes vaenlase tapnud. Aga meie, tsiviliseeritud mehed, lõime ta segi, kinnitades, et tapmine ei ole hea, ja kõrvaldasime tapluse. Indiaanlane nägi oma maailma hävimas, ent ta ei mõistnud uusi vahendeid; üksi jäetuna ja vastseid relvi asjatuks pidades sattus ta ahastusse. Ta oli valmis maha heitma ja surema.

Kõik see oli džunglis uustulnuka ähmane mõtiskelu, aga kuna päevad aegamisi kuudeks venisid, andis see mulle mõningat selgust nende väheusutavate käimas olevate protsesside mõistmiseks.

Ennekõike sai mulle selgeks, et džunglirahvale olid meie tsivilisatsiooni ideaalid niisama tapvad nagu kuulid ja taudidki. Brasiilias reisides olin tähele pannud, et nende inimeste seast, kellega ma seal kokku olin puutunud, püüdis peale Villaste indiaanlasi päästa see väike osa, kes nendega juhuslikult kokku oli sattunud, hakanud pikapeale teda sallima või armastamagi ja viimaks lülitunud abistamiskampaaniasse. Enamasti olid need idealistid Inglismaalt või Ühendriikidest, kes arvasid, et indiaanlasi on vaja päästa, võtsid tee jalge alla võhikuina ega katkestanud tööd tihti ka hoolimata tõusvast tülgastusest selle animalistliku ja tänamatu rahva vastu, kellele nad kaasa

tundsid ja keda aidata püüdsid. Motiiviks, mis sundis neid päästeprobleemiga tegelema, polnud indiaanlased ise, vaid hoopis midagi sügavamat meie endi tsivilisatsioonis. Heategevus on meie kristlikus elus vajalikuks muutunud.

Iseenesest polnud see ju kahjulik, kuid inimesed, kes pidasid oma kohuseks indiaanlasi päästa, tõid just hukatust, mille vastu nad ise võitlesid; isegi kõige heatahtlikum töötaja džunglis (vähemal määral Villasedki kaasa arvatud) oli pärismaalaste surevuse osaliseks põhjustajaks. Ta tuli küll indiaanlasi kaitsma areneva majanduse väevõimu või kullapalavikus seiklejate eest, tõi aga endaga kaasa teisi, niisama laostavaid tsivilisatsiooni iseärasusi. Enamasti oli tegemist agressiivse idealismi hävitava toimega. Džungliinimesi ei kahjustanud niivõrd karm majandussüsteem, õelate inimeste auahned püüded ega meie idealistlike teooriate tuum, kuivõrd see rabelev tüütu arusaam, mille tsiviliseeritud inimesele on sisendanud kolmainus: „Meil on õigus." — „Meie peame õpetama." — „Meie üritus on jumalast." Olgu pealegi, aga vist oleks õigem nüüd teemat vahetada. See ei ole indiaanlaste probleem. See on meie oma. Pärismaalased on ainult ohvrid.

Pärast neid algaja mõttemõlgutusi hakkasin taipama, mida kujutas endast seni seletamatu Villas Boaste poliitika. Kuigi nad ise olid maininud, et mingit ideaalset lahendust polegi võimalik leida, taipasin reisi lõpuks siiski, et nemad mõjusid pärismaalastele paremini kui paljud teised indiaanlaste päästjad, kellega Lõuna-Ameerikas kokku olin puutunud. Sest üksnes nemad olid tulnud džunglisse mitte indiaanlasi vaatama ja mitte moraalsete põhjuste pärast. Neile maksti palka, et arendada džunglit ja abistada Kesk-Brasiilia Sihtfondi tema töös. Alles pärast mitut pärismaalastega koos elatud aastat olid nad võitlema hakanud. Nende teguviis tulenes sõprusest indiaanlastega, mitte aga ideedest, mis tekkisid kümme tuhat miili kaugemal. Nemad lähtusid sellest, mida indiaanlased nende tähelepanekute kohaselt vajasid, mitte aga voorustest, mida hindasid vagade inimeste misjonikomiteed Euroopas või Ameerikas. Pealegi ei vajanud Villased mingit edu. Nendel polnud tarvis aruandeid esitada — ehitatud nii palju uusi tervislikke eluasemeid, ristitud nii ja nii palju hingi, tehtud neid ja neid edusamme. Eesmärgi rõhutamata jätmise ja tõhusa meetodi puudumisega, mis ärritas paljusid tsiviliseerituid, kes Vasconcelosesse tulid, oligi

seletatav nende edu võti pärismaalastega sidemete loomisel.

„Mida te mõtlete Orlandost ja Claudiost?" küsis kord üks meie ekspeditsiooni liikmeid.

„Orlando on ekspeditsiooni juht, aga ta unustab kirved maha seal, kus meie retke peaeesmärgiks on sihi rajamine džunglisse. Sool on ainuke asi, mida meil Xingus alati vaja läheb, sest ühtepuhku on toiduks kala, loom või lind. Aga kui meeskond Vasconcelosest lahkus, pidid paadid tagasi sõitma, sest sool unustati maha. Kas inglaste ekspeditsioonid hilinevad üheksa kuud? Kas nemad hulguvad ringi, ilma et teaksid, kuhu teisel päeval lähevad?"

Vastus kõlas nii, et kui selline Villaste teguviis mõnikord tsiviliseeritud inimesi pahandab, on see ometi aluseks sõprusele indiaanlastega, kes ei salli kokkurääkimisi ning vihkavad korraldusi või ülesandeid. Nagu Villasedki, teavad indiaanlased, et kõik käib džunglis oma rada. Kui kõik võimalikud hädad on käes ja varustus lõpuni kulutatud, võib džunglist saada kõike, mida ürginimene vajab. Üksnes tsiviliseeritud inimene satub varustuseta jäädes meeleheitesse ja võib sageli koguni hukkuda. Inimesele, kes eksisteerib olemasolu enese pärast, on džungel ainuke kodu ja „džunglihaigus" sobivaim filosoofia. See on haigestumine üksnes piiratud mõttes. Indiaanlase viib see tsivilisatsiooniga kokkupuutumisel ahastusse ja hukuni.

Nii nüris fatalism või viimase ekspeditsioonikuu ükskõiksus mu oma kahtlusi Xingu suhtes. Võib-olla mõtlesin juba nagu indiaanlane; igatahes tundsin, et mõistan Villaseid ja nende hoolealuseid hulga paremini kui enne.

Meie ekspeditsioon oli ühe ürituse omapärane nurjaajamine. Olime teele asunud üheksakuuse hilinemisega ning raisanud palju aega võitlusele epideemiaga žuruna külas. Olime rajanud tee geograafilisse tsentrisse, see aga polnud eriline kangelastegu ja keegi meist ei olnud teo sümboolikast vaimustatud. Antud piirkonnas polnud me kohanud ei rahustatud ega ka metsikuid suguharusid; geoloog väärtuslikke maardlaid ei avastanud; tšukahamaedega saime kokku alles pärast nädalatepikkusi ekslemisi. Kuid ükski mainitust polnud meie retke eesmärgiks. Villased kasutasid ekspeditsiooni oma aladel liikumiseks, et ravida põgusalt indiaanlaste probleemi vermeid. Nad polnud leiutanud mingit püsivamat ravivahendit ja kogu üritus ähvardas muutuda lootusetuks tragöödiaks. Olime siiski aeglusta-

nud indiaanlase hävingut ja lisaks tutvusele ning sõprusele suguharudega rajanud kindlama aluse järgmiseks reisiks. Ekspeditsiooni raske lõpu ajal oli see tagasihoidlik, vaevu märgatav samm meile parimaks õigustuseks.

Kord, kuid tagasi, istusime Claudioga žuruna külas, kui üks gripihaige sõjamees meist möödus. Mees sarnanes väljasureva hõimu sümboliga, ja äkki ma tundsin, et Claudiol oli siin muret rohkem kui indiaanlasel enesel. Siis ma imestasin, kuidas küll saab mõni inimene pühendada oma elu asjatule võitlusele juba ette kaotatud ürituses.

Claudio vastus oli lihtne. „Kui sellele rahvale sunnitakse peale tsivilisatsioon viiekümne aastaga," ütles ta tol hommikul väga kahvatuna, „on ta määratud väljasuremisele. Kui meil läheks korda neid rahustada ja vapustust leevendada, saaksime neile ehk mõne võimaluse luua. Ja isegi siis, kui me seda ei suuda, Adriano, isegi siis, kui nad oma lõpule lähenevad, kas see on meile vabanduseks, et me ei peaks üritama?"

Mõne kuu jooksul üritasimegi.

Niisiis, kui ekspeditsioon rajas teed läbi Xingu ala, ei teinud see kellelegi muret, et meie retke ei krooninud lõppjäreldus ega edu sümbol. Teised ekspeditsioonid olid roninud Everestile või vallutanud Lõunanaba. Meie seda ei teinud. Istusin nagu fatalist tühja peaga. Elasin üle ühe keeva raevuminuti, kui mu viimane saabas kärestikus ära kadus. Siis jõudsime Von Martiuse lao juurde. Riisi- ja oakotid rebiti lahti ja me sõime, lausa vitsutasime, siis põõnasime; järgmisel hommikul asus Villaste juhtimisel teele salk rajama lennurada omaaegse tšukahamaede küla lähedal, kolme päeva teekonna kaugusel. Teine rühm pidi tagasi minema oma tööle seoses lepingutega ja suundus ülesjõge, et lennata tsivilisatsiooni. Franklin, Dilton, Raimundo, Jorge ja mina istusime selles paadis. Villastega jätsime kiiruga hüvasti.

Kui meie kanuu kaldast eemaldus, jälgisin, kuidas need kaks lüheldast sasitud kuju kaugusesse kadusid, ja ma teadsin, et nendele ei lõpe ekspeditsioon iialgi. Pärast lennuraja ehitamist ilmuvad nad taas Vasconcelosesse ja lähevad sealt jälle tagasi. Tuli lepitada tšukahamaesid, rahustada kreen-akaroresid, külastada kajabisid, otsida suiasid ja teisi suguharusid. Nagu Orlando oli öelnud: „Isegi siis, kui nad oma lõpule lähenevad, kas see on meile vabanduseks, et me ei peaks üritama?"

Ülem-Xingus — Orlando Cuiabás:
kamajura
aveti
mehinaku
javilapiti
trumai — esinevad koos šingulastega.
kuikuru
kalapalo
vaura
tšikao — metsik.
matipui } ainult vähesed riismed —
nahukvaa } külad maha jäetud.
tsuia — välja surnud.

Alam-Xingus — tsentriekspeditsioonilt:
žuruna
kajabi
tšukahamae — kajapo hordi osa, jagunenud mentuktire ja mekragnotire suguvõsaks.
kreen-akarore }
suia } metsikud.
miahao }

Väljaspool Xingut:

šavante — poolnomaadid, põhiasukohaga Surmajõe ääres, tungivad tihti Xingusse.
šerente — elab Goiáse osariigis, šavantede sugulashõim.
karajaa — elab Ilha do Bananali ümber.
kuben-kran-kegn — elab Alam-Xingu idapoolsel veelahkmel, sugulashõim tšukahamaedele, kellega on käesoleval ajal sõjajalal.

Mitmeid muid kokkupuutest hoiduvaid suguharusid teatakse Xingus asuvat Tapajos-Xingu veelahkmel, üht „pügmeede" suguharu aga arvatakse elavat kuskil Xingu ja Surmajõe vahel.

SISUKORD

Autorilt 7
Eessõna 10

ESIMENE OSA: ORLANDO CUIABÁ

Hommik lennukiga 19
Küttimas 37
Orlando Cuiabá 47
Kalapüük mürgiga 54
Väike karup 60
Caluana 69
Claudio jõuab pärale 80
Soov surra 88
Tamuan 96
Augusti lõpp 103

TEINE OSA: EKSPEDITSIOON SÜDAMAALE

Ekspeditsioon asub teele 109
Mustade puumade asupaik 115
Seringeirode tapmised 129
Sihti rajamas 138
Mispärast panter murrab 152
Viimane Eldoraado 159
Kärestikulisel jõel 169
Sugupooled, rasestumise vältimine ja hõimude hääbumine 175
Inimesed, kes söövad mulda 183
Lõpp 195
Indiaani hõimude asustus 204

Кауэлл Адриан. В СЕРДЦЕ ЛЕСА. На эстонском языке. Оформление У. Кюльв. Издательство «Ээсти Раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Valdna. Kunstiline toimetaja A. Raja. Tehniline toimetaja H. Kruustee. Korrektorid A. Kiho ja E. Toots.

Laduda antud 25. III 1968. Trükkida antud 27. V 1968. Paber 54×84/16. Trükipoognaid 13 + 24 lisa. Tingtrükipoognaid 12,18. Arvestuspoognaid 12,91. Tiraaž 30 000 eks. Tellimise nr. 651. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.
Trükipaber nr. 3 — M. Gorki nim. Paberivabrik nr. 1, Leningrad.
Hind 68 kop.
2—8—1
67—68

TÜ RAAMATUKOGU
1030001578179 4

A-29207

68 kop.

A. COWELL

Džungli südames

See on raamat tsivilisatsiooni pealetungist Lõuna-Ameerika ürgmetsadele ja ühtlasi peaaegu lootusetust võitlusest väljasurevate indiaani hõimude säilitamise eest.

Autorit on kirjutama ajendanud pigem mure selle inimtõu pärast kui eksootiliselt kirevate muljete küllus.